

A tartalomból:

André Vitalis

Kamerás megfigyelés,
biztonság és szabadságjogok

Dessewffy Tibor

Az árnyékvilág szociológiája

Barry Wellman, Anabel Quan Haase,
James C. Witte, Keith Hampton

Növeli, csökkenti vagy kiegészíti
az Internet a társadalmi tőkét?

Információs Társadalom

2002. II. évfolyam 1. szám

Információs Társadalom

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Alapítva 2001-ben

Szerkeszti: Z. Karvalics László – főszerkesztő
Kolin Péter – tudományos főmunkatárs
Kiss Aranka
Végh Sándor

Lapterv: Szépkilátás Stúdió

Kiadja:

Az „INFONIA” /Információs Társadaloméért,
Információs Kultúráért/ Alapítvány

Szerkesztő bizottság: Nyíri Kristóf – elnök
Farkas János
Lajtha György
Székely Iván
Z. Karvalics László

Szerkesztőség: 1111 Budapest Műegyetem rkp. 9. R. ép.

Tel.: 463 2526 Fax: 463 2547

e-mail: infarsfolyoirat@ittk.hu.

Megrendelés átutalással: ERSTE BANK Hungary Rt

11600006-00000000-0230706.

/Kérjük, a befizetési csekkre írják rá: Információs Társadalom/

Nyomtatás, kötés: a Print City Kiadó és Nyomda Kft. végezte.

ISSN 1587-8694

BEKÖSZÖNTŐ

4

KLASSZIKUSOK

Barry Wellman, Anabel Quan Haase, James Witte, Keith Hampton
Növeli, csökkenti vagy kiegészíti az Internet a társadalmi tőkét?
Társadalmi hálózatok, részvétel és közösségi elkötelezettség

E tanulmány kutatás az egyik első, 1998-ban végzett nagyszabású web felmérés eredményeit használja fel, hogy a címében feltett kérdésre választ kapjon. Megállapításai, módszerei révén a szakirodalom egyik legidézettebb opuszává vált, s az eltelt röpké négy év elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy igazi klasszikusnak tekinthessük. Eredményeik szerint pozitív összefüggés van a különböző önkéntes szervezetekben és a politikában való online és offline részvétel között, s az Internethasználók valamiféle online közösségi érzést alakítanak ki, általánosságban és rokonaikkal. Az első komoly érvrendszert produkálták amellet, hogy az Internet nem váltja valóra sem az utópisták álmát egy nagyobb közösségi eufóriáról, sem nem tükrözi az antiutópisták lidércnyomását a fokozott elidegenedésről.

5

KALEIDOSZKÓP

Karim H. Karim

A kiber-utópia és a paradicsom mítosza: Jacques Ellul propagandakutatásainak alkalmazása az információs társadalom retorikájának elemzésére

Jacques Ellul francia gondolkodó a huszadik század közepének uralkodó propaganda-mítoszait elemezte, ám eredményeit a szerző sikerrel alkalmazza az információs forradalomra is. A jelenhez kapcsolódó ideológia önmagában nem képes az egyének mozgósítására, ehhez az ősi eredetű, vallásos gyökerű mítosz pszichológiai-spirituális erejére is szükség van. A cikk egy sor, Ellul által azonosított mítoszt használ fel (tudomány, történelem, nemzet, munka, boldogság, fiatal-ság és a hős) annak bemutatására, hogy a rájuk alapozott fogalmi keret hogyan alkalmazható az információs társadalom jelenkori propagandájának elemzésére és kritikájára.

27

Dessewffy Tibor

Az árnyékvilág szociológiája

Kontrol és kreativitás az információs korban

A szerző az információs forradalom történetéből kiindulva tesz kísérletet arra, hogy a késő modernitás némely sajátosságára hívja fel a figyelmet. E szociológiai megközelítés azt hangsúlyozza, hogy a késő kapitalizmus káosza nemcsak a reménytelenség s a technológiai elidegenedettség terepe, hanem e folyamatok mellett nem-szándékolt következményként újra és újra létrejönnek az ellenőrizhetetlen kreativitás és a rendszer logikájától időlegesen leváló „árnyékos területek” is. A kultúra ott és akkor mutat meglepő minőségi változást, ahol s amikor nem is várnánk, s a futurologusok, utópisták, vagy éppen hosszú távon tervezők „legszebb álmai” úgy válnak valóra, hogy már a manifesztáció pillanatában másodlagosak a megjelenő új érték- és vonatkoztatási keretekben értelmezve.

44

André Vitalis

Kamerás megfigyelés, biztonság és szabadságjogok

A XVIII. századtól kezdődően az egyén annak köszönhetően lett engedelmes, hogy zárt helyeken (iskola, kaszárnya, üzem, kórház, börtön) azonosíthatóvá tették, s tudta, hogy figyelik. Növekvő mobilitása, s köztereken (repülőtereken, hypermarketekben) részlegessé és anonimá váló identitása következtében a régi fegyelem az 50-es évektől veszített hatékonyságából. Napjainkban a kamerás megfigyelés a láthatóság tudatos és állandó állapotát hozhatja létre, biztosítva a hatalom automatikus működését. E viszonyt magába építve az egyén részt vesz önmaga alattvalóvá tételében.

56

OLVASÁS KÖZBEN

Bartha Zoltán

**Online közösség vagy offline magány – egy város a jövőből: Netville
Keith N. Hampton: Hálózati lét egy behálózott közösségben:
Netville, globalizáció és a civilszféra**

A szerző a közösségek hálózati megközelítéséből kiindulva a számítógépes kommunikáció közösségekre gyakorolt hatását elemzi. Egy kísérleti jellegű lakókörzet (Netville, Toronto) számítógépes hálózati kapcsolattal rendelkező, és azzal nem rendelkező lakóit összehasonlítva egyebek mellett rámutat, hogy a szélessávú számítógépes kommunikáció segíti a közepes távolságú (50-500 km közötti) kapcsolatok intenzitásának növelését, illetve élénkebb közösségi szerepvállalásra ösztönöz a közvetlen lakókörzetben.

68

RECENZIO

Szeli Katalin

**Cluetrain - a hagyományos üzletmenet végnapjai
Rick Levine, Cristopher Locke, Doc Searls, David Weinberger**

75

Miró Kis Ida

**Az információ társadalmi élete
John Seely Brown, Paul Duguid**

79

Kömlödi Ferenc

**A futuroológus előre megmondta
Alvin Toffler: A harmadik hullám**

85

KONFERENCIAFIGYELŐ

87

LAPTÁRS-AJÁNLÓ

89

Az Olvasóhoz – szerkesztőségi jegyzet

Folyóiratunk nyitó darabja 2001 decemberében jelent meg, és evvel a mostani számmal indítjuk el az első teljes évfolyamot. A Beköszöntő „programadó” fordulatához képest ezúttal talán a szerkesztési elvekről, a válogatásunk mögött álló megfontolásokról szükséges inkább beszélni, s mindez egyúttal egyfajta „felkonferálása” is a megjelenő fontosabb tanulmányoknak.

Sokak számára rögtön meglepetést kelthet, hogy egy egészen friss tanulmányt (Barry Wellman és társai elemzését a társadalmi tőkéről és az Internetről) a Klasszikusok rovatba soroltunk. Elsődleges célunk természetesen az, hogy a témakör időben korábbi „veretes” darabjait közvetítsük, de Wellmanék tanulmánya akkora port vert fel, oly sok hivatkozás és másodelemzés foglalkozik vele, hogy szinte biztosnak látszik a bevonulása a „klasszikusok” közé. Ráadásul korábbi számunkkal kapcsolatban éppen Molnár Szilárdnak a társadalmi tőke kérdéskörét áttekintő szemléjéhez érkezett a legtöbb érdeklődő megjegyzés, ezért is döntöttünk úgy, hogy a Wellman és társainak a szerkesztőségünk kérésére külön átdolgozott tanulmányát közöljük, s mellé „ráadásnak” röviden összefoglaljuk annak a Netville-projektnek a tanulságait, amely mindmáig a téma kiinduló „empirikus” háttérét jelenti (l. Bartha Zoltán ismertetőjét Keith N. Hampton munkájáról).

Kaleidoszkóp rovatunk újabb „ösvényeket” nyit a korábbiak mellé: számos izgalmat tartogat az információs társadalom retorikájának elemzése (Karim H. Karim), André Vitalis tanulmánya egy egészen friss és „forró” jelenséggel, a videomegfigyeléssel foglalkozik, és helyezi azt társadalomelméleti keretbe, Dessewffy Tibor pedig egy eredeti megközelítéssel gazdagítja a témakör szociológiai vonatkozásait.

Jelentősen bővült recenzió rovatunk, amelybe – noha elvünk, hogy hazai szerzőtől csak első kézből közlünk szöveget – az információs társadalom irodalmának egyik emblemikus darabja, Toffler „Harmadik hullám”-ának magyar megjelenése alkalmából érzett örömről Kömlödi Ferenc online közzétett ismertetőjének átemelésével fejezzük ki.

Idei második számunkat az információs társadalom rendszer/evolúciós vonatkozásainak, a negyediket pedig az oktatás kérdéskörének szeretnénk szentelni. Tisztelettel felkérjük minden Olvasónkat, hogy legyen szerzőnk vagy társ-szerkesztőnk: továbbra is várjuk megjegyzéseiket, javaslataikat, tanulmányaikat.

A szerkesztőség

Barry Wellman, Anabel Quan Haase, James C. Witte, Keith Hampton

Növeli, csökkenti vagy kiegészíti az Internet a társadalmi tőkét?

Társadalmi hálózatok, részvétel és közösségi elkötelezettség

Vita az Internet társadalmi tőkére gyakorolt hatásáról

Az, hogy milyen az internet a társadalmi tőkére gyakorolt hatása sem nem egyértelmű, sem nem világos kérdés. Robert Putnam egy az 1960-as évek óta tartó hosszú távú hanyatlást fedezett fel az amerikai társadalmi aktivitásban. A hanyatlás jele, hogy az állampolgárok visszahúzódnak a közösségi élettől, csökken a képességük arra, hogy határozott formában kifejezésre juttassák elvárásait a jó kormányzással kapcsolatban, illetve növekszik a pszichológiai elszigetelődésük. Putnam tanulmánya kétféle társadalmi tőkét különböztet meg:

a) *Hálózati tőke*: Kapcsolat a barátokkal, szomszédokkal, rokonokkal és munkatársakkal, ami jelentős érzelmi támaszt és társaságot biztosít az egyén számára, termékeket és szolgáltatásokat, információt és a valahova tartozás érzését.

b) *Részvételi tőke*: A politikában és önkéntes szervezetekben való részvétel, ami lehetőséget biztosít az egyének számára a kötődésre, közös eredmények elérésére, és arra, hogy együttesen fogalmazzák meg követeléseiket és vágyaikat (a koncepciót Tocqueville vetette papírra 1835-ben az Amerikai örökség című művében).

Putnam két kategóriájához mi egy harmadik elemet is hozzáadunk az elemzésünk során:

c.) *Közösségi elkötelezettség*: A társadalmi tőkének a személyek közötti interakción és a szervezeti tevékenységen kívül több összetevője is létezik. Amikor az emberek erősen elkötelezettek valamely közösség iránt – vagyis erősen motivált, felelősségteljes hova-tartozás érzésük van –, akkor sokkal szívesebben és nagyobb hatékonysággal mozgósítják társadalmi tőkéjüket.

Mi a teendő abban az esetben, ha Putnam csak a közösség és részvétel régi formáit összegzi, miközben a látókörén kívül új kommunikációs és szerveződési formák kapcsolják össze az embereket? Valamennyi bizonyíték már található arra, hogy a megfigyelt hanyatlás nem vezetett társadalmi elszigetelődéshez. Ugyanakkor a közösség mindinkább társadalmi hálózatokba ágyazódik be, ellentétben a korábbi gyakorlattal, amikor a csoport volt a fő szerveződési forma. Ezzel egyidejűleg a közösségi kapcsolatok az eddig jól megfigyelhető közösségi terekről a kevésbé megközelíthető saját otthonokba tevődnek át. Ha az emberek visszahúzódnak az otthonaikba ahelyett, hogy kávéházakban beszélgetnének, akkor talán fellépnek az internetre és online társalognak valakivel; e-maileket cserélnek kettősben vagy kiscsoportban; itt élnek társadalmi életet, itt élük ki dühüket, vagy éppen vitafórumokat szerveznek. A gyorsan növekvő internet (várhatóan az amerikai társadalom 56%-nak lesz internet-

hozzáférése a 2000. év végére) nagy reményeket keltett új közösségek kialakulására. Bár a vita az Internet a társadalmi tőkére gyakorolt hatásáról már jó ideje zajlik, eddig még semmilyen világosan körülhatárolt séma nem körvonalazódott. Ez részben annak a következménye, hogy egészen a közelmúltig a vita nagyobbik része módszeres adatgyűjtés nélkül zajlott. Az utópisták azt a nézetet vallják, hogy az internet új és jobb kommunikációs csatornákat biztosít, míg az antiutópisták amellet foglalnak állást, hogy az internet elvonja az embereket közösségeiktől és családjuktól.

Amint az internet mindinkább beszűrődött az észak-amerikai életébe, az elemzők arra kényszerültek, hogy megváltoztassák nézőpontjukat. Ahelyett, hogy az internetet továbbra is egy külső, különálló világgént szemlélnék, ma már mindinkább azt figyelik meg, ahogy egyre jobban beépül a mindennapi életbe.

A mi jelen kutatásunk azzal járul hozzá a vitához, hogy felteszi a Noel-i kérdést: „Csökkenti, vagy kiegészíti az internet a társadalmi tőkét?” A tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen kapcsolat található az egyének online tevékenysége és személyes hálózati tőkéjük, szervezeti és politikai részvételük, illetve közösségi elkötelezettségük között. A cikk egy nagyléptékű web felmérés eredményeire támaszkodik, amelyet a National Geographic Társaság weboldalaira látogatók között végeztünk 1998 őszén. Bár ezek az adatok (különösen az internet kutatások tükrében) nem a legfrissebbek, az adatbázis, mérete miatt, mégis nagy jelentőségű, mivel 39211 észak-amerikai felnőtt válaszait tartalmazza. Emellett kutatásunk empirikusan alátámasztja az internet és a társadalmi tőke összefüggésének korai trendjeit. A tanulmány ezzel összehasonlítási alapot teremt későbbi internet kutatások számára. Az adatbázis segítségével dokumentálhatók az Internet elterjedésével párhuzamosan bekövetkező változások az Internet társadalmi működésre való hatásában. A kutatás perspektívája is egyedülálló, amennyiben az egyének online tevékenységeit az offline tevékenységekkel való kapcsolatban vizsgálja. Más szóval, a tanulmány nem feltételezi, hogy az offline tevékenységek teljesen különálló szférát alkotnak. Ellenkezőleg, a személyes és telefonos kommunikáció szélesebb összefüggésében vizsgáljuk az emberek Internet használati szokásait.

Növeli-e az Internet a társadalmi tőkét?

A kezdeti és azóta is tartó lelkesedés úgy láttatta, hogy az internet új online érintkezési formák kialakításán és az offline kapcsolatok erősítésén keresztül pozitív változásokat fog okozni az emberek életében. Az internet újjá fogja éleszteni a közösségi létet, találkozási helyet teremtve az azonos érdeklődésűek számára, a távolság és az idő korlátainak lerombolásával. Az online közösségek a nyílt, demokratikus vitát fogják hirdetni, lehetőséget biztosítanak sokféle nézőpont kifejeződésére, valamint közös akciókra fognak mozgósítani. Jóllehet, az első jelentések a „virtuális” közösségek kialakulására helyezték a hangsúlyt, hamarosan világossá vált, hogy a kibertérben kialakított kapcsolatok a fizikai térben is folytatódnak. Ezek aztán új közösségi formák kialakulásához vezetnek, amelyeket sajátos online – offline interakciók keveréke jellemez. Mi több, az online kapcsolattartás kitölti a személyes találkozások között kialakuló kommunikációs űrt. Következésképpen az internet erősíti azt a tendenciát, hogy nem-helyi kapcsolatok jöjjenek létre, amelyeket az autó, repülőgép, telefon vagy

az új számítógépes hálózatok tartanak fenn. Bár világszerte megfigyelhető ez a jelenség, a nem-helyi közösségek kialakulása talán Észak Amerikában a legszámottevőbb. Itt az emberek gyakran váltanak lakóhelyet és nagy távolságokra költöznek; a családokat, barátokat, korábbi szomszédokat és munkatársakat mérföldek választják el; és sok bevándorló így tart kapcsolatot az anyaországban élő barátokkal, rokonokkal.

Azok, akik úgy látják, hogy az internet mindinkább központi szerepet játszik a mindennapi életben, azt vallják, hogy az internet növeli a kommunikáció mennyiségét, mind offline, mind online. E nézet szerint az internet nem csak megfizethető árú lehetőséget teremt arra, hogy kapcsolatot tartsunk barátokkal és rokonokkal, hanem növeli a személyes és telefonon történő kommunikációt is, mivel az interneten szűrődők: (1) sokkal jobban tisztában vannak egymás szükségleteivel, és a gyakoribb érintkezés segítségével erősítik a kapcsolatukat; (2) zeneszámokat, képeket és egyéb fájlokat cserélnek; és (3) online beszélnek meg a személyes találkozóikat, vagy a telefonbeszélgetések időpontjait. Az internet a szervezeti részvételt is növeli, mivel serkenti a két személyes találkozás közötti információáramlást, illetve megkönnyíti ezeknek a találkozásoknak a megszervezését. A weben fellelhető információdömping, illetve a keresőprogramok és hiperlinkek egyszerű használata nagyban megkönnyíti az egyén számára, hogy az érdeklődésének leginkább megfelelő csoportot találjon. Így az internetezésben kezdők is különösebb gond nélkül képesek megfelelő szervezetet találni, vagy ahhoz csatlakozni. *Tehát, ha az internet növeli a társadalmi tőkét, akkor a gyakori internethasználat több offline személyes kapcsolatot, növekvő szervezeti és politikai részvételt, illetve nagyobb közösségi elkötelezettséget kell, hogy eredményezzen.*

Csökkenti-e az Internet a társadalmi tőkét?

Egy másik nézet a fordított összefüggés mellett foglal állást, miszerint az internet a társadalmi tőke hanyatlását segíti elő. Ez az álláspont a következő érveken nyugszik:

(1) Az internet elvonja az embereket az „igazi” közösségtől, mert az online tevékenységek alacsonyabbrendűek a személyes találkozásnál vagy a telefonkapcsolatnál. Az online kötődések az offline kapcsolatoknál kevésbé képesek bonyolult barátságok fenntartására, vagy arra, hogy érzelmi támaszt, esetleg kézzelfogható anyagi támogatást nyújtsanak. Ahogy Robert Putnam egyszer megjegyezte Barry Wellmannak: „Azt hiszem, Ön egy ártatlan tekintetű optimista, ha hisz abban, hogy a személyek közötti hálózatok ugyanolyan jók, ha nem jobbak, mint a régi típusú szomszédi (vagy még inkább szemtől – szembe) kapcsolatok” (személyes e-mail, 2000. január 10.).

(2) Az internet versenyben állhat más tevékenységekkel az időért a szigorúan 24 órából álló napban. Arra vonatkozóan, hogy az online töltött idő elvonja-e vagy sem az embereket a háztartáson belüli és házon kívüli egyéb tevékenységektől, ellentmondásos eredmények születtek. (Nie, és Nie & Erbring, 2000 azt vallják, hogy igen; Anderson & Tracy, 2001 szerint viszont nem.) Az internet elvonja az emberek figyelmét közvetlen fizikai környezetükről, mert amikor online vannak, akkor kevesebb figyelmet fordítanak az őket körülvevő fizikai és társadalmi dolgokra. Néhány kutató párhuzamot von az internet hatása és a televízió megjelenésekor tapasztalható lekötő hatása között, ami jelentősen csökkentette a házon belüli társadalmi érintkezést, csakúgy, mint a házon kívüli társadalmi és politikai aktivitást. Azonban a televíziós

műsorsugárzás nem állítható egyértelműen párhuzamba a társadalmilag interaktív internettel.

(3) Az internet stresszforrás lehet, amely elkedvetleníti és elidegeníti az embereket a személyes érintkezéstől. Egy, az internettel újonnan ismerkedőket vizsgáló online felmérés arra az eredményre jutott, hogy az internethasználat növekedésével egyenes arányban csökkennek az egyén társadalmi kapcsolatfelvételei, és növekszik a depresszió és magány. Bár az internet serkentette a gyengébb online kötődések kialakítását, egyúttal csökkentette az erősebb offline érintkezési módokat. Mi módon idegeníthet el az internet?

(a) Az internetezésben újoncok gyakran tapasztalnak stresszt és az időfelhasználást illető feszültséget, miután beszerzik a számítógépüket.

(b) A tapasztalt felhasználóknak már jobban kidolgozott technikai lehetnek internetezési szokásaik kezelésére. Az ő problémájuk inkább az, hogy bonyolultabb feladataik több időt igényelnek, mivel a programok gyakran rosszul működnek, vagy a számítógép egyszerűen nem működik.

(c) Az internet által biztosított folyamatos kapcsolat sokkal elérhetőbbé teszi az embereket egymás számára, függetlenül attól, hogy a fogadó fél akarja ezt, vagy sem. A nem kívánatos személyekkel való kapcsolat, vagy nem kívánt információk megszerzése depressziót okozhat vagy elidegenítheti az embert. Az aktív internetezők sokkal nagyobb mértékben válhatnak csalás vagy sértés áldozataivá.

(d) Nem minden internet funkció társas tevékenység. Sok elfoglaltság weborientált, mint például információkeresés vagy egyéni rekreáció. Továbbá sok online társadalmi tevékenység, mint például az e-mail aszinkron: képlekedik a kielégítő vizs zacsatolás amíg a címzett be nem lép az internetre, el nem olvassa az üzenetet, el nem határozza, hogy válaszolni fog és az eredeti küldő végül is megkapja a választ. (Sproull & Kiesler, 1991).

(e) A számítógép és az internet mind szélesebb körű elterjedése elbizonytalanítja az otthon-munkahely közötti határvonalat. Az emberek hazaviszik a munkájukat és azzal foglalkoznak inkább, mint családjukkal, barátaikkal vagy más tevékenységekkel. A munka könnyű otthon végezhetősége mutatja és elősegíti a „tudásmunkások” („knowledge workers”) jelenkori nagymértékű elszaporodását.

(f) Bár az internet elő tudja segíteni a globális kapcsolatok kialakulását, bent tartja az embereket a házban a képernyőre meredve, és elhanyagolva a helyi érintkezéseket otthon és a lakóhelyükön.¹

(g) Az online kötődések perspektívája sokkal egységesebb lehet. Ezek gyakran olyan közös érdeklődés alapján alakulnak ki, mint pl. érdeklődés bizonyos szappanoperák iránt, vagy BMW-k után. Ez leszűkíti a nézőpontokat és csökkenti az új információhoz való hozzáférést.

(h) Az internet ugyan növelheti az ismerősökkel való kapcsolattartást, de egyúttal felboríthatja a gyengébb és erősebb kötődések közötti egyensúlyt. A gyengébb kötődések értéke abban rejlik, hogy új információt biztosítanak, illetve, hogy az egyén könnyen hozzáférhet a számára idegen, és érdeklődéséhez szorosan nem kapcsolódó hálózatokhoz is. Ugyanakkor a szoros kapcsolatokat, amelyek beágyazódtak a közösségbe, elkötelezettség és barátság jellemzi, illetve például érzelmi támasz-nyújtás, és egyéb személyek közötti interakció forrásai. *Azaz, ha az internet csökkenti a társadalmi tőkét, akkor a gyakori internet használatot az offline kapcsolatok hanyatlása, csökkenő szervezeti és politikai részvétel, illetve közösségi elkötelezettség kíséri.*

Kiegészíti-e az Internet a társadalmi tőkét?

Míg a „növekedés” és a „csökkenés” mellett érvelők olyan különleges médiumnak tekintik az internetet, amely radikálisan megváltoztatja az emberek offline kapcsolatait, addig azok, akik a kiegészítő szerep mellett foglalnak állást, sokkal kevésbé tulajdonítanak központi szerepet ennek az új technológiának a társadalmi trendek alakításában. E szerint az álláspont szerint az internetet a legjobban akkor értjük meg, ha az ember mindennapi életébe beágyazva vizsgáljuk. Amint az internet használat beépül az élet napi ritmusába, az online tevékenység az offline teendők kiegészítésévé válik. Egy tanulmány például arra következtetésre jutott, hogy az internet egy „több dimenziós technológia, amit hasonlóképpen használunk, mint az egyéb tradicionális technológiákat”. Következésképpen az internet egy olyan kommunikációs csatornát biztosít, amely kiegészíti a telefon és a személyes kapcsolatokat², ugyanakkor kényelmes és megfizethető. A „kiegészítő szerep” mellett érvelők szerint az internetnek fontos hatása lesz a társadalomra, de ez a hatás semmiképpen sem lesz olyan forradalmi, mint a telefon megjelenése volt, inkább csak egy evolúciós lépcsőt jelent. Ilyen értelemben tehát az internet csak folytatja és gyorsítja a személyes kapcsolatok átalakulását, az „háztól-házig” típusú fizikai interakciótól kezdve a sokkal elszigeteltebb, „helytől – helyig” és „személytől – személyig” típusú, de hálózaton folytatott kapcsolatokig. Bár a személyes és a telefonon való érintkezés továbbra is meghatározó, az internet által biztosított könnyű kapcsolatteremtés fizikailag távol tartózkodó, de azonos érdeklődésű személyek között jól kiegészíti a hagyományos kapcsolattartási módszereket.

Az internet sokkal alkalmasabb lehet a már meglévő kapcsolatok fenntartására, mint új kapcsolatok kialakítására. Az internet nem fog szervezeti és politikai részvételhez vezetni, ha a felhasználónak nincsen már megalapozott érdeklődése ilyen területen. Ahogy a példa mutatja, a Blacksburg elektronikus falu megteremtése nem eredményezett nagyléptékű változásokat a személyes kapcsolatok, illetve a közösségi elkötelezettség terén. Ehhez hasonlóan, nem teremtett jelentős társadalmi tőkét a fejlett információs és kommunikációs rendszerek bevezetése az üzleti világba. *Vagyis, ha az internet a társadalmi tőke kiegészítője, akkor az internethasználat mintegy kiegészíti az offline személyes érintkezést, de semmilyen hatással nincs a szervezeti és politikai részvételre. Ugyanakkor növeli a közösségi elkötelezettség szintjét. Az internetes tevékenységek mértéke azonban nem hozható összefüggésbe sem több, sem kevesebb offline tevékenységgel.*

Felmérés az Internet felhasználók körében

A National Geographic Társaság „Felmérés 2000” című kutatása

A National Geographic Társaság „Felmérés 2000” című kérdőívét 1998. szeptembere és novembere között tölthették ki a társaság weboldalaira látogatók. A felmérést a széles körben terjesztett *National Geographic* magazin, egy nagyméretű felhívás a társaság honlapján, illetve több más információs csatorna hirdette. Bár a felmérés nemzetközi volt, 47176 felnőtt válaszadóval a világ minden tájáról, ebben a tanulmányban mi a 39211 felnőtt észak-amerikai válaszadóra koncentrálnak. A válaszadók közül 34839 az Amerikai Egyesült Államokban él, míg 4372 Kanadában. Habár a min-

ta nem véletlenszerű, az 1993-as és 1996-os USA Általános Társadalmi Adatfelvétel (US General Social Survey) eredményeivel való összehasonlítás lehetővé teszi, hogy következtessünk a mintába való önkéntes bekerülés által az eredményekben okozott torzulások jellegére.³ A felmérés során az eredményekből kizártuk azoknak a választ, akik a felmérés kitöltésekor első alkalommal használták az internetet. Következésképpen ez a tanulmány a National Geographic társaság weboldalaira látogatók közt, és nem a teljes észak-amerikai lakosság körében vizsgálja a társadalmi tőkét.

Mit csinálnak az emberek online?

A National Geographic felmérés résztvevői nem „újoncok” az interneten. A válaszadók több, mint fele (58%) már több, mint két éve használta az Internetet a kérdőív kitöltése idején. Azok, akik csak kevesebb, mint 6 hónapja használták az Internetet, mindössze a minta 12%-át tették ki. A leggyakoribb online tevékenység társas; konkrétan e-mail üzenetek váltása, amely egy évben 270 napon történik. (1. Táblázat) Egyéb gyakori társas tevékenységek a chat (online csevegés; 25 nap/év), több-résztvevős játékok (11 nap/év), MUD („multi-user dimensions”: több résztvevős interaktív játék. Kezdetben sárkányok játszottak mágusokkal és tündérekkel, később más, főleg népszerű sci-fi és képregény témák is fel lettek dolgozva – a Szerk.), vagy egyéb online szerepjátékok látogatása (7 nap/év). Az emberek olyan kevésbé társas tevékenységre is használják az internetet, mint például szörfözés a hálózaton (154 nap/év); hírek olvasása, digitális könyvtárak és magazinok látogatása (124 nap/év); különböző felhívások és hirdetések fogadása (105 nap/év); vagy vásárlás (8 nap/év).

1. táblázat: Internet használat: Gyakoriság és faktoranalízis (N = 39211)

Internet tevékenységek	Nap/Év	Tényező (Faktor) Megadása	
		Aszinkron	Szinkron
Email küldése/fogadása	270	.682b	-.050
Levelezőlistán való részvétel	105	.729b	.038
Digitális könyvtárak, újságok, magazinok böngészése	124	.717b	.111
Online egyetemi kurzusok	11	.403b	.237
Termékek és szolgáltatások vásárlása	8	.564b	.078
Szörfözés a web-en	154	.533b	.310
Usenet felhasználói hírcsoportokban való részvétel	26	.511b	.352
Chat (online diskurzus)	25	.173	.701c
MUD, MOO, és egyéb több-felhasználós oldalak látogatása	7	.141	.709c
Több-felhasználós játékok	11	-.015	.727c
Megmagyarázott szórásnégyzet %-a		25.86	18.20

Megjegyzés:

MUD = Multi-user dimensions (több-felhasználós dimenzió),

MOO = Multi-user object oriented environments (több-felhasználós tárgy központú környezet)

a. Az alapvető elemek vizsgálata ortogonális varimax rotációval.

b. Az aszinkron skála alkotóeleme.

c. A szinkron skála alkotóeleme.

A „Felmérés 2000” tíz olyan kérdést tartalmazott, amelyek a válaszadók internet használati szokásainak különböző aspektusait vizsgálták. A válaszadó minden kérdésre az alábbi válaszok közül választhatott: „1. ritkán”, „2. havonta”, „3. hetente”, „4. többször egy héten”, „5. naponta”. Az eredmények elemzésekor alkalmazott faktoranalízis az internet használat két jól elkülöníthető kategóriájára világított rá: szinkron (azonos időben zajló) és aszinkron (különböző időben zajló) tevékenységek. (1. táblázat) Ahelyett azonban, hogy a faktor pontszámok segítségével állítottuk volna fel a skálát, összeadtuk az egyes elemek pontszámait és így hoztuk létre a szinkron és az aszinkron skálát. A skálán a magasabb pontszámok a gyakoribb internethasználatot jelentik⁴.

A *szinkron skála* két vagy több felhasználó közötti egyidejű tevékenységeket jelenti. Ez a skála három elemből tevődik össze (1. táblázat). A szinkron tevékenységek természetükből adódóan társas tevékenységek legalább két ember egyidejű részvételével. Ezzel szemben az *aszinkron skála* olyan különböző tevékenységeket foglal magába, mint e-mail üzenetek küldése vagy információkeresés. (1. táblázat) Az aszinkron kommunikáció a két fél egyidejű jelenlétének megkövetelése nélkül kezdeményezi az érintkezést, és egyúttal lehetővé teszi, hogy egy személy egyidejűleg több címzett-höz is eljuttathassa üzenetét. A leggyakrabban folytatott aszinkron internet tevékenység az e-mail üzenetek küldése és fogadása.

Ki folytat internet tevékenységet?

Az időtartam, amióta valaki internet felhasználó, meglehetősen jó becslést tesz lehetővé arra nézve, hogy az adott személy milyen módon és mennyi ideig használja az internetet, mind szinkron, mind aszinkron tevékenységekre⁵. Ugyanakkor a demográfiai jellemzők hatása teljesen elhanyagolható. Az egyedüli használható becslést az aszinkron internet tevékenységekre vonatkozóan az online töltött hónapok száma adja ($\$=0,41$). Ennek a kapcsolatnak két lehetséges magyarázata merül fel. Először is azok, akik már hosszú ideje használják az internetet, feltehetően jobban lelkesednek a világhálóért. Másodsor, minél régebben használja valaki az internetet, annál valószínűbb, hogy jól ismeri a lehetőségeket, és ezért többet használja a hálót.

A szinkron internet tevékenységek vizsgálata során hasonló eredményeket kaptunk. Annak, hogy valaki mennyi ideje használja az internetet, szignifikáns hatása van a szinkron tevékenységekre is ($\$=0,11$), bár ez a hatás jóval kisebb, mint az aszinkron tevékenységek esetében. A demográfiai jellemzőknek a szinkron tevékenységekre sincsen jelentős hatása. Az egyetlen kivételt az egyetemi diplomával nem rendelkezők csoportja jelenti, akik sokkal hajlamosabbak szinkron tevékenységek folytatására, valamint a középiskolai végzettséggel nem rendelkezők, akik sokkal nagyobb valószínűséggel kapcsolódnak be az online több-résztvevős játékokba. Ezen felül azok, akik csak rövidebb ideje használják az internetet, többet játszanak több-felhasználós játékokat, vagy vesznek részt chat-ben.

A demográfiai jellemzők és az internetes tevékenységek közötti kapcsolat általános hiánya összecseng azokkal a legújabb kutatási eredményekkel, amelyek szerint a digitális megosztottság csökken. Megszűnt az anyagilag tehető, egyetemet végzett fehér férfi egyeduralma. A legegységelműbb eredmények viselkedésbeliek: azok az emberek, akik régebben használják az internetet, többféle online tevékenységet folytatnak.

Társadalmi tőke az Internet-korszakban

Hálózati tőke

Médiahasználat. Az internet-használó National Geographic látogatók leggyakrabban (40%) a telefont használják arra, hogy közeli barátaikkal és rokonaikkal tartsák a kapcsolatot. Ezután következik az e-mail (32%), a személyes látogatás (23%), és a csekély mennyiségű (4%) postai levelezés.⁶ Wellman, Carrington és Hall (1988) az internet-előtti kort elemző tanulmányukban sokkal kiegyensúlyozottabb viszonyt találtak a telefonos illetve személyes kapcsolattartás között, igaz, hogy csak az egyének hús legaktívabb kapcsolatát vizsgálták. Csakúgy, mint az internet-előtti időszakban, az emberek csaknem olyan sűrűn érintkeznek a rokonaikkal (az összes informális kommunikáció 46%-a), mint a barátaikkal (54%). Ugyanakkor vizsgálnunk kell a távolság szerepét is, amely mindig korlátot szab a kommunikációnak, még a repülés, az autópályák és a távolsági telefonhálózatok széles körű elterjedése után is. Mivel az e-mail üzenetek küldése aszinkron tevékenység, és a levelezés költsége nem emelkedik a nagyobb távolság esetében sem, azt feltételeznénk, hogy az e-mail használat csökkenti a távolság szabta korlátokat. De vajon hatással van-e az e-mail a különböző hálózatok egymás közelében élő tagjai közötti kommunikációra is?

Legnagyobb meglepetésre a távolság még az internet korban is korlátokat szab a kommunikációnak. (Hampton & Wellman, 2001). A leggyakoribb kapcsolatfelvétel azokkal a barátokkal és rokonokkal történik, akik a közelben (50 km-es körzeten belül) élnek. Erre a célra leggyakrabban a telefont használják. Egész pontosan a közelben élő rokonokkal való kapcsolattartásra az esetek 52%-ában a telefont használják, a közelben élő barátok esetében pedig ugyanez a szám 29%-ot tesz ki. Ezzel ellentétben a távolabb lakó (50 km-es körzeten kívül élő) hálózati tagokkal való kapcsolattartásra legtöbbször az e-mailt használják. Az összes távol élő rokononnal folytatott kommunikációra 48%-ban az e-mail szolgál, ha pedig távoli barátokról van szó, akkor 60%-ban az e-mail kommunikációra hagyatkoznak. Az e-mail tehát különösen hasznos a távol élő emberekkel való kapcsolattartásra, mert a havi díjak alacsonyak, a költségek nem függenek a távolságtól és egyszerűen lehet üzeneteket küldeni más időzónákban lakó ismerősöknek.

A távolság kevésbé befolyásolja a rokonokkal való kapcsolatot, mint a barátságokat. Ez a jelenség a telefon elterjedése óta folyamatosan tapasztalható. (Wellman & Tindall, 1993) a rokonság ugyanis rendszerint jobban összekapcsolódik más társadalmi kapcsolatrendszerrel is, ami elősegíti a távoli hálózati tagok közötti kapcsolattartást. A barátságok ugyanakkor sokkal inkább önkéntes és egyedi kapcsolatok. Az e-mail kiegészíti a rokonokkal való egyéb kapcsolattartási módszereket. Azok a rokonok, akik sokat használják az e-mailt az egymás közötti kommunikáció céljaira, ugyanolyan gyakran mennek látogatóba vagy telefonálnak, mint azok a rokonok, akik szinte alig használják az e-mailt erre a célra.

A barátok közötti e-mail-es kapcsolattartás gyakorisága összefügg a távolsággal. Az emberek gyakrabban használják az e-mailt arra, hogy a közelben élő barátaikkal érintkezzenek, mint a távolabb lakó barátok megkeresésére. (arány=1,4)⁷. A közelben lakó barátokkal háromszor olyan sűrűn váltanak e-mail üzenetet, mint a távoliakkal (arány=2,9). A rokonok esetében kétszer olyan sűrűn lépnek érintkezésbe a közelben lakókkal, mint a távolban élőkkel (arány=1,9). A baráti kapcsolatok tehát sok-

kal inkább helytől függőek, mint a rokonok kapcsolatok. A személyes találkozás közeli barátokkal nyolcszor olyan gyakori, mint távoliakkal (arány=8,8), míg a telefonos érintkezés ötször olyan gyakori közeli barátokkal, mint távoliakkal (arány=5,2).

Interperszonális hálózati kapcsolat. Az internet használat sem nem növeli, sem nem csökkenti a kommunikáció egyéb fajtáit. Sem az aszinkron, sem a szinkron internet tevékenységek gyakorisága nincs összefüggésben az egyéb fajta kommunikáció gyakoriságával. A gyakori internethasználat ugyanakkor kapcsolatba hozható a közeli és távoli barátokkal és rokonokkal való gyakoribb kapcsolattartással, de csak azért, mert az internetes tevékenység kiegészíti a személyes, illetve telefonon való kapcsolattartást (lásd 2. és 3. táblázat). Az emberek továbbra is látogatják, illetve felhívják egymást, de egyúttal e-maileznek is. Ez a jelenség azt sugallja, hogy a személyes illetve telefonon történő kapcsolattartás a kommunikáció valami olyan egyedi típusát kínálja, amit az internet nem tud helyettesíteni. Továbbá a válaszadók semmilyen demográfiai jellemzője nem hozható kapcsolatba hálózati kapcsolataikkal.⁸

2. táblázat: Email használat az éves kommunikáció átlagában, 50 km-es körzetben belül

Email használat	Rokonok					Barátok				
	Személyes	Telefon	Levél	Email	Összesen	Személyes	Telefon	Levél	Email	Összesen
Soha	77	117	6	1	201	104	136	6	1	247
Ritkán	65	116	6	5	192	84	112	8	5	209
Havonta	61	113	6	7	187	74	98	5	9	186
Hetente	62	121	6	13	202	76	99	7	20	202
Néhányszor hetente	63	115	7	24	209	83	113	7	37	240
Naponta	60	118	8	52	238	92	126	9	118	345
Összesen	61	117	7	39	224	88	120	9	86	303

3. táblázat: Email használat az éves kommunikáció átlagában, 50 km-es körzetben kívül

Email használat	Rokonok					Barátok				
	Személyes	Telefon	Levél	Email	Összesen	Személyes	Telefon	Levél	Email	Összesen
Soha	12	37	8	1	58	13	25	7	1	46
Ritkán	10	36	8	5	59	11	19	7	4	41
Havonta	9	35	7	10	61	8	16	6	8	38
Hetente	9	36	9	19	73	8	17	6	16	47
Néhányszor hetente	10	39	9	35	93	9	19	7	30	65
Naponta	10	43	10	72	135	10	25	8	85	128
Összesen	10	41	10	55	116	10	23	8	62	103

Részvételi tőke

Szervezeti részvétel. Az internet mind kiegészíti, mind növeli az szervezeti részvételt.⁹ Az eredmények pozitív kapcsolatot mutatnak az internet használat és a szervezeti részvétel között. A hatás erősebb az aszinkron tevékenységek esetében ($\beta=0,13$), mint a szinkron tevékenységek esetében ($\beta=0,10$; lásd 4. táblázat). A demográfia jellemzők közül az egyetlen, amely kapcsolatban áll a szervezeti részvétellel, az iskolai végzettség. Minél magasabb az egyén iskolai végzettsége, annál aktívab-

ban vesz részt különböző szervezetek tevékenységében. Következésképpen megállapíthatjuk, hogy azok az emberek, akik használják az internetet, gyakran több szervezet munkájában is részt vesznek. Ugyanakkor az, hogy valaki mennyi ideje használja az internetet nincsen összefüggésben a szervezet aktivitásának mértékével.

4. táblázat: Az aszinkron és szinkron internet tevékenységek hatása a politikai és szervezeti részvételre

	Aszinkron internet tevékenység		Szinkron internet tevékenység	
	Politikai részvétel*	Szervezeti részvétel*	Politikai részvétel*	Szervezeti részvétel*
Nem (Férfi=1)	.006*	-.052	.013	-.047
Életkor (Alap=30-39 év)				
18-29	.000*	.029	-.015*	.017
40-49	.098	.067	.100	.068
50-65	.122	.085	.124	.088
66+	.065	.067	.062	.065
Rasszok (Alap=Fehér)				
Ázsiai	-.017	-.006*	-.014	-.004*
Fekete	.001*	.018	.000*	.016
Egyéb	.032	.033	.032	.033
Iskolai végzettség (Alap= felsőfokú végzettség)				
Középiskola vagy alacsonyabb	-.057	-.095	-.076	-.112
Valamennyi egyetemet végzett	-.032	-.075	-.045	-.087
Másoddiplomás	.090	.107	.096	.111
Házassági állapot (Alap=Házas)				
Egyedülálló	-.015	-.016	-.016	-.017
Élettársi kapcsolatban élő	-.003*	-.038	-.003*	-.038
Mennyi ideje használja az internetet?	.008	-.010*	.063	.032
Aszinkron internet tevékenység	.166	.134	N/A	N/A
Szinkron internet tevékenység	N/A	N/A	.116	.105
Igazított R2	.071	.065	.062	.061

Megjegyzés: N/A = nem alkalmazható

a. Standard béta együttható.

* Nem szignifikáns együttható ($p > 0,05$).

Az internet kiegészíti a szervezeti aktivitást. Az online számítógépes klubokban való részvétel pozitív kapcsolatba hozható a nem komputerrel kapcsolatos szervezetekben való részvétellel. Minél inkább részt vesz az ember különböző szervezetekben offline, annál nagyobb valószínűséggel folytat a számítógéppel kapcsolatos tevékenységeket ($\beta = 0,19$; lásd 5. táblázat). Minél gyakrabban vesznek részt mind aszinkron ($\beta = 0,78$), mind szinkron ($\beta = 0,37$) internet tevékenységekben, annál inkább aktívak offline szervezetekben, és vesznek részt online számítógépes klubok tevékenységében is.

5. táblázat: A demográfiai jellemzők, az offline részvétel, és az internet hatása az online szervezeti és politikai részvételre

	Szervezeti részvétel offline az online-ra*	Politikai részvétel offline az online-ra*
Nem (Férfi=1)	.338	.141
Életkor (Alap=30-39 év)		
18-29	-.298	-.201
40-49	.201	-.191
50-65	.688	-.255
66+	1.758	-.594
Rasszok (Alap=Fehér)		
Ázsiai	.450	-.452
Fekete	.527	-.093*
Egyéb	.186*	.090*
Iskolai végzettség (Alap= felsőfokú végzettség)		
Középiskola vagy alacsonyabb	.269	-.011*
Valamennyi egyetemet végzett	.279	.176
Másoddiplomás	-.182	-.088
Házassági állapot (Alap=Házas)		
Egyedülálló	.191	.223
Élettársi kapcsolatban élő	.104*	.287
Mennyi ideje használja az internetet?	.026	.010
Organizational Participation Offline	.193	N/A
Political Participation Offline	N/A	.268
Aszinkron internet tevékenység	.783	.666
Szinkron internet tevékenység	.365	.547
Konstans	-6.693	-4.611
Cox & Snell R2	.070	.157

Megjegyzés: N/A = nem alkalmazható.

a. Nem sztatandard béta együttható. * Nem szignifikáns együttható ($p > 0,05$).

Politikai részvétel. Befolyásolja-e az internet az emberek politikai részvételét azal, hogy új fórumot teremt vitára és részvételre? Az eredmények hasonlóak az szervezeti részvételnél találtakhoz, ami nem meglepő, hiszen a legtöbb politikai tevékenységet felfoghatjuk úgy, mint szervezeti aktivitást.¹⁰ Az életkor az egyetlen demográfiai jellemző, ami kapcsolatban áll a politikai részvétellel. A 40-65 év közötti korosztály esetében nagyon erős kapcsolat található a politikai részvételük és az internet használatuk között, mind a szinkron ($\beta=0,12$), mind az aszinkron ($\beta=0,17$; lásd 4. táblázat) tevékenységek tekintetében. Ugyanakkor nem mutatható ki kapcsolat az internethasználat ideje és a politikai részvétel között, vagyis nincs különbség az internetet régóta, vagy csak az utóbbi időben használók politikai részvétele között.

Minél aktívabb valaki az offline politikai tevékenységekben, annál nagyobb valószínűséggel vesz részt online politikai beszélgetésekben ($\beta=0,27$; lásd 5. táblázat). Ugyanakkor minél gyakrabban használja az internetet, akár aszinkron ($\beta=0,67$), akár szinkron ($\beta=0,55$) tevékenységre, annál jelentékenyebb az online politikai aktivitása. Hasonlóan a szervezeti részvétel esetében tapasztaltakhoz, az internethasználat hosszúsága nem befolyásolja a politikai aktivitást. A demográfia jellemzők közül az életkor és a származás hozható kapcsolatba az online politikai aktivitással. A szervezeti aktivitással ellentétben az idősebb felnőttek kevésbé vesznek

részt online politikai vitában. Ehhez hasonlóan az ázsiai származásúak online politikai aktivitása jelentősen alulmarad az egyéb származásúakhoz viszonyítva.

Bár ezek az eredmények nem mutatják az ok – okozati összefüggés irányát, arra mindenképpen utalnak, hogy az, aki szervezetileg és politikailag aktív offline, az online is aktivitást mutat ilyen tevékenységekben. Továbbá azok, akik általában többet használgják az internetet, sokkal többször vesznek részt online politikai vitákban vagy véleménycserében. Ezt a tényt különösen alátámasztja az, hogy a Cox and Snell pseudo R^2 értékében számottevő növekedést tapasztaltunk, miután a két internet skálát hozzáadtuk a modelhez.¹¹ Úgy tűnik, hogy a részvétel az online folytatott politikai vitákban mintegy kiterjesztése az offline tevékenységeknek, illetve az általános Internethasználatnak. A gyakori internethasználat kapcsolatban áll mind a szervezeti, mind a politikai nagyarányú részvétellel. Minél nagyobb az online részvétel mértéke a szervezeti és politikai tevékenységekben, annál intenzívebb offline részvétel tapasztalható hasonló tevékenységekben.

Közösségi elkötelezettség

Ha a nagyfokú internethasználat kiegészíti a személyes és telefonos kontaktust, illetve nagyobb szervezeti és politikai részvételt eredményez, akkor valószínűleg mindkét jelenségnek serkentenie kellene a közösségi elkötelezettséget.¹² A valóságban azonban nem ez a helyzet.

Nincs összefüggés aközött, hogy mióta használja valaki az internetet, mennyi időt tölt internetezéssel, és közösségi érzése illetve elidegenedettsége között. Továbbá az emberek társadalmi kapcsolatainak mennyisége sincs összefüggésben sem pozitív, sem negatív módon hétköznapi közösségi érzésükkel vagy elidegenedtség-érzésükkel. Az egyetlen kapcsolat a „részvétel” esetében tapasztalható. A magasszintű politikai ($\beta=0,13$) és szervezeti részvétel ($\beta=0,17$) erősebb közösségi érzéssel párosul.

Ugyanakkor szoros pozitív kapcsolat van az internethasználat mértéke és az online közösség iránt tanúsított közösségi elkötelezettség között (6. táblázat).¹³ A gyakoribb internet használóknak erősebb az elkötelezettsége az online közösség iránt, mint azoknak, akik nem rendszeresen használják a hálót. Ez igaz mind a szinkron ($\beta=0,32$), mind az aszinkron ($\beta=0,32$) tevékenységekre. Tehát a legjobb becslést az online közösség iránt mutatott pozitív attitűdre az internethasználat időtartama és involváltsága biztosítja. Ez a jelenség arra utal, hogy az internet felületet biztosít a társadalmi interakciók számára, arra, hogy az emberek hasonló érdeklődésű egyéneket találjanak, illetve a szorosabb társadalmi kohézió megteremtésére. Ugyanakkor ez a kapcsolat, más tanulmányok eredményeivel összhangban, további bizonyítékot szolgáltat az „elszigetelődés” hipotézis ellen és azt az elvet támogatja, miszerint az internet egy társadalmi közeg.

Az aszinkron internettevékenység, mint például az e-mail, pozitív kapcsolatban áll az online közösségi érzés mértékével ($\beta=0,18$). Ez tulajdonképpen nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az aszinkron kommunikáció, mint például az e-mail, hasznos médium a rokonokkal való kapcsolattartásra, akik gyakorta tőlünk távol élnek (hasonlítsuk össze a 2. és 3. táblázatot). Ezzel ellentétben a szinkron internethasználat nem hozható kapcsolatba a rokonok iránti online közösségi érzéssel. Az azonos időben folytatott online játékok, a több-felhasználós környezetek és a csevegőszobák (chat room) sokkal inkább az „informális” szocializáció színterei, ahol a barátok találkoznak csevegni, új kötődések alakulnak ki, és véletlenszerű interakciók jönnek létre.

Következésképpen az aktuálisan online eltöltött idő, nem pedig az internetezés kezdete óta eltelt idő határozza meg az internet iránti érzéseket. A viselkedés és az attitűd mindenképpen kapcsolatban állnak egymással. Az internet leggyakoribb használói azok, akik hisznek abban, hogy az internet közösséget biztosít.

6. táblázat: A demográfiai jellemzők, a társadalmi kapcsolatok, és az Internet hatása az online közösségi elkötelezettségre

	Általános nézet az online közösségről*	Rokonokkal való online kapcsolat érzése*	Elidegenedés érzése (online)*
Nem (Férfi=1)	-.020	-.108	-.007*
Életkor (Alap=30-39 év)			
18-29	-.060	-.034	-.052
40-49	.021	.016	.064
50-65	.047	.084	.073
66+	.048	.081	.023*
Rasszok (Alap=Fehér)			
Ázsiai	-.011*	.008*	-.025
Fekete	-.019	-.066	-.005*
Egyéb	.006*	-.022	-.007
Iskolai végzettség (Alap= felsőfokú végzettség)			
Középszintű vagy alacsonyabb	.062	-.016	.034
Valamennyi egyetemet végzett	.083	-.011*	.034
Másoddiplomás	-.021*	-.033	-.040
Házassági állapot (Alap=Házas)			
Egyedülálló	.044	-.038	-.007*
Élettársi kapcsolatban élő	.035	-.002*	.028
Mennyi ideje használja az Internetet?	-.008*	.020	-.039
Személyes látogatás (Rokonok 50 km-en belül)	-.007*	-.014*	.035
Telefon (Rokonok 50 km-en belül)	-.021*	.046	-.019*
Személyes látogatás (Barátok 50 km-en belül)	-.000*	.016	-.001*
Telefon (Barátok 50 km-en belül)	-.032	-.019*	.013*
Személyes látogatás (Rokonok 50 km-nél távolabb)	-.005*	.016	-.000*
Telefon (Rokonok 50 km-nél távolabb)	-.051	.135	-.020*
Személyes látogatás (Barátok 50 km-nél távolabb)	-.007*	.001*	-.000*
Telefon (Barátok 50 km-nél távolabb)	.010*	.011*	.020*
Politikai részvétel	.041	.025	-.030
Szervezeti részvétel	.001	.051	-.013
Aszinkron Internet tevékenység	.315	.175	.083
Szinkron Internet tevékenység	.316	.049	.071
Igazított R2	.289	.108	.029

a. Standard béta együttható.

* Nem szignifikáns együttható ($p > 0,05$)

Milyen hatással lehet az internet a társadalmi tőkére?

Vajon hatással van-e az internet a társadalmi tőkére, a társadalmi kapcsolatok, a szervezeti és politikai részvétel, illetve a közösségi elkötelezettség tekintetében? Eredményeink azt mutatják, hogy az internethasználat kiegészíti a *hálózati tőkét*, mivel kiterjeszti a már meglévő személyes és telefonkapcsolatok lehetőségét. Ez azon kevés eset egyike a társadalomtudományok területén, amikor a kapcsolat hiánya értelmezhető. Azok, akik sokat használják az internetet, nem helyettesítik a személyes és telefon kapcsolatokat az e-mail használattal, de nem is növelik ezek gyakoriságát. A legtöbb internetes érintkezés olyan emberek között történik, akik 50 km-es körzeten belül laknak. Azokkal az emberekkel, akik ennél távolabb élnek, általánosságban kevesebb alkalommal lépnek kapcsolatba. Egyúttal azonban ezek a távolsági kapcsolatok az általános érintkezés nagyobbik részében az interneten bonyolódnak le.

Az internetet különösképpen a barátokkal való kapcsolattartásra használjuk. A barátok közötti interakció általában két személy vagy két pár között zajlik. Ugyanakkor a rokonok és szomszédok nagyobb valószínűséggel alkotnak egy szorosabban szőtt társadalmi hálót. A tanulmányunk eredményei azt sugallják, hogy az internet a leghasznosabb a társadalmilag és fizikailag fragmentált baráti kapcsolatok ápolása terén. A távolságnak ugyanakkor még mindig nagy jelentősége van. A távoli barátokkal folytatott kommunikáció jóval kisebb mértékű, mint a közelben élőkkel való interakciók.

Ezek az eredmények azt sugallják, hogy az internet hatásai a társadalmi tőkére kiegészítő jellegűek, ellentétben az utópisták és antiutópisták jóslataival. Mi több, eredményeink azt is mutatják, hogy az internethasználat nem uniformizált: amikor online vannak, az emberek mind szociális, mind aszociális tevékenységeket is folytatnak. Az internetezés egyrésztől magányos tevékenység, amely megakadályozza, hogy az ember személyesen lépjen kapcsolatba rokonaival, vagy vegyen részt a közösségi életben. Másrésztől nem minden online töltött idő versenyez az offline tevékenységekkel. Az emberek mindenképpen fordítanak időt arra, hogy elolvassák a híreket, vagy információt gyűjtsenek, függetlenül attól, hogy ezt online vagy offline végzik. Azt az időt, amit az ember az online vásárlással megtakarít, a rokonokkal és barátokkal való offline kapcsolatok ápolására fordíthatja.

Az internethasználat növeli a *részvételi tőkét*. Minél több időt tölt valaki az interneten, és minél aktívabban vesz részt online szervezeti és politikai tevékenységekben, annál aktívabban folytat hasonló tevékenységeket offline is. Adataink korlátai nem teszik lehetővé erős következtetések levonását arról, hogy hogyan befolyásolja az internetezés a részvételt. Jóllehet, további kutatásoknak kell majd meghatározni az okozati összefüggés irányát, úgy gondoljuk, hogy pozitív visszahatást fogunk találni. Jól elkülöníthető online és offline szférák helyett az emberek mindazokat az eszközöket igénybe veszik a szervezeti és politikai tevékenységek folytatására, amelyet megfelelőnek találnak erre a célra, és amelyek elérhetőek a számukra. Azok, akik már folytatnak ilyen tevékenységeket offline, az internet segítségével erősítik és kiterjesztik részvételüket. Azok pedig, akik kezdetben online tevékenységeket folytatnak inkább, sokkal aktívabbá válnak a személyes szervezeti és politikai részvételben.

Az internethasználatnak nem ugyanolyan a kapcsolata (a) a közösségi érzéssel általánosságban és (b) az *online* közösségi érzéssel. Egyrészt nincs kimutatható kapcsolat az internethasználat és az általános közösségi érzés, vagy az elidegenedés érzése között. Másrészt a gyakori internethasználat kapcsolódik az online közösséghez fűződő pozitív

érzésekhez. Ilyen szempontból az internet nem váltja valóra sem az utópisták álmát egy nagyobb közösségi eufóriáról, sem nem tükrözi az antiutópisták lidércnyomását a fokozott elidegenedéstről. Bizonyítékaink azt azonban alátámasztják, hogy azok, akik hosszabb időt töltenek online, abban látják az internet értékét, hogy teret biztosít a társadalmi interakciók létrejöttére. Online kapcsolataik pozitív visszacsatolást jelentenek, és ezzel növelik az internethasználatra való hajlandóságukat. Az internethasználat során ugyanakkor az emberek felfedezhetik, hogy léteznek alternatív, kiegészítő módok a közösségi aktivitásra, a már meglévő offline lehetőségeken kívül is.

Mindent összevetve eredményeink azt sugallják, hogy az internet növeli a személyek közötti kapcsolattartást, a szervezeti részvételt, és új formát biztosít a közösségi elkötelezettségnek. Ugyanakkor, ahogy az internethasználat mindinkább beépül a mindennapi életbe, a megnövekedett kapcsolatok és részvételi lehetőségek nem csak több kapcsolat és információ hatásának teszi ki az embereket, hanem negatív élményeknek is. Ilyenek lehetnek például a számítógép feltörések, a személyes szabadság megsértése, félreértések és konfliktusok. Már jóval az internet megjelenése előtt is tapasztalhattuk az elmozdulást a mindent magukba foglaló és kontrolláló közösségektől a sokkal individualizáltabb, fragmentált személyes közösségek irányába (Wellman, 1999a, 2001). A mindent magukba foglaló közösségek biztonsága és az általuk kifejtett társadalmi kontroll mindinkább teret enged a hálózati individualizáció által biztosított lehetőségeknek, csakúgy, mint az effajta interakcióban rejlő fokozott sérülékenységnek is. Az emberek manapság különböző, szűken értelmezett kapcsolatrendszerekben élnek a napokat, heteket, hónapokat, változó szociális hálózati tagok társaságában.

Elérkezett az idő az internet sokkal differenciáltabb kutatására, amely a mindennapi életbe beágyazódva vizsgálja azt, mind offline, mind online. Jóllehet, elemzésünk kimutatta az internet befolyását a társadalmi tőkére, a hatásmechanizmusok még nem világosak. Hiába tudjuk, hogy valaki már több mint két éve használja az internetet vagy, hogy naponta három órát tölt online, még sincs tiszta képünk azokról a tevékenységekről, amiket a szóban forgó egyén végez.

További kutatások szükségeltetnek, amelyek nagyobb részletességgel elemzik az internet hatását, az online végzett tevékenységek fajtáira koncentrálnak, illetve feltárják azt, hogy hogyan illeszkednek ezek a tevékenységek a mindennapi életbe. Általánosságban ezek a tevékenységek két kategóriába sorolhatók:

a) *szociális* tevékenységek, mint például az e-mail vagy a csevegés (chat), amelyek serkentik az interakciót;

b) *aszociális* tevékenységek, mint például a szörfözés a weben, vagy a hírek olvasása.

Amikor az emberek elsősorban aszociális internet tevékenységet folytatnak, akkor elfordulnak a közösségtől, a szervezeti és politikai aktivitástól és az otthoni szabadidős tevékenységektől. Az internetnek ilyen szempontból sokkal nagyobb az elidegenítő hatása, mint a televíziónak. Ezzel szemben amikor az emberek kommunikációra, illetve a közeli és távoli barátokkal és rokonokkal való kapcsolattartásra használják, akkor az internet olyan eszközzé válik, amely növeli a társadalmi tőkét. Tanulmányunk kimutatta, hogy az internetnek nincs egyetlen jól körülhatárolható hatása. A fizikailag szétszórta közösségek korában az internet újabb csatornát biztosít az interperszonális kapcsolatok ápolására, és kiegészíti a személyes és telefonos kapcsolattartást. A hanyatló szervezeti részvétel korában az internet új eszköz arra, hogy az em-

berek szervezeti tevékenységet folytassanak, növeljék aktivitásukat. Következésképpen az internethasználat későbbi vizsgálata várhatóan azonosítja majd azokat a tényezőket, amelyek befolyásolják mind a gyenge, mind az erős online társadalmi kapcsolatok minőségét és mennyiségét.

Köszönetnyilvánítás

Ezt a cikket a Sage Kiadó engedélyével adjuk ki újra, az *American Behavioral Scientist*-ben (45, 3 [November 2001], 437-56 oldal) megjelent eredeti cikk alapján. Az egyetlen változtatás egy javítás a közösségi elkötelezettséget érintő eredményekben. Ebben a részben a következő egyének tanácsát és segítségét használtuk fel: Richard Bernard, Wenhong Chen, Joe Germuska, Philip Howard, Kristine Klement, Valerie May, Carleton Thorne, and Beverly Wellman. Az alábbi intézményekben dolgozó kollegák segítettek a cyber társadalomról való aktív gondolkodásban: NetLab, Közösségi tanulmányok központja, Szociológia tanszék, Információs tanulmányok, Media design intézet a Torontói Egyetemen, illetve a Bell egyetemi laboratórium. A cikk alapjául szolgáló kutatást a következő intézmények támogatták: Bell egyetemi laboratórium, a National Geographic Társaság, a Kanadai Társadalom Tudományi Kutatási Tanács és a Tanulástechnológiai Iroda (a Kanadai Humánerőforrás Fejlesztési Intézetben). University of Toronto's NetLab, Centre for Urban and Community Studies, Department of Sociology, the Faculty of Information Studies, the Knowledge Media Design Institute, és a Bell University Laboratories.

JEGYZETEK

- ¹ Ugyanakkor, a Netlab-bel végzett felmérésünk a külvárosokról arra az eredményre jutott, hogy a jobb hálózati kapcsolattal rendelkező háztartások tagjainak jóval több kötődése és kapcsolata volt a közösségben, mint azoknak, akiknek nem volt Internet hozzáférése (Hampton, 2001; Hampton & Wellman, 1999).
- ² Mind a mi adataink és mások eredményei azt mutatják, hogy a tradicionális üdvözlő- és képeslapokon kívül az emberek manapság nagyon ritkán küldenek levelet hagyományos postai úton, bár maga az Internet fellendíti az írott kommunikáció mennyiségét. Érdekes lenne összehasonlítani az Internet hatását, azzal a hatással, amit a telefon bevezetése, mint a személyes és postai kommunikáció kiegészítője, illetve helyettesítője, eredményezett. Egy ilyen vizsgálat kezdeteit lásd Fischer, és Wellman és Tindall.
- ³ A felmérés a kutatócsoportunkkal együttműködésben készült és az alábbi címen volt elérhető: <http://www.nationalgeographic/survey>. A felmérés dokumentációja a Witte és Howard; Witte, Amoroso, és Howard kiadványokban található. Lásd továbbá Chmielewski és Wellman.
- ⁴ Bár az ortogonális varimax faktoranalízist alkalmaztuk, hogy az egymással összefüggésben lévő változókat azonosítsuk, a könnyebb megértés végett a két skála megalkotásakor magukat a változókat használtuk. A Cronbach, amely a skála megbízhatóságát mutatja, az aszinkron skála esetében 0,72, míg a szinkron skálánál 0,53. Egyéb skála technikák alkalmazása esetén is ugyanezeket az eredményeket kaptuk.
- ⁵ Ebben a cikkben nem tulajdonítunk túlságosan nagy jelentőséget a statisztikai szignifikanciának, mivel a közel 40 ezres mintanagyság esetén az alapvető kapcsolatok mindenképpen

nyilvánvalóvá válnak. Tehát a statisztikailag szignifikáns kapcsolatok nem feltétlenül jelentik, hogy a jelenség gyakoriságát tekintve is meghatározó.

⁶ A százalékok azt jelentik, hogy a válaszadó milyen gyakorisággal lépett érintkezésbe az egyes kapcsolataival az előző év folyamán.

⁷ Az arányokat úgy számítottuk ki, hogy az egyik féle kapcsolat másik féle kapcsolathoz való részarányát vettük. Például, a 2. és 3. táblázatban a „közeli barátok/távoli barátok” közötti e-mail kapcsolat aránya 86/62 nap/év, azaz 1,39. Ez a szám a közeli barátokkal folytatott e-mail kommunikáció éves átlaga osztva a távoli barátokkal folytatott e-mail kommunikáció éves átlagával.

⁸ A regressziók a címen találhatóak.

⁹ A szervezeti aktivitást 20 kérdéssel mértük, amelyek a válaszadók szervezeti részvételéről tudakozódtak. Arra kértük a válaszadókat, hogy mondják el milyen mértékben vesznek részt különböző szervezetek munkájában. A lehetséges válaszok a következők voltak: „egyáltalán nem”, „tag vagyok”, és „aktív tag vagyok”. A 20 kérdésből egy, a szervezeti aktivitást mérő, skálát hoztunk létre az egyes résztvevők adataival. Minden egyes kérdésnél összegeztük a szervezeti tagságok számát, a tagság számába beleértve a „tag vagyok” és az „aktív tag vagyok” kategóriákat. Vagyis minden egyes válaszadó esetében egy pontszámot kaptunk, amely az egyén különböző tevékenységeinek összegét mutatja. Amikor csak az aktív tagságot mérő skálát alkalmaztuk, akkor is hasonló eredményeket kaptunk a regresszió elvégzése után. A részvétel gyakoriságát mutató adatok megtalálhatók a címen.

¹⁰ A politikai részvételt mérő, 12 elemből álló skálát a Roper Közvéleménykutató Központ által kidolgozott mérési rendszerre alapoztuk, amely a részvételt és a politikai ellenállást méri. Jelen tanulmány céljaira egy olyan skálát alkottunk, amely az egyes válaszadók szervezeti tevékenységeinek a számát összegzi. A politikai részvételre vonatkozó skálán kívül, amely kizárólag az offline tevékenységeket méri, egy másik skálát is alkottunk, amely a válaszadók online politikai részvételét méri. Ennek megfelelően, minden egyes válaszadónak egy pontszámot tulajdonítottunk 0 és 13 között. A 0 azt jelenti, hogy valaki egyáltalán nem vett részt politikai tevékenységben, míg a 13 magasszintű politikai aktivitást jelent.

¹¹ A logisztikai regressziós modellek összehasonlítását lásd.

¹² A közösségi elkötelezettséget egy 15 elemből álló kérdéssorral mértük, amelyeket aztán egy skálában összegeztünk. Az egyes elemek átlag értékeit lásd a címen.

¹³ Az online közösségi érzés három mérési eszközét azoknak a tényezőknek a megadása alapján készítettük el, amelyet az alapvető alkotóelemek ortogonális varimax rotációs elemzése során kaptunk: a) egy skála, amely az online közösség érzéssel kapcsolatos általános érzést méri, b) egy skála, amely a rokonokkal folytatott számítógépes kapcsolatban megjelenő közösségi lojalitást méri és c) egy kérdés, amely az online tapasztalt elidegenedés érzését méri. Az egyes elemek átlag értékeit és a faktor loadings-ot lásd a címen. A Chronbach a, amely a skála megbízhatóságát mutatja $a=0,86$ az online közösségi érzéssel kapcsolatban és $a=0,76$ a rokonsággal folytatott kapcsolatok esetében.

Gruber Andrea fordítása

IRODALOM

Anderson, B., & Tracey, K. (2001). Digital living: The impact (or otherwise) of the Internet on everyday life. *American Behavioural Scientist*, 45(3), 000-000

- Baym, N. K. (1997). Interpreting soap operas and creating community: Inside an electronic fan culture. In S. Kiesler (Ed.), *Culture of the Internet* (pp. 103-120). Mahweh, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bikson, T. K., & Panis, C. W. A. (1997). Computer and connectivity: Current trends. In S. Kiesler (Ed.), *Culture of the Internet* (pp. 407-430). Mahweh, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Chmielewski, T., & Wellman, B. (1999). Tracking geekus unixus: An explorers' report from the National Geographic website. *SIGGROUP Bulletin*, 20, 26-28.
- Cohen, D., & Prusak, L. (2001). *In good company: How social capital makes organizations work*. Harvard, MA: Harvard Business School Press.
- Cross, R. (2000). The ties that share: Relational characteristics that facilitate knowledge transfer and organizational learning. Paper presented at the Sunbelt Social Network Analysis Conference, Vancouver, British Columbia.
- De Kerckhove, D. (1997). *Connected intelligence: The arrival of the web society*. Toronto: Somerville House Publishing.
- DiMaggio, P., Hargittai, E., Neuman, R., & Robinson, J. P. (2001). Social implications of the Internet. *Annual Review of Sociology*, 27, 307-336.
- Fischer, C. (1992). *America calling: A social history of the telephone to 1940*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Flanagan, A., & Metzger, M. (2001). Internet use in the contemporary media environment. *Human Computer Research*, 27, 153-181.
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78, 1360-1380.
- Hampton, K. N. (2001). *Living the wired life in the wired suburb: Netville, glocalization and civic society*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Toronto, Toronto.
- Hampton, K.N., & Wellman, B. (1999). Netville on-line and offline: Observing and surveying a wired suburb. *American Behavioural Scientist*, 43 (3), 478-492.
- Haythornthwaite, C., & Wellman, B. (1998). Work, friendship and media use for information exchange in a networked organization. *Journal of the American Society for Information Science*, 49(12), 1101-1114.
- Homans, G. (1961). *Social behavior: Its elementary forms*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Howard, P. E. N., Rainie, L., & Jones, S. (this issue). Days and nights on the Internet: The impact of a diffusing technology. *American Behavioral Scientist*.
- Kapor, M. (1993). Where is the digital highway really heading? *Wired*, July/August(94), 53-59.
- Katz, J. E., Rice, R. E., & Aspden, P. (this issue). The Internet, 1995-2000: Access, civic involvement, and social interaction. *American Behavioral Scientist*.
- Kavanaugh, A. L., & Patterson, S. J. (this issue). The rise and fall of Internet use and the quality of life in communities. *American Behavioral Scientist*.
- Koku, E., Nazer, N., & Wellman, B. (2001). Netting scholars: Online and offline. *American Behavioral Scientist*, 43(Special issue: Mapping Globalization), 1750-1772.
- Kraut, R., Lundmark, V., Patterson, M., Kiesler, S., Mukopadhyay, T., & Scherlis, W. (1998). Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist*, 53(9), 1017-1031.

- Kraut, R., Mukhopadhyay, T., Szczypula, J., Kiesler, S., & Scherlis, W. (1998). Communication and information: Alternative uses of the Internet in households. *Proceedings of the CHI 98* (pp. 368-383). NY: ACM.
- LaRose, R., Eastin, M. S., & Gregg, J. (2001). Reformulating the Internet paradox: Social cognitive explanations of Internet use and depression, [Online]. *Journal of Online Behavior*, 1, 2. Retrieved March 23, 2001, from the World Wide Web: <http://www.behavior.net/JOB/v1n2/paradox.html>.
- Lea, M., O'Shea, T., Fung, P., & Spears, R. (1992). 'flaming' in computer-mediated communication: Observations, explanations, implications. In M. Lea (Ed.), *Contexts of computer-mediated communication* (pp. 89-112). London: Harvester-Wheatsheaf.
- Lévy, P. (1997). *Collective intelligence: Mankind's emerging world in cyberspace*. New York: Plenum Trade.
- Lin, N. (2001). *Social capital: A theory of social structure and action*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- McAdam, D. (1982). *Political process and the development of black insurgency 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press.
- Merton, R. (1957). Patterns of influence: Cosmopolitans and locals. In R. Merton (Ed.), *Social theory and social structure* (pp. 387-420). Glencoe, IL: Free Press.
- Mosquera, M. (2000). More than half of u.S. Households now have Internet access. *TechWeb News*. Retrieved December 18, 2000, from the World Wide Web: <http://www.techweb.com/wire/story/TWB200011218S0011>.
- Müller, C. (1999). Networks of 'personal communities' and 'group communities' in different online communication services. *Proceedings of the Exploring Cyber Society: Social, Political, Economic and Cultural Issues July 5-7 1999* (pp. University of Northumbria at Newcastle/UK: uk).
- Nie, N. H. (this issue). Sociability, interpersonal relations, and the Internet: Reconciling conflicting findings. *American Behavioral Scientist*.
- Nie, N. H., & Erbring, L. (2000). *Internet and society: A preliminary report*. Stanford, CA: Stanford Institute for the Quantitative Study of Society.
- Nie, N. H., & Sackman, H. (1970). *The information utility and social choice*. Montvale, NJ: AFIPS.
- NTIA. (2000). *Falling through the net: Toward digital inclusion, [Report]*. National Telecommunications and Information Administration, U.S. Department of Commerce, Economic and Statistics Administration. Retrieved March 16, 2001, from the World Wide Web: <http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/digitaldivide/>.
- Orlikowski, W. J. (1996). Learning from notes: Organizational issues in groupware implementation. In R. Kling (Ed.), *Computerization and controversy: Value conflicts and social choices* (2nd ed., pp. 173-189). San Diego, CA: Academic Press.
- Putnam, R. D. (1996). The strange disappearance of civic America. *The American Prospect*, 24, 34-48.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. NY: Simon & Schuster.

- Reddick, A. (2000, July 2000). The dual digital divide: The information highway in Canada, [Report]. The Public Interest Advocacy Centre, Human Resources Development Canada, Industry Canada. Retrieved March 31, 2001, from the World Wide Web: <http://olt-bta.hrdc-drhc.gc.ca/publicat/index.html>.
- Rheingold, H. (1993). *The virtual community: Homesteading on the electronic frontier*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Rheingold, H. (2000). *The Virtual Community: Homesteading on the electronic frontier* (2nd ed.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Schraefel, m. c., Ho, J., Chignell, M., & Milton, M. (2000). Building virtual communities for research collaboration. Paper presented at the AIWoRC'00 An International Working Conference and Industrial Expo on New Advances and Emerging Trends in Next Generation Enterprises, Buffalo, NY.
- Schwartz, E. (1996). *Netactivism: How citizens use the Internet*. Sebastopol, CA: Songline Studies.
- Slouka, M. (1995). *War of the worlds: Cyberspace and the high-tech assault on reality*. New York: Basic Books.
- Smith, M. A., Drucker, S. M., Wellman, B., & Kraut, R. (1999, May). Counting on community in cyberspace. Paper presented at the CHI '99, Pittsburgh.
- Sproull, L. S., & Kiesler, S. B. (1991). *Connections: New ways of working in the networked organization*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Steiner, G. A. (1963). *The people look at television: A study of audience attitudes*. NY: Knopf.
- Stoll, C. (1995). *Silicon snake oil: Second thoughts on the information highway*. NY: Doubleday.
- Tarrow, S. (1998). Fishnets, Internets and catnets: Globization and transnational collective action. In M. Hanagan, L. Moch, & W. TeBrake (Eds.), *The past and future of collective action* 228-244. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tocqueville, A. d. (1835). *Democracy in America*. New York: Knopf.
- Uslaner, E. M. (2000). Social capital and the net. *Communications of the ACM*, 43(12), 60-65.
- Wellman, B. (1999a). The network community: An introduction. In B. Wellman (Ed.), *Networks in the global village* (pp. 1-48). Boulder, CO: Westview.
- Wellman, B. (1999b). *Networks in the global village*. Boulder, CO: Westview Press.
- Wellman, B. (2001). Physical place and cyber place: The rise of personalized networking. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25, 227-252.
- Wellman, B., Carrington, P., & Hall, A. (1988). Networks as personal communities. In B. Wellman & S. D. Berkowitz (Eds.), *Social structures: A network approach* (pp. 130-184). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wellman, B., & Frank, K. (2001). Network capital in a multilevel world: Getting support from personal communities. In N. Lin, R. Burt, & K. Cook (Eds.), *Social capital: Theory and research* 233-273. Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter.
- Wellman, B., & Gulia, M. (1999). Net surfers don't ride alone. In B. Wellman (Ed.), *Networks in the global village* (pp. 331-366). Boulder, CO: Westview Press.

- Wellman B.; Haase A.Q.; Witte J.; Hampton K. Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital? Social Networks, Participation, and Community Commitment. Wellman B.; Haase A.Q.; Witte J.; Hampton K. *American Behavioral Scientist*, November 2001, vol. 45, no. 3, pp. 436-455(20) Sage Publications Inc.
- Wellman, B., & Tindall, D. (1993). Reach out and touch some bodies: How social networks connect telephone networks. *Progress in Communication Sciences*, 12, 63-93.
- Wellman, B., & Wortley, S. (1990). Different strokes from different folks: Community ties and social support. *American Journal of Sociology*, 96, 558-588.
- Witte, J. C., Amoroso, L. M., & Howard, P. E. N. (2000). Method and representation in Internet-based survey tools: Mobility, community, and cultural identity in survey2000. *Social Science Computing Review*, 18(2), 179-195.

Barry Wellman

Az 1960-as években Harvard Egyetem Szociológiai Karán tanult. Kutatásait a Torontói Egyetem Város és Közösségtudományi Központjának Net-laboratóriumában végzi. Wellman létrehozta és sokáig irányította a Nemzetközi hálózat a társadalmi hálózat vizsgálatáért nevű szervezetet, továbbá elnöke volt az Amerikai Szociológiai Társaságok Egyesületének és az Urbán-szociológia Szekciónak. Ezenkívül tagja az Internetes Kutatások Bizottságának is. Mintegy 300 cikk (társ)szerzője, valamint (társ)szerkesztője. Főbb publikációi: Társadalmi struktúrák: egy hálózatalapú megközelítés (Social Structures: A Network Approach. Elsevier); Hálózatok a Globális Faluban (Networks in the Global Village. Westview Press); Az Internet és mindennapi életünk (The Internet in Everyday Life. Blackwells, 2002).

Anabel Quan-Haase

A Humboldt Egyetemen diplomázott 1998-ban. Jelenleg a Torontói Egyetem Információtudományi karának Ph.D. hallgatója. Részt vett abban a kutatássorozatban, mely azt vizsgálta, hogy milyen változásokat eredményez az internet a kognitív folyamatokban. Továbbá kutatásvezető volt a Torontói Egyetem laboratóriumában végzett „Az együttműködést elősegítő környezet” című projektben. A kutatás célja az volt, hogy meghatározzák és értékeljék azokat az együttműködési lehetőségeket, eszközöket, amelyeket az online tanulói közösségek is felhasználhatnak. Jelenlegi kutatási területe az új média és társadalom közötti kapcsolat, a közösen végzett munka/együttműködés, ezen belül is főleg az, hogy az emberek hogyan sajátítják el az ismereteket, valamint a megszerzett ismereteket hogyan alkalmazzák hálózati rendszerekben.

James C. Witte, Ph.D.

A Harvard Egyetemen doktorált 1991-ben. Jelenleg a Clemson Egyetem Szociológiai Karának docense. Ezt megelőzően a Northwest Egyetemen adjunktusként, valamint az Észak-Karolinai Egyetem népességkutató intézetében posztdoktori ösztöndíjasként dolgozott. Érdeklődési területe főleg az internetre, a gazdaság és társadalom kapcsolatára, valamint a kutatási módszerek vizsgálatára terjed ki. 2000-ben kutatásvezetője volt a National Geographic Society által végzett Survey2000 nevű internetes felmérésnek. Majd ezt követően a Nemzeti Természettudományi Alap megbízásából szintén kutatásvezetője a módszertani vizsgálatokra és telefonos közvélemény-kutatásra épülő kontrollkutatásnak (Survey2001). A felmérés eredményei a National Geographic Society honlapján tekinthetők meg. Egyéb kutatásai: multi-dimenziós osztálymodellek kialakulása, valamint annak vizsgálata, hogy milyen összefüggések vannak Németország egyesülése és a kelet-németországi szakmai képzés átalakulása és termékenységi arány csökkenése között.

Keith Hampton, Ph.D. (Torontói Egyetem)

A műszaki tudományok, a város- és közösség-szociológia adjunktusa, a Bostoni Műszaki Egyetem (MIT) Városismereti és tervezési tanszékének munkatársa. Legfőbb kutatási területe: az információs és kommunikációs technológia, a társadalmi kapcsolatok és a városi környezet közötti összefüggések. A legújabb kutatásai: „Netville” projekt: etnográfia alapú vizsgálat a társadalmi kapcsolatokról, a közösségi- és családi élettről a széles sávú vezetékkel teli kertvárosi környezetben. „E-neighbors” (vagyis E-szomszédok): longitudinális, hosszú távú vizsgálat arról, hogyan lehet az új kommunikációs technológiákat a társadalmi tőke gyarapítására felhasználni. Díjak: 2001 - a Canadian Policy Research Award from the Social Sciences and Humanities Research Council, Canadian Institute for Health Research, and the Natural Sciences and Engineering Research Council Policy Research Initiative.

Karim H. Karim

A kiber-utópia és a paradicsom mítosza

Jacques Ellul propagandakutatásainak alkalmazása az információs társadalom retorikájának elemzésére

Ellul technológiáról és globalizációról szóló műveit gyakran idézik¹, ugyanakkor egyedülálló meglátásai a mítosz szerepéről a technológiai társadalomban homályban maradnak. A politikai gazdaságtani elemzők a technika autonómiájával kapcsolatban idézik, a szociológusok általában az elidegenedéssel kapcsolatos nézeteit emlegetik, a politikatudósok az államnak a technicizált társadalomban betöltött szerepét taglaló műveire hivatkoznak, a kommunikációkutatók a propagandára, a teológusok pedig a moralításra vonatkozó munkáit tartják említésre méltónak.² A mítoszok jelenkori életben való szerepére vonatkozó kutatások sem foglalkoznak Ellul idevágó meglátásaival. Ellul a huszadik század kontextusába helyezte a mítosz ősrégi sajátosságait, és mint a jelentéstulajdonítás alapját vizsgálta. Mítoszok laza hálózatát vázolta fel, melyek elemzési keretül szolgálhatnak a technológia jelenkori fogalmi megragadása kereteinek és propagálási módjainak feltárásához. Ellul lelkesen vizsgálta a propaganda szerepét a technológiai társadalomban, és feltárta azokat az eljárásokat, melyek segítségével a technikát az utópia megvalósulásának kulcsaként tüntetik fel – roppant hasonlóan a vallásos rítus és a paradicsom ígérete közti viszonyhoz.

Ellul tudományos körökben elsősorban mint a technológiai társadalom (*La Technique ou l'enjeu du siècle* 1954)³ és a propaganda (*Propagandes* 1962) kutatóját tartják számon, noha munkásságának jelentős része teológiával és etikával foglalkozik. Mindenekelőtt az érdekelte, hogyan maradnak fenn a morális értékek a jelenkori civilizációban. A *The Technological Society* és a *Propaganda* egyaránt társadalomfilozófiai művek, melyek a francia szociológusnak az emberi lények huszadik századbeli spirituális állapotát illető aggodalmát tükrözik.

Ellul életének rövid áttekintése megvilágítja a technológiai társadalom intellektuális megközelítésének sajátosságait a szociológus műveiben.

Jacques Ellul Bordeaux-ban született 1912-ben. Életútja hosszú és változatos: a harmincas évek közepén tagja volt a Francia Kommunista Pártnak, a II. Világháború során a Francia Ellenállási Mozgalomban harcolt, 1944 és 1947 között Bordeaux alpolgármestere, mindeközben a Bordeaux-i Egyetem jogi karán, majd később annak politikatudományi intézetében tanít. 1994-ben bekövetkezett haláláig negyvenhárom könyvet és számos cikket publikált.

Érdeklődése az élet spirituális alapjai iránt különösen figyelemre méltó, ha tekintetbe vesszük, hogy meglehetősen későn, huszonkétévesen vált vallásossá. Hite az Isten Halála mozgalom, és olyan neo-ortodox teológusoknak, mint Bultmann, Barth, Niebuhr és Tillichnek e mozgalomra adott válasza nyomán bontakozott ki. Ellul aktív elkötelezettsége a kereszténység iránt oda vezetett, hogy tagja lett a franciaországi református egyház Országos Tanácsának, majd 1947 és 1953 között az Egyházak Ökumenikus Világtanácsa konzulense lett. Ugyanakkor ökumenizmusa nem terjedt

jelentősen túl a kereszténységen.⁴ Műveinek többsége nyíltan keresztény, néhány munkája, köztük a *The Technological Society* és a *Propaganda* megközelítésmódját spirituális humanizmusként írhatnánk le. John Wilkinson a *The Technological Society* fordítói előszavában megjegyzi, hogy Ellul tanúságtételre törekedett a keresztény értelemben, „felmutatandó” mindkét világ igazságát, hogy megerősítést nyerjen saját szabadságának létjogosultsága vallásának forradalmi természete által (Ellul 1964:XX).

Ellul munkásságának jelentősége korunkban

Az információs társadalom szimbolikus konstrukciójának vizsgálata iránt való növekvő érdeklődés következtében Ellul munkássága egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. Jelen cikkben áttekintjük, hogyan közelíti meg a francia szociológus a technológiai társadalom szószólóinak mítosz-használatát, és megkíséreljük kiterjeszteni ezt az elemzési módszert. A technológia jelenleg uralkodó kulturális, szociológiai, gazdasági, politikai és politikai gazdaságtani, valamint filozófiai megközelítéseivel szemben egyre növekszik a technológiát a mítosz, a spiritualitás, a vallás és az etika perspektívájából szemlélő szakirodalom. A technológiai társadalom néhány kritikustól eltekintve, akik a mítoszt „hamisságnak” értelmezték, mint például Smith (1982), a többség a mítoszt a világ fogalmi megragadásához használt eszközként fogta fel.⁵ Ezek a szerzők általában a mítosz technológiai érdekeknek megfelelő, ideológiai célú manipulációját igyekeztek bemutatni. A spiritualitást és a vallást vizsgáló kutatók változatos módon közelítik meg, illetve bírálják az ember és a technika viszonyát. Rushkoff (1994) és Kurzweil (1999) a lélek és a szilikon csip összeolvadását vetítik előre. Davis (1998), Stefik (1996) és Dery (1996) a New Age „technopogányainak” „technomisztikus késztetéseiről” írnak, amelyek a Felvilágosodás korszakát követő materializmussal szemben a spiritualitást helyezik előtérbe. Ugyanakkor Wertheim (1999) kétségbe vonja a technológia áttelekesítését, és amellett érvel, hogy a technológia nem képes alátámasztani a vallásos világnézeteket. Noble (1997) szerint a technikai fejlődés ezredfordulós felfogásai elhomályosítják valóságos és aktuális szükségleteinket, és sürgeti, hogy ábránduljunk ki a „technika vallásából”. Egy másik megközelítésben Hopper (1991) azt veti fel, hogy a túlvilág felcserélése az ember által alkotott jövővel olyan kiábrándulást okozott, amit a folyamatos technikai innovációval kívánnak feledtetni. Gondolatmenetében felidézi a keresztény teológusokat, köztük Tillichet (1988), aki a technikai civilizáció morális és etikai kétértelműségét bírálta. Sardar (1996) ugyanezt a gondolatot visszahangozza a kibertérben megnyilvánuló nyugati materializmus kritikájában. Mowlana (1996) úgy találja, hogy az információs társadalom és az iszlám közösségi paradigmái filozófiai és stratégiai elmentmondásban vannak az emberi kapcsolatok megfogalmazásának területén. Pannikar (1984) buddhizmus ihlette elemzése a nyugati technikáról pedig leszögezi, hogy a gép növeli a hatalmat, ám csökkenti a szabadságot. A szabadság az, amit Ellul ismét érvényesíteni kívánt a technikával szemben.

A *Technological Society* és a *Propaganda* a tömegtársadalom széles összefüggésrendszerén belül íródtak, ami számos tanulmány témájául szolgált a huszadik század elején és közepén. Mindazonáltal Ellul munkája meglehetősen különbözik a többieké-

től, mint például a Chicagói vagy a Frankfurti Iskola felfogásától. Írásaiban sajátosan keveredik a marxista és a teológiai gondolkodásmód, miközben arra törekszik, hogy kidolgozza a jelenkori társadalom alapvető társadalmi mozgatórugóinak kritikáját. Ellul túllépett a technológia pusztá vizsgálatán, és a technika alapsajátosságainak elemzését végezte el, amelyet a következőképpen határozott meg, „a racionálisan el- ért és (a fejlődés egy adott fokán) abszolút hatékonysággal rendelkező módszerek összessége az emberi tevékenység minden vonatkozásában” (1964: XXV). A technika Ellul szerint a jelen nyugati civilizációjának átfogó jellemzője, amely nem csak a technológiai modalitásokat írja le, de a jelenkor társadalmi, politikai és gazdasági szerveződésének természetét is. A felvilágosodástól származtatott racionalizmus, funkcionális és szekularitás jelöli ki a technika körvonalait, mely elsőséget ad az összefüggéseiből kiragadott, kvantitatív méréseknek és elemzési formáknak szemben a kvalitatív elemzéssel. Ez azután a morális értékek eróziójához, és az élet hagyományos ritmusainak gépiessé válásához vezetett. A nézetek ütköztetését és a vitát a politikai és kereskedelmi propaganda (reklám) váltotta fel. Ellul nézete szerint a társadalom atomizálódását, és a nemzetállamban a hatalom reciprok koncentrációját a technika idézte elő. Míg az egyén státusa magasabbra került a csoportéval szemben, ugyanakkor az emberség paradox módon veszített autonómiájából a technikához képest. Az ember az értelmüktől megfosztott társadalmi viszonyok között élve elidegenedetté vált. Ellul egyfelől hivatkozik Marxra, másfelől viszont kritizálja őt amiatt, hogy a technikát elfogadja, mint a burzsoázia elleni fegyvert, és ezzel elősegíti a nagyobb rossznak való alávetettséget. A francia szerző azonban nem kívánja megsemmisíteni a technikát, inkább azt keresi, hogyan tudná az ember meghaladni a technológiai determinizmust? Azt remélte, hogy olvasói pusztán azzal, hogy tudatosítják, miként uralkodik a technika életük felett, visszavehetik a felelősséget, és felszabadulhatnak a technika uralma alól (1964: XXXIII).

Ellul munkásságának az egyik alapproblémája éppen itt búvik meg. Az ő elképzelései szerint a technika által uralt társadalom elleni harc az egyén szintjén folyik, annak ellenére, hogy elismeri: „nem mindennapi spirituális erő vagy pszichológiai képzettség szükséges ahhoz, hogy valaki ellenálljon [a technika] pressziójának” (1964: 377). Lehetséges, hogy a technikával való szembeszállás strukturális stratégiáinak hiánya Ellul teológiai egzisztencializmusának kiterjesztése – mondja Mowlana, ám „a választás és a megváltás felelősségének” az egyénre hárítása „intelligensen boldogtalanná” tesz bennünket (1997: 10). Az egyén feladata még félelmetesebbnek tűnik attól, hogy a technika még az ember spirituális törekvéseit is gyarmatosítja (1997: 415-27). Ez, úgy tűnik, zsákutcába vezet – nem mutatkozik megoldás, csak a probléma tudatosodott bennünk.

Ellul tehát nem kínál forradalmian új megoldást arra, hogyan küzdjük le a technika egyeduralmát. Az az egyedi megközelítés, amellyel a mély mítoszok ideológiai célokra való használatát oly széleskörűen leírja, mégis értéket hordoz számunkra. A huszadik század közepén használt mítoszokról készült vizsgálatai egybecsengenek az „információs forradalom”, „globális információs infrastruktúra” és a „tudásalapú társadalom” jelenkori retorikai fordulatainak elemzésével. Az Ellul által kidolgozott fogalmi keretek sikeresen alkalmazhatók annak elemzésére, ahogyan a kormányok, az ipar és a média nemzetközi méretekben propagálják az új médiát. Ellul nem csak azt látta előre és írta le, ahogy a technika egyre erőteljesebben benyomul az élet számos

területére; a technicizált társadalom propagandajelenségeinek vizsgálata betekintést nyújt azokba a módszerekbe, amelyekkel a „globális információs társadalom” teljes egészében a tőke alá rendelt képét reklámozzák az egész világon. Az ipari országok vezetői lelkes (csaknem vallásos) kifejezésekkel ecsetelik az Internet alkalmasságát arra, hogy elhozza a bőséget mindenkinek. Al Gore az elsők között festette le, hogyan teremt a „Nemzeti információs infrastruktúra” mindenki számára hozzáférést az egészségügyi ellátáshoz, az egyetemi képzéshez és a munkavállaláshoz (Government of USA 1993). A Nyolcak csoportjának 2000 júliusi, Tokióban megtartott csúcstalálkozóján, melynek legfőbb napirendi pontja a Föld legszegényebb országai által felhalmozott adósság kezelésével foglalkozott, a „világ vezetői” nagyvonalúan, Marie Antoinette modorában ajánlották a globális elektronikus hálózatot, mint a fejlődés zálogát.

Valójában világméretű, erőfeszítés zajlik sok, különféle vállalat és kormány szervezésében avégett, hogy létrejöjjön a számítógépes kommunikáció transzcendens látványossága, ahogy [David] Nye az utóbbi időben sűrűn emlegeti, a „technológiai fenéség”. A reklámoktól a kereskedelmi bemutatókig, a demonstrációs programoktól a konferenciákig minden annak a kampánynak a része, amely mágikus köntösbe burkolva adja el a számítógépes kommunikációt, felruházva azt a hatalom, a gyorsaság és a szabadság ígéretével (Mosco 1998:61).

Az ipar óriásai, mint például a Microsoft, a Cisco Systems vagy a Nortel mind azt hangoztatják, hogy elég csupán a keresletet „kiépíteni, a többi jön magától”. Más szóval ezek a cégek azt vallják, hogy ha az igényt megteremtjük az emberekben, akkor minden terméket el lehet adni. Ezzel az állásponttal az a probléma, hogy figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a különbségek igen gyorsan növekednek azon társadalmi csoportok között, akik megengedhetik maguknak az információs technikák használatát, illetve amelyeknek erre nincs lehetőségük (UN Development Programme 1999). A tömegtájékoztató eszközök lelkesen istenítik az „új gazdaságot”, amelynek az ügyvezetői a hírességekkel egysorban ünneplet szupersztárokka avanszáltak. A Wired magazin olyan jövőt vetít elénk, amelyben a „digitális állampolgárok” vagy „netizenek”, azaz „hálópolgárok” biztosítják a nagyobb demokráciát, és a World Wide Web lesz az egyetemes emberi tudás katalógusa.

Az új médiumokra úgy tekintenek, mint amelyek megadják a választ az emberiség problémáira és létrehozzák a tökéletes társadalmat. Ahogy azt Marvin (1988) munkássága is bizonyítja, a technológiai innovációk ilyenén szemlélete nem újdonság. A technológiai fejlődést hosszú ideje kísérik az utopisztikus víziók. „Utópia” képzeletbeli szigetét Thomas Moore a 16. században alkotta meg. Ennek lakói földi paradicsomot hoztak létre azzal, hogy szigorúan jámbor, istenfélő életet éltek, ragaszkodtak a közösségi szellem fenntartásához, és a technika fejlesztéséhez. A későbbi századokban a felvilágosodás olyan utópiáknak adott helyet, amelyek megvalósulásának záloga a folytonos technológiai és társadalmi fejlődés. Bury az emberi fejlődés eszméjéről szóló, mérföldkőnek számító munkájában azt írja, hogy a fejlődés ideájának alapjaihoz szorosan kapcsolódik egy elmélet, amely a múlt és a jövőre vonatkozó jóslatok szintézisét tartalmazza. A történelmet oly módon értelmezi, mint amelynek során az ember lassan halad „egy meghatározott és kívánatos irányba, és feltételezi, hogy ez a fejlődés vég nélkül folytatódik”. E folyamat eredményeképp „általános boldogság lesz mindenki osztályrésze, ami igazolja majd a civilizáció egész folyamatát” (1920:5).

A fejlődés eszméje a folyamatos technológiai fejlesztéseket úgy látja, mint amelyek növekvő kényelemhez, a betegségek és a szegénység megszüntetéséhez, vagyis a földi mennyországhoz vezetnek. Bár ez főleg szekuláris gondolat, de Bury felvetette, hogy a fejlődés eszméjét a domináns keresztény diskurzus lineáris történelemfelfogása inspirálta. Ádámnak az Édenkertből való kiűzetése után leszármazottainak az idő egy bizonyos pillanatában Krisztus felajánlotta a megváltást. Valamikor a jövőben aztán Krisztus majd visszatér, hogy a híveket visszavezeesse a paradicsomba, minekutána ezer évig uralkodott a földön. A fejlődés utópikus vízióját az „ezeréves” jóslatban való hit jellemzi, amely a végső beteljesedés irányában haladó mozgásként értelmezendő. Míg a vallás a paradicsom álmát ajánlja fel az egyénnek, a szekuláris világban a földi utópia anyagi kényelmét ígéri neki. Az igazak fejlődésének eszközei a jócselekedetek és a helyesen megtartott szertartások, míg a technológiai világnézet követői számára a fejlődést a kemény munka, és a megfelelő technológia alkalmazása biztosítja. A jelenkori propaganda egyik rejtett állítása az, hogy az információs társadalom technológiai fejlesztései végső soron a tökéletesség állapotába juttatnak el, amelyben a fogyasztók minden vágya teljesül. Wertheim szerint az internet számos jellemzése a mennyek bibliai leírásából származik (1999: 256-61).

Úgy tűnik, a legtöbb kultúra evilági létének a kollektív létezés végcélja tükrében ad értelmet. Az idők végezetének és a messiás-szerű figuráknak a leírásai már a Biblia előtti időkben is felbukkannak, és számos vallásban megtalálhatók (Thompson 1996: 3-16). Az utópikus álmok a jelek szerint az univerzális emberi mítosz szerves részei. A fejlődés sajátos eszméje ugyan mindössze csak néhány száz éves, de jól illeszkedik a gondolkodás ősi módjához. Ily módon az ősrégi millenium-mítosz az információs társadalomról szóló jelenkori retorika szerves részét képezi (Karim 2001).

A mítosz

Görögül a „mítosz” „narratívát, azaz elbeszélést” jelent. Ennek a cikknek a kereteibe azonban nem fér bele a mítosz természetéről alkotott sokféle nézet kifejtése. Ellul szóhasználatának megfelelően esszénkben a mítoszokat úgy tekintjük, mint amelyek keretet nyújtanak többféle jelentésnek – segítenek értelmet adni tapasztalatainknak. Az általam kifejteni szándékozott kulcskérdés az, hogy vajon a mítosz történelmileg meghatározott avagy lényegi, változatlan és univerzális jellemzői vannak. Tény és való, hogy számos nép mitológiai hagyományát saját történelme, kultúrája és környezete határozza meg. Egyes mitológiai elbeszélések több kultúrában is jelentéssel bírnak, mások azonban nem. Bizonyos történetek az évszázadok során elvesztették befolyásukat a világ szemléletalapjainak formálásában. Léteznek ugyanakkor különösképpen rugalmas mítikus témák, melyek változatos formában újból és újból napvilágra kerülnek a világ különböző részein (Campbell 1968). Ellul értelmezése szerint lehetetlenség teljesen új mítoszt alkotni (1965: 199). Csak a létező mítoszok változatai bukkannak föl időről időre. Ellul felveti ugyan, hogy bizonyos mítoszok, például a paradicsomi lét ígérete (1964: 191), más mítoszok alapját képezik, ám nem szolgál ezek kifejlődésének következetes rendszerével. Mégis, ebből a perspektívából lehetőség nyílik arra, hogy bizonyos mítoszcsoportok eredetét visszavezessük az emberiség egyes központi mítoszaihoz. Bizonyos alapmítoszokat⁶ úgy is felfoghatunk, mint amelyek jelentést kölcsönöznek az emberi tudat alapvető aspektusainak. Ezek az első fo-

kú mítoszok⁷ olyan fogalmakat tartalmaznak, mint az én én, a másik, az idő, a tér, a tudás, a teremtés, a rombolás, az ok és okozat. Ezek az alapvető kognitív keretek a jelek szerint függetlenek a történelemtől, és szerves részét képezik az emberi létezésnek.

Az elsőfokú mítoszokból később második szintű mítoszok alakultak ki (lásd 1. tábla). Az „én”-ből származtatható a rokonság, a közösség, a nemzet, és a faj. A „másik”-ból eredeztethetők a nem (nemiség), a természet, az istenség és az ellenség. Az idő mítoszából alakult ki a történelem, a kezdetek és a végek, míg a térből a távolság, és a földrajz. A tudás mítoszában alapul a tanulás, a tudomány, a bölcsesség és a megismerés, a teremtésből pedig az élet, a születés, az újjászületés mítoszai alakultak ki. A rombolásból a halál; az okból a cselekvés és a munka; az okozatból pedig a megerősítés és a büntetés mítoszai jöttek létre. Ezek a második szintű mítoszok nem alkotnak zárt jelentéshálókat, és esetenként vagy folyamatosan átfedésbe vagy kölcsönhatásba kerülhetnek egymással. Ezek közül jó néhány univerzális, habár sok ember már nem ragaszkodik aktívan az istenség, a megismerés vagy a túlvilági élet mítoszaihoz, míg más mítoszok, mint a nem (nemiség), a nemzet, a faj és a távolság heves viták tárgyát képezik. Így tehát a másodrendű mítoszok a jelek szerint ki vannak téve a történelmi változásoknak. Belőlük további mítosz-szintek bomlanak ki, amelyeket a későbbiekben tárgyalunk majd.

Jacques Ellul kísérlete a technológiai társadalom propagandájában felhasznált alapmítoszok körvonalazására ígéretesebbnek tűnik, mint Barthes magyarázata az információs társadalommal kapcsolatos retorikában megnyilvánuló mítosz-alapú üzenetek viszonyairól. Barthes, aki szemiotikai szempontból vizsgálja a mítoszokat, főként azok ideológiai vonatkozásai foglalkoztatják, nem pedig a jelentés alapvető hordozóiként értelmezett természetük. Barthes valójában hajlik arra, hogy összemossa a mítoszt és az ideológiát. Számára a mítosz funkciója a „torzítás” (1973: 121). Ez a leszűkített szemlélet lehetővé teszi, hogy a mítoszt mulandó, a történelemnek alávetett jelenségként vizsgálja.

1. tábla. Első- és másodrendű mítoszok

Elsőrendű	Másodrendű
„én”	rokonság, közösség, nemzet, faj
a másik	nem (nemiség), természet, istenség, ellenség
idő	történelem, kezdet/vég
tér	távolság, földrajz
tudás	tanulás, tudomány, bölcsesség, megismerés
teremtés	élet, születés, újjászületés
rombolás	halál
ok	cselekedet, munka
okozat	megerősítés (jutalom), büntetés

Barthes érdekesítően elemzi a mítoszok ideológiai dinamikáját a populáris kultúrában, a hirdetésekben és hírekben, valamint bemutatja, miként lehet segítségükkel depolitizálni, történelmi összefüggéseiktől megfosztva, természeti jelenség gyanánt bemutatni az ideológiai üzeneteket. Noha olykor idézik gondolatait a mítoszoknak az információs társadalom propagandájában betöltött szerepének elemzése során, azonban ez a megközelítés nem nyújt elegendő alapot a tárgy alapos vizsgálatához.

Ezzel szemben Ellul a mítoszok kognitív erejét hangsúlyozza, mint ami az emberi tudat alapjaiban gyökerezik. Jól alkalmazható a mítosz és az ideológia közötti megkülönböztetése is, valamint próbálkozásai a két jelenség interaktív viszonyának magyarázatára. Ugyanakkor nem elemzi kellő módszerességgel a mítoszt, sőt, helyenként ellentmond önmagának. Ezzel együtt a huszadik század közepe civilizációjának vizsgálatára használt, széles alapokra helyezett fogalmirendszere lehetőséget nyújt a jelen információs társadalmának elemzésére is.

Ellul mítoszértelmezését a spiritualitásról vallott felfogása határozza meg. Szemében az emberi lények azért szentelnek figyelmet a mítosznak, mert ez hatással van a szakralitás észlelésére. Éppen a társadalom szekularizációja élesítette ki ezt az érzékelést, mivel az embernek lényeges szükséglete, hogy folyamatosan kapcsolatban maradjon a spiritualitással. Ezt a szükségletet ironikus módon éppen a technológiai társadalom nagyszerű teljesítményei elégítik ki, melyek az egyént a csoda megtapasztalásának érzetével töltik el.

Szent önkívületbe esik, ha meglátja egy szuperszonikus repülőgép fénylő csíkját, vagy ha elképzeli a hatalmas raktárakat, melyeket az ő számára töltenek meg. Ezt az önkívületet belevetíti a mítoszbba, melynek segítségével kontrollálhatja, megmagyarázhatja, irányíthatja és igazolhatja cselekedeteit – és „új rabszolgaságát” (1964: 192).

A technika nem szünteti meg a vallásos tendenciákat, ellenkezőleg, saját céljai alá rendeli azokat. A spiritualitás átértelmezése révén a technika maga válik a hit tárgyává. Megtestesíti a misztikum érzését, mely valaha a vallás felségterületéhez tartozott (1964: 141-2). Manapság ezt az internet iránt megnyilvánuló tömeges csodálatban tapasztalhatjuk. Az internet mágikus, sőt csodás és korábban lehetetlennek tartott tevékenységeket tesz lehetővé. Az elektronikus hálózatok képességeit méltató szuperlatívuszokat általában maguktól értetődőknek tartják, meglehetősen hasonlóan az istenség iránti vallásos attitűdökhöz. A szelektív adatokon alapuló, a technika által előidézett jelentős haladást bemutató médiajelentések kritikátlan fogyasztása részévé válik a „tények hatalma” iránt érzett imádatnak (1964: 303), ami a felvilágosodás utáni empiricizmus jellemzője.

Ellul Propaganda című művében terjedelmesen fejtegeti, miként használják fel a propagandát mint technikát a tömegek mozgósítására. A propaganda funkciója szerinte a cselekvés kiprovokálása. Ezt oly módon éri el, hogy mítikus hiedelmeket ébreszt, mivel a mítosz erős érzelmeket kelt az emberekben. Az előzetes propaganda egyfolytában mítikus elbeszélésekkel táplálja a közönséget, mintegy pszichológiai készenlétbe hozva őket. Az oktatás, a hirdetés, a filmek, magazinok, a közintézmények retorikája és a technológiai eljárások együttesen társadalmi (pre)propaganda gyanántkonformitást hoznak létre. Még az értelmiségiek sem immunisak ezzel szemben (1965: 76). Végül az aktív propaganda, amely közvetlenül és nyíltan merít a mítoszból, egy meghatározott irányba tereli az emberek cselekedeteit. A kommunikáció hatásairól folytatott évtizedes vitában Ellul azok táborába tartozott, akik szerint a propaganda hatásos. A propaganda hatásainak bizonyítékait nem csak a totalitárius államokban lehet fellelni, de a nyugati demokráciákban is, amelyek a béke, a szabadság és az igazságosság mítoszákat használják arra, hogy biztosítsák az uralkodó elit iránti engedelmességet (1965: 243). A demokrácia, melytől elvárjuk, hogy elősegítse a vélemények szabad kifejezését, maga is mítosszá vált. A tömeges részvételt, ami korábban kizárólag a vallásra volt jellemző, a demokrácia adoptálta: „a mítoszellenesség mí-

tosszá válik” (1965: 244). Ebből a szempontból a demokrácia vallásossá lesz: „e vallás tartalma kevésbé fontos; az számít, hogy kielégítse a tömegek vallásos érzületét; ezeket az érzéseket használják fel a tömegek nemzeti közösséggé való egyesítésére” (1965: 251). Ebben az összefüggésben Ellul szerint „az amerikai mítosz pontosan olyan vallásos jegyeket mutat, mint a náci vagy a kommunista mítosz” (1964: 422). A vallásos hiedelmek, melyek választ adnak az ismeretlenre, képessé tették az embereket a félelemmel való szembenézésre. Egyúttal az élet és halál szeszélyeinek is értelmet adtak, és elősegítették a közösségi érzést. A szekularizált társadalomban a propaganda az önkényuralmi módszerekhez hasonlóan működik. Jelentőséget kölcsönöz mindennek a technológiai társadalomban élők számára, és egyben reagál „leghevesebb szükségletükre, a közösségi reintegrációra” (1965: 148). Az információs társadalomról szóló diskurzus alapvető témája az elektronikus kommunikáció útján létrehozott közösség. Ahogy a propaganda átveszi a vallás helyét mindinkább megfosztja az egyént a kritikai gondolkodás képességétől. Ebből a szempontból a szigorú ortodox rendszerek mind egyformák (1965: 167).

A francia szociológus meg kívánta különböztetni a mítoszt az ideológiától. Az ideológiát alapvető formájában úgy tekintette, mint „bármely, egyének vagy népek által, eredetétől vagy értékétől függetlenül, elfogadott eszmekört” (1965: 116). Jellemzői közé tartozik a jelenre vonatkozó sajátos eszmék kultiválása és az, hogy inkább hiedelmeken, mint bizonyított eszméken alapszik. A mítosz abban különbözik az ideológiától, hogy „sokkal mélyebben van beágyazódva a lélekbe, gyökerei sokkal lejjebb nyúlnak, és kifejezettebb folyamatosság jellemzi. Egyúttal alapvető nézetet ad az ember számára saját maga és a világ állapotáról. Másodsorban, a mítosz sokkal kevésbé „doktriner”. Intellektuálisan diffúzabb, részben emocionalizmus, részben érzelmi válasz, részben szakrális érzület, és sokkal fontosabb [sic]. Harmadsorban, a mítosznak erősebb mozgósító hatása van, míg az ideológia passzívabb. Könnyen előfordul, hogy valaki hisz egy ideológiában, mégsem jut el a cselekvésig. A mítosz nem hagyja, hogy az ember passzív maradjon, hanem mindenképpen cselekvésre mozgósít (1965: 116).

Az ideológiának, ha motiválni akarja az embereket, mítoszokhoz kell kötődnie. Ennek során a kortárs politikai és gazdasági elemeket egyesíti az alapvető emberi hiedelmek pszichológiai/spirituális erejével. Az ideológia nem tud új mítoszt alkotni – kénytelen egy már létezővel szövetségre lépni, és a propagandista által megszabott célnak megfelelően átdolgozni azt (1965: 119-200). Ennélfogva a burzsoá ideológia kölcsönhatásba lépett a (spirituális) fejlődés már létező keresztény mítoszával, és a Felvilágosodás tudomány-mítoszával, hogy teret adjon a (technológiai és társadalmi) haladás indusztriális mítoszának (lásd 1. ábra).

1. ábra: Ideológia és a fejlődés mítosza

a spirituális fejlődés keresztény mítosza burzsoá ideológia a tudomány mítosza a technológiai és társadalmi fejlődés jelenkori mítosza
---

Ez a hibrid mítosz létfontosságú volt abban, hogy a tömegtársadalmat be lehessen fogni a tizenkilencedik és huszadik századnagyszabású iparosítási törekvéseinek

szekerébe. Az információs társadalom és a globalizáció újkeletű mítoszai hasonló interakciók termékei, de erről később esik majd szó. Ellul a mítoszt megkülönbözteti egy másik pszichoszociális motivációtól is, nevezetesen, a technológiai társadalom „kollektív előfeltételeitől”, melyeket a következőképpen azonosított:

Minden anyag;
A történelem véget nem érő fejlődés;
Az ember természeténél fogva jó;
Az ember célja az életben a boldogság (1965: 39).

Ez a kollektív előfeltétel „érzések, hitek és képzetek gyűjteménye, melyek segítségével az ember öntudatlanul megítéli az eseményeket és dolgokat, anélkül, hogy megkérdőjelezné, vagy egyáltalán észrevenné őket” (1965: 39). A mítosz sokkal mélyebbre hatol, mint a társadalmi konszenzusnak ezen rejtett területei.

Ez egy energikus készlet, erőteljesen színezett, irracionális, és fel van töltve az ember hitre való minden képességével. Vallásos elemet is tartalmaz. Társadalmunk két alapvető mítosza, amelyen az összes többi alapul: a Tudomány és a Történelem. Ezekre épülnek az embert irányító legfőbb kollektív mítoszok: a Munka, a Boldogság mítosza (ami nem azonos a boldogság előfeltételezésével), a Nemzet, a Fiatalság és a Hős mítosza (1965: 40).

Ezzel visszaérkeztünk ahhoz, amit másodrendű mítosznak neveztem. Ezek többsége már a technológiai társadalom előtt is létezett, ám ezeket a jelen társadalom propagandistái sajátos módon használják fel. A munka, boldogság, nemzet és a hős mítoszai nem a tudomány és a történelem mítoszaiból erednek, de az azok által meghatározott területen működnek (lásd 2. ábra).

Elemzési keret

Ellul nem foglalkozik sokat a tudomány és történelem mítoszainak kölcsönhatásával. E folyamatról George Szanto Színház és Propaganda (Theater and Propaganda 1978) című művében olvashatunk terjedelmes kommentárt. Szanto tanulmánya jó példa arra, hogyan lehet hatékonyan felhasználni Ellulnak a mítosszal foglalkozó munkáját a jelenkori társadalom elemzésére. Szanto felveti, hogy a tudomány és történelem elsődleges mítoszai egymásnak ellentmondó ideálokat tükröznek, és akkor szolgálják legjobban a társadalmat, amikor dialektikus kölcsönhatásban működnek. A Tudomány mítosza azt az elképzelést rejt magában, hogy az ember tökéletesedése során elérheti az abszolútumot, vagyis az utópia felépülhet. A Történelem mítosza ellenben azt sugallja, hogy mindaddig, amíg az ember az anyagi univerzumban létezik, addig állapotja folyamatosan változni fog, a tökéletesedés gondolatát pedig minden új generációnak módosítani és fejlesztenie kell (1978: 40).

Szanto hangsúlyozza, hogy a „liberális/konzervatív hegemonia” propagandistái elsősorban a tudomány mítoszákat használják fel, hogy hallgatóságukat passzív és elégedett állapotban tartsák. A technológiai állam domináns diskurzusai a tudomány mítoszáinak interpretációin nyugszanak azért, hogy fenntartsák a konszenzust a status quo folyamatos fenntarthatóságáról. Ezzel egyidejűleg a történelem mítosza rejtve marad

a tömegek előtt, mivel minden helyzetet folyamatosan változóknak és változtathatóknak lát. Emellett a nemzet, a munka, a boldogság, a fiatalság és a hős másodlagos mítoszait – amelyek mind a történelem, mind a tudomány mítoszáinak szemszögéből szemlélhetők – a liberális/konzervatív integráció propagandistái az utóbbi tükrében prezentálják. A másodlagos mítoszoknak a tudomány mítoszára való alapozása természetesnek és logikusnak tűnik a technológiai állam polgárának szemszögéből, akinek episztemológiai látásmódját túlnyomórészt a felvilágosodás racionalista, empiricista és pozitivistá retorikája alakította.

A nemzetállam ideáját a késő tizenharmadik század és a tizenkilencedik század nyugati politikai gondolkodói alkották meg, a tudomány mítoszával összhangban. Megkísérelték olyan működőképes földrajzi határok létesítését, amelyekhez az egyéni elme lojalitása kapcsolódhat, és amelyekben belül képes megjeleníteni céljainak megvalósulását. A nemzetállam még a globalizáció során is elsáncolja magát – törvényhozási és bürokratikus strukturái lényegbevágóak a „globális információs társadalom” létrehozásának legitimálásához.

2. ábra: Az elsődleges és másodlagos technológiai mítoszok működése

tudomány	nemzet munka boldogság fiatalság hős	történelem
----------	--	------------

A globalitás mítosza, amely a jelen domináns diskurzusának központi témája, nem jelenik meg Ellul munkásságában, melynek túlnyomó része még az intenzív globalizáció időszakát megelőzően született. Ez a másodlagos mítosz az „én” és a másik alapmítoszból nőtt ki, és az emberiség mítoszával rokon.⁸ A globalitás mítosza a világ körüli tengeri utazásokkal, az Európán kívüli földrészek gyarmatosításával, az antropológusok növekvő egyetértésével az emberi faj egységességéről, és a globális kommunikáció egyre könnyebbé válásával kezdődött. Végül az „egyetlen világ” úrfötője vizuálisan is megerősítette a Föld lakóinak egymásrautaltság-képzetét. A globalitás mítosza egy harmadik szintű mítosznak adott helyet: a globalizációnak, amely történetileg a mi korszakunk sajátossága (lásd a 2. táblát). Korábbi megnyilvánulásai a kereszténység egyetemes egyház-konceptiójában lehetők fel vagy az univerzális muzulmán ummahban. Ebből a harmadrendű mítoszból aztán kialakult a globális információs társadalom negyedik szintű mítosza, valamint olyan mítoszok, mint a globális szabadkereskedelem, az országhatárok eltörlése, a demokrácia globális győzelme (stb.).⁹ Mindezek a technológiai társadalomra sajátosan jellemző ideológiai imperatívuszokból származnak.

Ellul megállapította, hogy az öt másodlagos mítosz, a nemzet, a munka, a fiatalság, a boldogság és a hős, folyamatosan kölcsönhatásban áll egymással az beilleszkedés propagandistáinak retorikájában. Úgy vélte, a nemzet mítosza jelöli ki azokat a szocio-politikai paramétereket, amelyeken belül a másodlagos mítoszok működhetnek. A nemzetgazdaság válik a munka mítoszáinak elsődleges keretévé, míg a nemzetbiztonság a boldogságé, a fiatalság és a hős mítoszáinak kerete pedig a nemzet szolgálata. A globalizáció-mítosz egyre növekvő mértékben osztozik a nemzet-mítoszzal ezeknek a kereteknek a kijelölésében.

A munka mítosza, amely a tudomány mítoszában belül működik úgy állítja be a kereskedelmi áruk és szolgáltatások költségeit és funkcionális hatékonyságát, mint a legfontosabb gazdasági jellemzőket. Ugyanakkor, ha a munka mítoszában a történelem mítoszában keretében értelmezzük, akkor marxista nézőpontból a dolgozók munkájára tevődik a hangsúly (Szanto 1978: 41-5), a vallási szempont pedig az emberi tevékenység spirituális elemeit emeli ki (Sheriati 1979; 97-100).

2. táblázat: A globalizációval kapcsolatos mítoszok

elsőrendű/ elsődleges	másodrendű/ másodlagos	harmadrendű/ harmadlagos	negyedrendű/ negyedleges
„ön”	(emberiség)	(univerzális egyház) (univerzális Ummah)	
a másik	globalitás	globalizáció	globális információs társadalom; a határok megszüntetése a demokrácia globális győzelme

A történelem mítoszában belül a termék használata is relevánsnak tekinthető. Ez a nézet mind a termelőt, mind a fogyasztót a történelmi folyamat részévé teszi, valamint biztosítja szerepüket a helyi és globális környezetük jövőjének meghatározásában. A domináns retorika folytonosan alázza a fogalmi megragadás alternatív módjait, amennyiben fenyegetnek a hegemon struktúrákat. Együtt használják munka mítoszában a nemzet (és a globalizáció) mítoszaival, hogy a termelési és fogyasztási rendszerek zavartalan működését, mint a technológiai társadalom helyes és normális állapotát mutassák be. Az olyan fennakadásokat, mint a sztrájkok vagy a fogyasztói bojkottok, a tömegmédián rendszerint csak mint rendellenességeket festi le. A munka domináns mítosza elvárna, hogy a társadalom minden tagja kizárólag a termelés és fogyasztás nemzeti és globális rendszerén belül kijelölt feladatának elvégzésével foglalkozzon, akár egy hatalmas óraműalkatrészei.

Ellul a munka jelenkori morális felfogását a tizenkilencedik századi burzsoá világnézetből eredezteti.

A munka megtisztít, nemesít; erény és orvosság. Csakis a munka jelenti az élet értelmét; Isten és az élő lélek helyébe lép. Pontosabban Istent azonosítja a munkával: a siker áldással válik. Isten elégedettségét azzal fejezi ki, hogy pénzt juttat azoknak, akik jól dolgoztak (1964; 220).

A munka másodfokú mítosza, amely az okok mítoszára épül összefüggésben van a boldogsággal, amely az okozatok gyökérmítoszában függvénye (lásd a 3. ábrát).

3. ábra: Haladás a paradicsom/utópia ösvényén

		Történelem	
	Ok	→	Okozat
Vallásos világnézet	jócelemekedetek	→	paradicsom
Technológiai világnézet	munka	→	boldogság földi, világi utópia
Az információs	a „tudásmunkások” munkája társadalom retorikája	→	kényelem az információs gazdaság termékeinek fogyasztása által

A munkát és a boldogságot a fejlődés mítosza kapcsolja össze, mely a történelemből származik. A boldogság mítosza ugyancsak szorosan kötődik egy másik másodfokú mítoszhoz, az utópia/paradicsom mítoszához, amely a kemény munkáért/jócelemekedetekért kijáró jutalmat ígéri. A „tudás-alapú társadalomban” végzett intellektuális munkát úgy állítják be, mint ami boldog és kényelmes életet biztosít éppen a „tudásmunkások” által létrehozott termékek fogyasztása révén.

Szanto a boldogság passzív és a fiatalság aktív mítoszáat a késő-tizennyolcadik századi és kora-tizenkilencedik századi romantika maradványának tartja, amely az individualizmust dicsőítette. Ez a két mítosz birokra kel egymással a személyen belül: „Miközben a Boldogság mítosza a biztonság és a kényelem (Tudomány) vagy a megoldás és szintézis (Történelem) vágyát rejti magában, mégis együttél a Fiatalság mítoszával, amelynek tartalma a kutatás és felfedezés, a lehetőségek, a jövő, és a jutalomért való kockázatvállalás „ (Szanto 1978: 46). A két utóbbi másodlagos mítosz individuumon belüli kreatív konfliktusát a társadalmi beilleszkedés propagandistája annak az illúzióknak a megerősítésére használja, hogy el lehet menekülni a technikai elidegenedéstől és a politikai kontroll korlátai közül.¹⁰ Az egymással vetélkedő kapcsolatuktól eltekintve a boldogság és a fiatalság mítoszáinak kiegészítő szerepe is van az öt másodlagos mítosz között, elsősorban a nemzet mítoszával. Az ilyesfajta propagandában a globalizáció mítosza háttérbe szorul. A tömegmédia a domináns politikai diskurzusnak megfelelően rendszeresen a nemzeti törvények és normák kontextusán belül dicsőíti a fiatalság lendületét és boldogságkeresését. A fiatalság a végső boldogságot az állam szolgálatában érheti el, amit az utópia megvalósításának ideális helye gyanánt mutatnak be.

A katonai szolgálatot a média általában az önfeláldozó fiatalemberek példáján keresztül dicsőíti, akik harcba szállnak akár a túlerővel is. A fegyveres erők televíziós toborzó hirdetése kiaknázzák a fiatalság mítoszáat, és „kutatást, felfedezést, lehetőségeket, a jövőt és a nagy jutalommal járó nagy kockázat izgalmát” kínálják (1978: 46). A kereskedelmi filmvállalatok gyakori vendégek a katonai létesítményekben, hogy olyan filmeket forgassanak a hadsereg egyes egységeiről, melyek alig többek nagyfilm hosszúságú reklámoknál. Ezekben a fiatal katonák, tengerészek és pilóták különlegesen bonyolult eszközöket használnak merészen és boszorkányos ügyességgel. Az ifjúság-mítosz elsőfokú tudományos értelmezésének megfelelően a világ problémáira a választ a high-tech fegyverzet adja meg, nem pedig a szocio-politikai körülmények folyamatos átértékelése a történelem mítoszáinak keretében. Ennek a tendenciának a kulcspéldája az, ahogy a média bemutatja a számítógéppel irányított „intelligens” bombákat, melyeket a legfejlettebb katonai repülőgépeket vezető fiatal férfiak milli-

méternyi pontossággal juttatnak célba. A néphit is úgy tartja, hogy azokból a fiúkból, akik számítógépes játékokkal fejlesztik szem-kéz koordinációjukat lehetnek a jövő legjobb pilótái.

A hős mítosza, melyet ugyancsak gyakran idéznek fel az államnak tett szolgálat kontextusában, létfontosságú eszköz a tömegek féken tartásához. A nyugati irodalom uralkodó áramlatában a hős, rendszerint egy fiatal fehér férfi, kívülről érkezik, hogy megújítson egy romlásba dőlt társadalmat (1978:49-52). Miután megmentette a közösséget, vagy továbbvándorol vagy letelepszik. Mindkét séma kiválóan megfelel az integráció propagandistájának céljaira: megerősíti az illúziót, hogy egy fehér lovag alakjában megjelenő egyén képes megoldani egy társadalom problémáit.

Szanto így ír: A propagandista rendszerint beismeri, hogy a társadalom nem tökéletes. De ragaszkodik ahhoz, hogy tökéletesíthető, alapvetően a Tudomány mítoszában belül. A fényes lovag egyéni cselekedeteivel megmentheti, fejlesztheti, jobbíthatja vagy megtisztíthatja a társadalmat, és közelebb viheti a tökéletességhez. A propagandista táplálja a hős mítoszákat, mert tudja, hogy az valójában impotens, de látomása erőteljes – tudja, hogy az egyén egyedül sohasem képes megváltoztatni a kapitalista állam gazdasági alapját (1978: 50).

A hőst nem lehet ellenőrizetlenül hagyni: imázsát szükség szerint alakítja az integrációs propagandista.

Ugyanakkor a történelem mítoszában belül a hős szervesen egybeforr közösséggel, és a gyakorlati valóság keretei között működik. A csoport-kontextuson belül dolgozik, és csak azért hagyja el azt, hogy „a csoport számára szükséges történelmi perspektívát megszerezze, és végül mindig visszatér” (1978:51). Az uralkodó politikai diskurzusok, melyek a közérdekű problémák látásmódjának sajátos irányait legitimálják, nem kedvelik, ha ez a fajta hős megragadja a közönség képzeletét, mivel úgy tűnhet, hogy a tömegek igényeinek megfelelően tevékenykedik. Nem engedik meg neki azt sem, hogy az állammal szemben lépjen fel: ez a pozíció az „antihős”, a gazember számára van fenntartva, mely szerepet gyakran a terrorista, a számítógépes hacker vagy a hibrid „kiberterrorista” tölti be.

Az Újvilágban a hős mítosza még erősebben kötődik az államéhoz, mint Európában: a hős a vadnyugati pionír, aki a civilizáció határainak végtelen kiterjeszhetőségét jelképezi. Amikor az állam már nem tágíthatja tovább határait, társult „hősei” szélesítik tovább tevékenységi területüket a határokon túlra. Ezen a ponton lép szolgálatba a globalizáció mítosza: a Fehér Ház elképzelése a Nemzeti Információs Infrastruktúráról (NII), mára Globális Információs Infrastruktúrává (GII) bővült. Korábbi időszakokban az alapvető „én”-mítoszon alapuló mítoszokat használták fel arra, hogy az idegen területek gyarmatosítását igazolják (értsd: az „én” kiterjesztése), a civilizáció és a kereseténység nevében. Ezek a fejlődés és a paradicsom mítoszával fonódtak össze, csakúgy, mint manapság a globalizáció mítosza.

Valójában a technológiai civilizáció propagandájában a paradicsom válik a végső céllá. „Tökéletes elégedettség garantált” mind azok számára, akik teljesen integrálódnak az információs társadalomba. A hirdetőik nap mint nap azt tudatják velük, hogy övék lehet álmaik állása, mindazok a termékek és szolgáltatások, amelyekre vágynak, az áhított magánélet vagy a kívánt testalkat és életstílus – s mindez mindössze egy internet-előfizetés áráért. A kibertér karosszékben ülő felfedezője, akár a régi vadnyugati hódító, a világháló találja meg Eldorádót. A populáris kultúra a jelenkor hőseit

gyakran a technológiával fizikailag összeolvadva ábrázolja. Olyan televíziós hősök, mint a „Bionikus ember”, „Bionikus nő”, „Robotzsaru” vagy „Data” a Star Trek-ből, valamint az ember genetikai manipulációjának lehetősége mind az új szuperférfi és szupernő vízióját táplálják. Tágabb értelemben maga a technológia az igazi hős vagy a megváltó, aki uralkodni fog a földi paradicsomban.

Következtetések

Az információs társadalom propagandájának következményei igen nagy jelentőségűek. A végső cél, úgy tűnik, minden egyén beszippantása egy tökéletesen működő termelési és fogyasztási rendszerbe, amely csak keveseknek hajt hasznot. Az adatot és az információt mint tudást és bölcsességet találja mindazoknak, akik kapcsolódnak az internethez. Számos kormány úgy döntött, hogy mivel ez a médium nem ellenőrizhető, a kontrollt az iparág önszabályozó mechanizmusaira hagyja. Sok vezető politikus tette függővé személyes jövőjét az információs gazdaság sikerétől, amelyet úgy prezentálnak, mint a társadalom problémáira adott választ. Míg az internettel kapcsolatos erkölcsi vita elsősorban a tartalomra (pornográfia vagy gyűlöletkeltés) irányul, az olyan mélyebb etikai kihívások, mint az egyenlőtlen hozzáférés, az eltérő használati lehetőségek, és a növekvő szakadék azok között, akik képesek saját hasznukra fordítani az új médiát és akik nem. A fejlődés és a paradicsom mítosza alapvetően szükséges ahhoz, hogy az információs társadalom agyondícsért előnyeit minden polgárának a szájába rágja. Ez a propaganda azért működik jól, mert a szóbanforgó mítoszok az emberi gondolkodás alapvető sajátosságait aknázzák ki.

Jacques Ellul munkásságának újraértékelése a mítosz információs társadalomban betöltött szerepének vonatkozásában hozzájárul az információs társadalom retorikájának alapvető megkérdőjelezéséhez. A francia szerző munkája nyomán felismerhetjük a technológiáról szóló jelenkori diskurzusok ősi gyökereit. Az információs társadalom retorikájának mítikus vonzerejét vizsgáló kutatások akkor lesznek képesek megragadni, miben rejlik az ilyen diskurzus ereje, ha számításba veszik annak mély pszichológiai és spirituális elemeit. Ellul álláspontja, mely szerint a technológiai társadalom legtöbb mítosza visszakövethető a paradicsom mítoszáig, arra ösztönöz, hogy elemezzük, miként fakadnak új mítoszok a régi forrásokból. Kísérlete, amelyben leírta, hogyan aknázzák ki a propagandisták a létező mítoszokat, és miként kapcsolják őket a feltörekvő ideológiákhoz, jó betekintést nyújt korunk folyamataiba is. A felfogás, mely szerint különféle mítoszok interaktív hálózatban működnek, lehetővé teszi olyan elemzési keretek létrehozását, amelyekkel nyomon követhető az egyes mítoszok felbukkanása és specifikus célokra való felhasználása. Ugyanakkor lehetővé válik ellenstratégiák kidolgozása, melyek a domináns ideológiák alapjait veszik célba. A francia szociológusnak a mítoszciklusról, propagandáról és a technológiai társadalomról szóló munkája új perspektívából látatja az információs társadalom diszkurzív konstrukcióját. Emellett a kutatási tevékenység kiszélesítésére, és az uralkodó társadalomtudomány szigorúan pozitivisták korlátainak meghaladására ösztönöz.

Miró Kis Ida fordítása

JEGYZETEK

- ¹ Vesd össze Rajace (2000), Noble (1997), Feenberg és Hannay (1995) és Babe (1990).
- ² Ellul életművének kritikai elemzésére lásd Christians és Van Hook (1981), Fasching (1981) és Lovekin (1991).
- ³ Átírta és kibővítette a könyvet, és A technológiai blöff (*Le Bluff technologique, 1988*) címen újra kiadta.
- ⁴ Ellul nézetei ellenségesnek tűnnek az iszlámmal szemben – erre utalnak a A Nyugat árulása (*The Betrayal of the West*) és az FLN propaganda Franciaországban az algériai háború idején (*FLN Propaganda in France during the Algerian War*) című művei, valamint Bat Ye'or *The Dhimmi* című művéhez írt előszava.
- ⁵ Babe (1990), Ferguson (1992), Hamelink (1986) és Mosco (1998, 1999).
- ⁶ Noha ezeket „eszmék”-nek is lehetne nevezni, mégis mítosznak nevezem őket, hogy hangsúlyozzam: a tudatos elme nem képes tisztán objektív ideákat létrehozni. Még az alapmítoszok is a környezet és a tapasztalatok értelmezésére irányuló emberi erőfeszítések termékei, amelyek lehetővé teszik, hogy értelmezzük a világot, és saját helyünket benne. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy minden emberi eszme besorolható a mítosz kategóriájába – Ellul maga is megkülönbözteti az ideológiát és a „kollektív preszuppozíciókat”, mint azt később kifejttem.
- ⁷ Ezek a mítosz-osztályok nem feleltethetők meg a Barthes által körvonalazottaknak (1973).
- ⁸ A kereszténységre és az iszlámra is az univerzális emberiségfelfogás jellemző.
- ⁹ A globalitást a globalizációval ellentétbe állítva, Marjorie Ferguson hét globalizáció-mítoszt különböztet meg. „A nagyobb jobb”, „A több jobb”, „A tér és az idő megszűntek”, „Globális kulturális homogenitás”, „A Föld bolygó megmentése”, „A demokrácia exportja az amerikai TV segítségével”, és „Az új világrend” (1992: 74).
- ¹⁰ Ellul azt állítja, hogy a technológiai társadalom propagandistái úgy állítják be az egyéni boldogságot, mint a technológiai társadalom tevékenységének végső igazolását (1964: 390).

IRODALOM

- Babe, R.E. (1990) *Telecommunications in Canada: Technology, Industry and Government*, Toronto: University of Toronto.
- Barthes, R. (1973) [1957] *Mythologies*, trans. A. Lavers, London: Paladin.
- Bury, J.B. (1920) *The Idea of Progress*, London: Macmillan. Campbell, J. (1968) *The Hero With a Thousand Faces*, Princeton: Princeton University Press.
- Christians, C. G. and Van Hook, J. M. (1981) *Jacques Ellul: Interpretive Essays*, Chicago: University of Illinois Press.
- Davis, E. (1998) *Techgnosis: Myth, Magic + Mysticism in the Age of Information*, New York: Harmony Books.
- Dery, M. (1996) *Escape Velocity: Cyberculture at the End of the Century*, New York: Grove.
- Ellul, J. (1964) [1954] *The Technological Society*, trans. John Wilkinson, New York: Vintage.
- Ellul, J. (1965) [1962] *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, trans.
- K. Kallen and J. Lerner, New York: Alfred A. Knopf. Ellul, J. (1980) [1985] 'Preface', in B. Ye'or *The Dhimmi: Jews and Christians under Islam*, London: Associated University Presses.

- Ellul, J. (1978) [1975] *The Betrayal of the West*, trans. by M.J. O'Connell, New York: Seabury.
- Ellul, J. (1982) *FLN Propaganda in France during the Algerian War*, Ottawa: By Books.
- Ellul, J. (1990) [1988] *The Technological Bluff*, trans. G.W. Bromily, Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- Fasching, D.J. (1981) *The Thought of Jacques Ellul: A Systematic Exposition*, Toronto: Edwin Mellen.
- Feenberg, A. and Hannay, A. (eds) (1995) *Technology and the Politics of Knowledge*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Ferguson, M. (1992) 'The mythology about globalization', *European Journal of Communication*, 7: 69–93.
- Government of USA (1993) *The National Information Infrastructure: Agenda for Action*. Washington, DC: Government of USA.
- Hamelink, C.J. (1986) 'Is there life after the information revolution?', in M. Traber (ed.) *The Myth of the Information Revolution Beverly Hills*, California: Sage, pp. 7–20.
- Hopper, D.H. (1991) *Technology, Theology and the Idea of Progress*, Louisville, Kentucky: Westminster/John Knox Press.
- Karim, K. (2001) *Myth and Symbol in Technological Society*, London: I.B. Tauris/Institute of Ismaili Studies.
- Kurzweil, R. (1999) *The Age of Spiritual Machines*, New York: Viking.
- Lovekin, D. (1991) *Technique, Discourse, and Consciousness: An Introduction to the Philosophy of Jacques Ellul*, London: Associated University Press.
- Marvin, C. (1988) *When Old Technologies Were New*, Oxford: Oxford University Press.
- Mosco, V. (1998) 'Myth-ing links: power and community on the information highway', *Information Society*, 14: 57–62.
- Mosco, V. (1999) 'Cyber-monopoly: a web of techno-myths', *Science as Culture*, 8(1): 5–22.
- Mowlana, H. (1996) *Global Communication in Transition: The End of Diversity?*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mowlana, H. (1997) *Global Information and World Communication*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Noble, D.F. (1997) *The Religion of Technology: The Divinity of Man and the Spirit of Invention*, New York: Alfred A. Knopf.
- Panikkar, R. (1984) 'The destiny of technological civilization: an ancient Buddhist legend *Romavisya*', *Alternatives*, 10: 237–53.
- Rajaei, F. (2000) *Globalization on Trial: The Human Condition and the Information Civilization*, Ottawa: International Development Research Centre.
- Rushkoff, D. (1994) *Cyberia: Life in the Trenches of Hyperspace*, San Francisco, CA: HarperCollins.
- Sardar, Z. (1996) 'alt.civilization.faq: cyberspace as the darker side of the west', in Z. Sardar and J.R. Ravetz (eds) *Cyberfutures: Culture and Politics on the Information Highway*, New York: New York University Press.
- Shariati, A. (1979) *On the Sociology of Islam*, trans. H. Algar, Berkeley, CA: Mizan.
- Smith, A. (1982) 'Information technology and the myth of abundance', *Daedalus*, 111(4): 1–16.
- Stefik, M. (1996) *Internet Dreams: Archetypes, Myths, and Metaphors*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Szanto, G. (1978) *Theater & Propaganda*, Austin, TX: University of Texas. Tillich, P. (1988)

- In J. Mark Thomas (ed.) *The Spiritual Situation in Our Technical Society*, Macon, Georgia: Mercer University Press. Thompson, D. (1996) *The End of Time: Faith and Fear in the Shadow of Time*, London: Sinclair-Stevenson.
- United Nations Development Programme (1999) *Human Development Report 1999: Globalization With a Human Face*, New York: United Nations Development Programme.
- Wertheim, M. (1999) *The Pearly Gates of Cyberspace: A History of Space from Dante to the Internet*, New York: Norton.

Karim H. Karim, Ph.D.

A Carleton Egyetem Újságírás és Kommunikációs tanszékének docense. Korábban a Szövetségi Digitalizációs Munkacsoport Tanácsadói Testületének elnöke; a Kanadai Nemzeti Örökség osztályán egy Nemzetközi Komparatív Csoport kutatója; Rómában az Inter Press Service, Luxemburgban pedig a Compass News Features tudósítója. Kutatási köre számos területre kiterjed: a mitológia és a kommunikáció, a technológia és a kultúra, az etnikumok és a média közti kapcsolatok, valamint a nemzetek közti kommunikáció és média analízis. Az iszlám veszedelem: globális erőszak a médiában (Montreal. Black Rose, 2000) című könyvével 2001-ben elnyerte a Robinson díjat. Jelenleg a diaszpóra és a kommunikáció közti összefüggéseket vizsgáló kiadványt szerkeszt. Az alábbi folyóiratokban jelentek meg cikkei: az Információ, kommunikáció és a társadalom (Information, Communication & Society); Nemzetközi Kommunikáció (Journal of International Communication); Politika, kultúra és társadalom nemzetközi folyóirat (Politics, Culture, and Society); A közvélemény az Európai Kommunikációs és Kulturális Intézet folyóirata; Nord-Süd Aktuell; a kanadai Kommunikáció című folyóirat, végül az UNESCO Világkultúrális hírek (World Culture Report) című kiadványa.

Dessewffy Tibor

Az árnyékvilág szociológiája

Kontrol és kreativitás az információs korban

*Vigyázó! Meddig még az éjszaka, Meddig még az éj?
Szólt a Vigyázó: Eljött a reggel és eljött az éjszaka is;
Ha kérdeni akartok, kérdjétek, forduljatok vissza és jertek el!
Ézsaiás (21: 12)*

„Kísértet jár közöttünk, s ezt még csak néhányan látják tisztán. Ez nem a kommunizmus vagy a fasizmus szelleme. Egy új kísértet: a teljességgel elgépiesített társadalomé, amelyben minden a materiális teljesítmények maximalizálásának és a fogyasztásnak van alárendelve, amelyet számítógépek irányítanak. Ebben a társadalmi folyamatban az ember maga is átalakul, részévé válik a totális gépezetnek, ugyan jól táplált és szórakoztatott, de mégis passzív, tespedt és érzelemszegény. Az új társadalom győzelmével eltűnik az individualizmus és a privát szféra...” ezekkel a sorokkal kezdi Erich Fromm *A remény forradalma – a humanizált technológia felé* című könyvét – az 1960-as évek végén (Fromm 1968, 1).

A társadalomtudományokra kívülről záporozó kritikáknak és a a belső önostorozásnak egyaránt gyakori témája a predikcióra való képtelenség – az a tény, hogy a társadalomtudósok nem jeleskednek a történelmi változások előrejelzésében. Ehelyütt nem szükséges belebocsátkoznunk abba a tudományfilozófiai vitába, hogy az előrejelzés képessége mennyiben elengedhetetlen definíciós eleme a tudományosságnak. Számunkra itt és most sokkal fontosabb, hogy ezek az (ön)kritikák a technológia térnyerésével, társadalmi hatásaival kapcsolatban fel sem merülhetnek: Lewis Mumfordtól Heideggerig, Adornótól Brzezinskiig, Daniel Belltől Frommig se szeri, se száma a technológia szerepével a legkülönbözőbb ideológiai alapállásból foglalkozó klasszikusoknak. Ami igencsak izgalmassá teszi ezeknek az elméleteknek az újraolvasását, az az, hogy gyakran megelőlegeztek olyan történéseket, technológiai újításokat, amelyekről akkor még messze jártak a fejlesztők, de mára magától értetődőnek tekintjük őket. És persze az óriások vállán állva, mi, törpék a visszapillantás bölcsességével azon is kajánkodhatunk, ha egy-egy következtetés vagy állítás túlzottnak vagy teljességgel elhibázottnak bizonyult.

Az 1960-as években született elemzések nagy hulláma után valóban végbement az Információs Forradalom. Azonban az empirikus felmérések is megerősítik azt az intuíciót, hogy a magyar közgondolkodásban – klasszikusok ide vagy oda – még mindig nem kap elég teret a technológiáról való együttgondolkodás (Dessewffy és Fábíán, 2001).

Az alábbiakban – nagyra törően – a késő modernitás vagy más szóval az Információs Kor alapvető dinamikájának egy alternatív magyarázatát kíséreljük meg felvázolni. Mielőtt még erre rátérnénk, azzal a kérdéssel kell kezdenünk, amely nyilván sok olvasóban felmerült a fenti Fromm-idézetet olvasva: társadalmi szempontból valóban olyan fontos-e a technológia? Valóban indokolt-e a technológia szerepét a huszadik

század két ideológiai és történelmi szörnyszülöttjéhez, a fasizmushoz és a kommunizmushoz hasonlítani?¹ E kérdések megválaszolásához előbb a technológia jelentőségét és ökológiai jellegét tárgyaljuk. Ezt követően a késő modernitást magyarázó elméletek közül a mcdonaldizáció tézisét ismertetjük, hogy ellenfényében meggrajzolhassuk az *Árnyékvilág szociológiájának* fővonalait.

Ökológiai technológia

*Kranzberg első törvénye így szól:
„A technológia nem jó, nem rossz, de nem is semleges”
idézi: Castells (1996, 65)*

A technológia társadalmi hatásairól összességében – Neil Postman nyomán – kétféleképpen gondolkozhatunk.

Az első, additív megközelítésben a technológiai fejlesztések egyszerűen hozzáadódnak a társadalmi léthez. Eddig éltünk egyfajta világban, és mondjuk a műanyagcső kifejlesztése után is ugyanabban a világban élünk, csak éppen nem rézcsöveket építünk házunkba, hanem polipropilént.²

Ezzel szemben bizonyos találmányok ökológiai értelemben írhatók le. Abban az értelemben tehát, hogy a természetben található anyagokhoz hasonlóan elegyet képeznek. Ha egy pohár vízbe néhány csepp vér kerül, akkor a pohárban már nem külön vizet és vért, hanem egy új elegyet láthatunk. Postman szerint a technológia többnyire így működik. Ha „hozzáadjuk” a televíziót a társadalomhoz, akkor nem televíziót és társadalmat kapunk, hanem egy teljesen átalakult formációt, amelyben a technológia megváltoztatja, ahogy gondolkozunk, dolgozunk, ahogy helyünket keressük a világban és az időben, ahogy álmodunk és szeretünk.

Ez a jelenlegi, mindent átszövő, minőségi átalakulást hozó folyamat napjainkban attól olyan sokkoló, hogy az információs technológiák köré csoportosul, amelyek nyilvánvaló módon – a fenti értelemben – ökológiai jelleggel alakítják át a világot.

Ennek az átalakulásnak a szerkezetét tükrözi Fitzgerald és Hemingway nevezetes párbeszéde, melyben az érzékeny, finomlelkű Fitzgerald némi tépelődés után megkockáztatta: „A gazdagok oly különös világban élnek, olyannyira különböznek tőlünk.” Mire Hemingway a maga brutális módján csak ennyit mondott: „Igen, sokkal több pénzük van, mint nekünk” (Law, 1991).

Bár a ríposzt frappáns, mégis annak eldöntése, hogy kinek is van igaza, az adott kontextus nélkül lehetetlen. Ha például a posztkommunista elitnek viselkedési mintáit nézzük, akkor világos, hogy pusztán a sokkal több pénz megszerzése még nem hozta magával azt a kifinomult világot, amely elbűvölte a Nagy Gatsby íróját. A technológia kontextusában is Fitzgerald megközelítése érvényes: a mobiltelefon, a számítógépek és az internet világa nemcsak ezekkel a technológiai eszközökkel gazdagabb világ, hanem egy különös, megváltozott és átalakult létezés, ahol egészen másképp dolgozunk és szórakozunk, döntünk és gondolkozunk. De miként is gondolkozunk erről az új technológiával átítatott világról?

Mivé tettél?

A technológia társadalmi hatásainak megítélése gyakran elválaszthatatlan a késő modernitásra vonatkozó elméletektől, valójában e két diszkurzív mező egymásba csúszik. S miként a késő modernitást értékelő elméletek is jelentős szórást mutatnak, nem meglepő, hogy a technológia értékelése igencsak jelentős differenciákat mutat.

Lássuk George Ritzer nagy hatású, weberi alapokról induló elméletét, amellyel szemben világosabban megfogalmazható az Információs Forradalom néhány megrázó tanulsága.

Közismert, hogy Max Weber a klasszikus modernitás lényegét a racionalizációs folyamatának elterjedésében látta. Ennek a racionalizációs folyamatnak az elsődleges hordozója Webernél a bürokrácia, amely sajátos logikáját egyre inkább kiterjeszti az élet egyre több területére, így uralma alá vonva az életvezetési döntések egyre táguló körét és a társadalom egyéb szféráit. Ez Weber nevezetes „vasketrec-tézisének” az alapja – a modernitás varázstanított világában a bürokratikus racionalitás válik a meghatározó szervező és irányító erővé.

George Ritzer Webernek ebből a racionalizációs téziséből indult ki, amikor napjaink társadalmait mcdonaldizált világgént írja le. Ritzernél a gyorsétteremlánc a késő modernitás metaforájává válik, annak a lecsupaszított racionalitásnak a szemléltetésére, illetve kiterjesztésére szolgál, amelyet már Weber is megfogalmazott (Ritzer, 1996).

Ritzer ennek a racionalizációs jelenségkörnek négy elemét különíti el: Hatékonyság, Kalkulálhatóság, Előreláthatóság és Kontroll.

Hatékonyságon – Weberhez hasonlóan – Ritzer bizonyos célok eléréséhez az optimális eszközök kiválasztását érti. Miközben a hatékonyság az üzleti életben és a bürokrácia működésében mindig is fellelhető érték volt, ma más területeken is egyre gyakrabban jelenik meg meghatározó erőként. Sőt többnyire úgy prezentálják, mint ha a fogyasztók, az emberek – a voltaképpeni áldozatok – érdekeit szolgálná. A gyorséttermekben nincs felszolgáló, mi magunk végezzük el azt a munkát, amit korábban a pincérek, és még örülünk is annak, hogy hamarabb kész vagyunk az felszolgálással. Hasonló módon vállaljuk át önként mások munkáját az önkiszolgáló benzinkutak vagy az internetes vásárlások esetében. Extrém példa az Amazon.com esete, ahol még könyvkritikák – természetesen ingyenes – írására is lehetősége van a vásárlónak. Nem ennek a lehetősége az aggályos, hanem az, amikor nincs választásunk és *meg kell* az új technológiák használatát tanulnunk, illetve kénytelenek vagyunk saját időnket erre áldoznunk. Például a telefonos automata ügyintézés esetén – ha tetszik, ha nem – végig kell hallgatnunk a felkínált opciókat, illetve a lehetőségeknek csak abban a kettecében mozoghatunk, amit az automata felkínál.

Kalkulálhatóság: Egyrészt számszerűsítést jelent, azt, hogy mennyiségben mérünk és fejezünk olyan dolgokat is, amelyek esetében ez nem lenne szükséges. A gyorséttermekben ez a szemlélet az egyes „fogások”, illetve menük nevében is tetten érhető (Big Mac, Giant Coke stb.). Ez a számszerűsítés megteremti az összehasonlítás illúzióját is, a különböző hamburgereket méretük és súlyuk szerint vehetjük egybe. A mérhetőség, számszerűsíthetőség mítoszát követve terjed a szellemi teljesítmények, a szépség, a művészi értékek egybevetettségének képzelete – többnyire az anyagi siker egyenértékében kifejezve. A kalkulálhatóság egy másik aspektusa a munkaszervezésben és a fogyasztásban egyaránt jelentkező gyorsaságra törekvés, ahol

az időtakarékoság abszolút prioritásként jelentkezik, amellyel szemben nincs apelláta, és nincs helye az időhúzó részleteknek sem. Egy gyorsétterem kiszolgálójával mint a hagyományos vendéglő pincérével nem cseveghetük, és a belső elrendezés és világitás is azt szolgálja, hogy miután bekaptuk Big Menünket, minél hamarabb távozzunk.

Az *előreláthatóság* tényezője is a felgyorsult tempóval függ össze, mivel ugyanazokat az elemeket akarjuk fogyasztani, nincs idő a lokális sajátosságok feltérképezésére, egy Big Mac legyen mindenütt Big Mac. Korábban csak a repülőterekre volt jellemző a nagyfokú sematizmus, ma már a shopping malloktól kezdve az étteremláncokon át a multiplexek – és az ott látható filmek – is azonosak a fejlett világ bármely pontján.

Végül az *ellenőrzés*, a kontroll dimenziója egészíti ki az előzőeket, amelynek elsődleges eszköze az emberi munka helyettesítése a gépi, digitalizált munkával. Ily módon kizárható az emberi tényezőből fakadó esetlegesség. Minden előre gyártott, szeletelt és csomagolt, amiből persze a (maradék) emberi munka leértékelődése is következik. A számítógépek szerepe ebben a folyamatban meghatározó, a példákat az elektronikus bolti árleolvasástól, a látványpékségeken át a robotpilóták által vezetett repülőgépekig sorolhatnánk.

A mcdonaldizáció ritzeri narratívája sötét képet fest napjaink késő modernitásáról és nem ad okot túl sok derűlátásra a jövőt illetően sem. A technológia szerepét illetően nem determinisztikus, de hatásait alapvetőnek és negatívnak – dehumanizálóknak – tartja. Ritzer a weberi racinalizációs tézis továbbgondolásával és kiterjesztésével igyekszik leírást adni a posztindusztriális társadalomról, későbbi munkáiban a munkaerőpiac, az egyetemi oktatás, a kereskedelem, a turizmus átalakulása mellett az amerikai szociológia és társadalomelmélet mcdonaldizációjával is alaposan foglalkozik (Ritzer, 1998). Ritzer narratívája zavarba ejtő – nem véletlen, hogy a mcdonaldizációs tézis hatalmas vihart kavart.³ Az élénk reakciók és zavarunk elsődleges oka egy ellentmondás; miközben legtöbben érzékeljük azokat a folyamatokat, amelyekről Ritzer ír, alighanem az is világos hogy ezek a folyamatok nem írják le a magunk teljességében a körülöttünk levő világot.

A jövő üzenete

Az információs forradalom történetének egyik legszembetűnőbb tanulsága – Castells kifejezésével – az innovációs miliók elképesztően koncentrált tudástermelése, amelyek meghatározták az információs forradalom menetét (Castells, 1996). Ilyen tudásközpontok voltak a Xerox Palo Alto-i kutatóközpontja, a Szilikon-völgy egyes vállalkozásai és olyan kaliforniai egyetemek, mint a Stanford vagy a UCLA. E koncentráció kapcsán gyakran idézett példa a Házisütetű Számítógép Központ nevű klub, amelynek megszállott tinédzser korú tagjai a kezdetleges, ám beszédes nevű Altair (Oltár) számítógéphez maguk és egymás szórakoztatására különböző programokat írtak (Naughton, 1999; Freiburger és Swaine, 2000; Castells, 2001). Mint ez a számítástechnika története iránt érdeklődők számára közsímet, a klub tagjai között találhatjuk Bill Gatest, Steve Wozniakot és Steve Jobst. De nemcsak az Apple és a Microsoft született ennek a közegnek az inspirációjára, e klubtagok további húsz vállalatot is alapítottak, amelyek meghatározó szerepet játszottak a digitális forradalomban.

Hogyan történhetett mindez, mi a magyarázata a találékonyság és a gazdasági sikerek jószerével páratlan koncentrációnak?⁴

Azért is fontos feltennünk ezt a kérdést, mert hozzásegíthet a társadalomelmélet számára is fontos tanulságok megfogalmazásához, elsőként is az objektív társadalmi hatóerők és a szubjektum viszonyára vonatkozóan.

A Szilikon-völgyi csoda – mint ezt sokan hangsúlyozzák – valóban „nem jöhetett volna létre” a szputnyiksokk nélkül (Naughton, 1999; Castells, 2001). Ez adta meg a lökést, hogy az egymással rivalizáló haderőnemek (a haditengerészet, a légierő és a szárazföldi hadsereg) fejlesztési programjai fölé egy újonnan alapított, átfogó szervezetet helyezzenek, az Advanced Research Project Agencyt. Ebből a szervezetből vált ki még 1958-ban a NASA, és együtt játszott szerepet az állami rendelések elosztásában, így a hidegháború idején folyamatosan érkeztek e megrendelések a kutatóintézetekhez és egyetemekhez, amelyek ily módon nagy szerepet kaptak az internet és a személyi számítógépek alapjául szolgáló fejlesztésekben.

A második fontos tényező az amerikai egyetemi rendszer, amely piacként működve megeremtette azt a menedzserszemléletű vezetést, amely egy intézmény presztízsét és gazdasági sikerét a kutatási eredményeken keresztül kívánta biztosítani. Következésképpen érdekében állt minél kiválóbb kutatókat és oktatókat szerződtetni, még akkor is, ha ezek kutatók egy idő után a maguk alapította spin off cégekbe léptek át. Ezt nem nehezményezték sőt – a szinergikus előnyök és a jövőbeli együttműködés reményében – egyes széles látókörű vezetők egyenesen bátorították. Miként Jim Clarkkal, a Netscape egyik alapítójával kapcsolatban megjegyzi az internet egyik kiváló történetírója: „a Stanfordon tanított komputergrafikát. A felette levő emeleten dolgoztak azok a fickók, akik megalapították a Sun Microsystemet. Ugyanennek az épületnek az alagsorában dolgoztak azok, akik megalapították a Cicsót. 1981-ben, Clark is követte ezt a klasszikus Szilikon-völgyi utat, otthagya az egyetemet és legjobb diákjainak egy csoportjával megalakította a Silicon Graficosot”, amelybe bármily sikeres volt is, tíz év után beleunt. Így részesedését eladva megvolt a tőkéje ahhoz, hogy belevágjon egy újabb sikertörténetbe (Naughton 1999, 251).

A harmadik gazdasági elem, az amerikai belső piac nagysága és fogyasztásra orientáltsága lehetőséget adott a hadügyi fejlesztések civil alkalmazására, illetve e jószerével kielégíthetetlen piac igényeinek ellátására irányuló fejlesztésekre.

Végül a kulturális közegről is szót kell ejtenünk, amely szintén meghatározó jelentőségű volt. Ha a Szilikon-völgy hősei első nemzedékeinek képére pillantunk, az ellenkulturális elem éppúgy szembeötlő, mint amikor a Cyberpace közismert ideológiai deklarációit olvassuk.⁵

Az iparszerűen működő tudományosság világában az egyik legmeghökkenőbb elem, hogy az információs forradalom színpadán – a politikai forradalmakhoz hasonlóan – milyen nagy számban tűnnek fel a tizes-húszas éveikben járó újítók.⁶

Talán kevésbé meglepő, hogy ezek a fiatal újítók nyitottabbak voltak a korszak ellenkulturális, alternatív értékeire. Ez nem feltétlenül farmernadrágos-szakállas különségeikben öltött testet, mint ahogy számos esetben hiányoztak is ezek az elemek.⁷ Ami nem hiányzott ugyanakkor, az a korabeli Kaliforniát is átható libertárius szemlélet, amely meghatározta a sikeres kutatóintézetek és start-up cégek légkörét is. Ez egyaránt biztosította a programozók és fejlesztők számára a kötetlenségnek és a szabadságnak a kreativitáshoz szükséges atmoszféráját.

Már ebből a vázlatos áttekintésből is látható, hogy számos politikai, gazdasági és kulturális tényező játszott közre az információs forradalomban. De bármily komplex is e tényezők egymásra hatása, nemhogy nem determinálták, de önmagukban még csak nem is magyarázzák az „információs forradalom történetét”. Ehhez ugyanis mindezen elemek mellett kellett – hosszú hajjal vagy anélkül – különleges képességekkel, fantáziával és intuícióval rendelkező feltalálók, programozó fiatalok és kockázatot vállaló üzletemberek – akik nélkül ezen találmányok némelyike talán megszületett volna, de bizonyosan más rendszert és szellemiséget követve. Meglehet, ha a Pentagon valóban eltökélte, hogy kiépít egy decentralizált kommunikációs rendszert, ez előbb-utóbb megszületett volna. De hogy az internet egy nyitott és (ma még) mindenki számára szabad böngészést biztosító rendszerré vált, az korántsem volt beprogramozva ebbe a projektbe. Ez a fejlemény olyan emberek víziójának és merész döntéseinek következménye, mint Vint Cerf, Tim Berners-Lee vagy az Arpanet korai szakaszai körül bábáskodó Licklider és Bob Taylor. Hasonlóképpen semmi szükségszerű nem volt abban, hogy Wozniak és Jobs egy garázsban összebütyköljék az első Apple-t, vagy hogy Bill Gates (is) úgy döntsön: otthagyja az egyetemet, mert fontosabb dolga akadt. Habár a személyi számítógép esetében – szemben az internet kezdeti altruizmusával – a profitszerzés motívuma nyilvánvaló, semmi törvényszerű nem volt abban, hogy Gates megmosolygott szoftvercége a hardvergyártó óriás Big Blue, az IBM „FEJÉRE nőjön”.

Az árnyékvilág szociológiája

Ahogy Bertrand Russell egyszer megjegyezte, míg a közgazdaságtan arról szól, hogy az emberek miként hoznak döntéseket, szociológia mintha inkább azt akarná bizonyítani, hogy a különböző társadalmi erők szorításában miért nincs választása az egyénnek. Az internet és az információs forradalom meghökkentő történetekből szövődő narratívájának egy elvontabb elméleti szinten szociológiai szerénységre kell vezetnie, valamint az individuális teljesítmények tiszteletére és az emberi szabadság újrafelfedezésére. Marx nevezetes állítását parafrázálva: Az emberek a társadalmi körülmények szorításában élnek, de mégis ezen feltételek között, fantáziájuk és képességeik szerint, a maguk akarata és vágyai szerint alakítják a történelmet.

Amire itt fel szeretném hívni a figyelmet, az a felsőbbrendű embernek nem valami nietscheiánus apoteózis. Abból, hogy a szociológizáló technológiatörténetek hajlamosak megfeledkezni az individuuum szerepéről, az következik, hogy e hiányzó elemet vissza kell helyeznünk vizsgálódásunk körébe, s nem az, hogy az egyik redukciót egy másikkal helyettesítsük. A szubjektív tehetség és képzelőerő, az emberi választás nem önmagában, hanem a társadalmi, „szociológiai” tényezőkkel dialektikus kölcsönhatásban alkot új világot (Berger és Luckman, 1967). Ezt a dialektikus viszonyt egy másik szinten is vizsgálhatjuk. Ugyanis az információs forradalom mitológiája és története nemcsak a szubjektum és az objektív külvilág viszonyára vonatkozóan, hanem a modernitás mibenlétének megértésére irányuló diszciplína számára is komoly tanulságokat hordoz.

A tinédzser milliárdosok és az önzetlen génuszok történetének van egy másik oldala is: nevezetesen az, hogy a ritzeri–weberi vasketrec csúcshintézményei, a nagy-

politika, a nagyvállalatok és a nagytőke mennyire esendőknek, sebezhetőnek bizonyultak ebben az átalakulásban.

A visszaemlékezések szerint a Pentagonnak nemigen volt pontos tudása arról, hogy mibe is öntik ARPANET címszó alatt a dollármilliókat, hogy a Kongresszus politikusainak tájékozatlanságáról most ne is beszélünk. Annyira új és érthetetlen volt a digitális kommunikáció hálózati technológiája, a csomagküldés, a kapacitásmegosztás, a különböző protokollok, hogy a hadi és politikai vezetés, megbízva néhány karizmatikus figurában, ráhagyta az egészet a kutatókra. Ez a szabadság a mai projektorientált és beszámolási kényszerrel terhelt kutatási közegben igencsak irigylésre méltó. Nem véletlenül jegyezte meg az egyik, az internet kifejlesztésében szerepet játszó kutatófejlesztő mérnök: Ha a mai körülmények és ellenőrzés közepette kellene dolgoznunk, „aligha tudnánk még egyszer megcsinálni az internetet” (Naughton 1999, 275).

De talán az állami intézmények érdektelensége és ignoranciája nem is olyan meglepő – a kelet-európai szem számára semmiképpen sem az. Sokkal váratlanabb viszont az a rengeteg melléfogás és baklövés, ami az üzleti élet óráisai részéről kísérté az információs forradalmat. Ezek a mamutvállalatok, amelyek kutatásfejlesztésre annyit költenek, mint egy kisebb európai ország nemzeti jövedelme, és amelyek üzleti filozófiájában a fejlesztés, az innovációra való nyitottság első helyen áll, szintén folyamatosan ignorálták azt a forradalmat, amelyet elsőként nekik kellett volna megérteni, illetve véghezvinni. Az AT&T többször is elutasította az ARPANET kiépítését és működtetését, mert a világháló tervében nem látott mást, mint néhány álmódzó mérnök üzletileg lehetetlen vízióját. Az IBM vezetői meg voltak győződve arról, hogy a személyi számítógép üzleti kudarcra van ítélve, és mikor végre versenybe szálltak az Apple-vel, akkor annyira sietniük kellett, hogy átengedték Bill Gatesnek az operációs rendszer kifejlesztését. Paradox módon a Microsoft majdnem elkövette ugyanazt a hibát, ami a céget nagygyá tette, mikor a 90 évek közepéig nem vett tudomást az internetről és a Mosaicról.⁸

Az információs forradalom történetét lehetetlen a ritzeri medonaldizált világ modelljébe illeszteni: a racionalizáció vasketrecének elemei nem illeszkednek, csapantyúi nem záródnak pontosan. Ha a garázsokban összebuherált számítógépekre, egyetemisták által írt világsikerű szoftverekre vagy a tizenhat éves – ám még a legnagyobb jóindulattal is kiskorúnak látszó – Bill Gates által vezetett üzleti tárgyalásokra gondolunk, aligha állíthatjuk, hogy itt a ritzeri ellenőrzött-irányított kapitalizmus működésével találkozunk.

Az Információs Forradalom nem a modernitás klasszikus intézményeinek keretei között ment végbe. Ha a tényleges eseménytörténetét vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az Információs Forradalom a modernitás intézményeinek árnyékában ment végbe.

Az árnyék-metafora segíthet abban, hogy elkerüljük az optimista, kiberromantikus elképzelések naivitását: az Információs Kor világa kapitalista, és mint ilyen a késő modernitás intézményeitől elszakíthatatlan. De miközben feltételezi ezeket az intézményeket, a lényegi folyamatok ezeken az intézményeken kívül indulnak el, a fontos szereplők a falakon túl, az árnyékban kezdik el működésüket. Az Információs Kor hálózati társadalmának megértéséhez az Árnyékvilág Szociológiájára van szükség.

Ez az új tematikákat letapogató szociológia vizsgálódásában nem korlátozódik a technológiai fejlődésre, az ott zajló lényegi folyamatok egyszerre érzékeltetik és befolyásolják a mindenütt végbemenő átalakulást. Nem véletlenül játszott Pekka

Himanen Weber alapművének címével az új korszak sajátosságait összefoglaló művében: „Hacker-etika avagy az Információs kor szelleme” (Himanen, 2001).

Az árnyék-metaphora annyival gazdagabb, mint a hacker-, illetve a protestáns etika összevetése, hogy nemcsak a technológiai virtuózoknak ad helyet, hanem mindannyiunknak, akik technikai képzettségünkől függetlenül erre az árnyékos oldalra keveredtünk.⁹

Néhány évvel ezelőtt egy amerikai tinédzser-szappanopera hirdetésében az egyik főszereplő lassan, tagoltan – vélhetőleg, hogy szülei is megértsék – és szuggesztíven közölte: „*Hát nem értitek, a valódi dolgok igazából csak este történnek?*”

A magam részéről nem állítom, hogy a valódi dolgok csak az Árnyékvilágban történnek. De ha az információs forradalom történetét vizsgáljuk, valóban lenyűgöző, hogy mi minden történt ebben az árnyékban.

Azonban az Árnyékvilág Szociológiája, miként nem törekedhet egyoldalúan a szubjektum szerepének értékelésére sem, nem is csak a különös szubkultúrák megismerését tűzi ki célul. Miközben a modernitás nagy intézményeinek árnyékában zajló folyamatokra összpontosít, nem feledkezhet meg az árnyékot vető gépezetről sem. Ha ezt a viszonyt pontosabban meg akarjuk érteni, talán a leghelyesebb egy másik fogalom párt használnunk, mégpedig a szándékolt és nem-szándékolt következményt.¹⁰ A klasszikus modernitás racionalizációs folyamatát jellemző szándékolt következményekhez képest a későmodernitás a nem-szándékolt következmények offenzívájaként is leírható – ez Beck kockázati társadalom elméletének alaptézise (Beck 1992, 1999). A nem-szándékolt következményeket – már amennyiben elhagyjuk az elméletgyártás éteri tisztaságú terepét – ne úgy képzeljük el, mint a szándékolt következmények ellentéteit.

Az Információs Kor hálózati társadalmában ugyanis szándékolt és nem-szándékolt következmények, explicit és implicit működési logikák, a modernitás tömbösült intézményei és az árnyékukban tevékenykedők lázas munkája szétválaszthatatlanul összefonódik.

Az egyéni értelmezések és cselekvések újrafelfedezése, a kulturális, gazdasági és politikai szubkultúrák tevékenységének vizsgálata, valamint a nem-szándékolt következmények figyelembevétel a klasszikus modern formációkkal együtt – ez az árnyékvilág szociológiájának valódi programja.¹¹

Az árnyékvilág-metaphora még egy szempontból inspiráló lehet. Mint említettem, a modernitás reflexív jellegének hangsúlyozása – vagyis, hogy nem uraljuk a az általunk élt világot, hanem rengeteg kontrollálatlan, reflexszerű mozzanatot is találhatunk benne, számos szerzőnél központi gondolat.¹² Castells az Információs kor talán legnagyobb hatású szociológusa, ezeket a folyamatokat hálózati turbulenciának nevezi, amikor kifejezett akarat és célkijelölés nélkül a hálózati logika és működési mód okoz senki által nem kívánt következményeket, például tőzsdekrachot. Azonban akár Beck környezeti katasztrófáira, akár Castells turbulenciáira gondolunk, van valami, aminek hiánya szembeötlő: ez a hiányzó elem a remény.

A remény melankóliája

Ha leszámítjuk a steril pozitívista szociológia híveit, akkor azt mondhatjuk, hogy a szekularizált modernitásban mindig is kísértet járta be a társadalomtudományokat. Mégpedig éppenséggel az a kísértet, amelyet Fromm is megidéz annak a könyvnek a címében, amellyel e tanulmányt is kezdtük: *a remény kísértete*. A társadalmi munkamegosztásban az elméletileg is érzékeny szociológiára mindig is hárult olyan szerep, hogy magyarázatot kínáljon a világban található furcsaságokra és igazságtalanságra, vagy egyszerűen bemutassa egyes intézmények működését, ezáltal felvillantva *kijávitásuk* lehetőségét, a reményt.

Ez a reményt hozó funkció a huszadik század végével több szempontból is ellehetetlenült. Castells is utal rá, hogy a létező szocializmusok bukása nehéz helyzetbe hozta az „alternatívák nélküli világban” (Bauman, 1992) a baloldali gondolkodókat (Castells, 1998). Tegyük rögtön hozzá, ez nem jelenti azt, hogy reményhozóként a jobboldali elméletek sikeresebbé váltak volna.

Az 1989 utáni baloldal reprodukálta Marcuse egy generációval korábbi problémáját: a társadalmi labirintusban bolyongva keresi azt a cselekvőt, akire ma – már nem a forradalmi, hanem a csendes, pozitív változások elindítójának szerepét oszthatná.

Ezzel szemben a jobboldal egy új tekintélyelvűség ígéretében arról igyekszik meggyőzni a társadalmat, hogy reményeinket olyan tradicionálisan kipróbált és bevált intézményekbe vessük, mint az állam, a kormány, a nagyvállalatok. Az Árnyékvilág koncepciója furcsa színben tünteti fel ezeket az igényeket. Egyrészt arra hívja fel a figyelmet, hogy miközben a baloldal a társadalmi aktivitás hiánya miatt sópánkodik, valóban forradalmi jelentőségű változások mentek végbe, csak éppen nem ott, ahol a hagyományos iránytűk, fogalmi keretek előrejelezték. Másrészt: amennyiben a közép-európai szívhez oly közelálló szkepszissel és kételkedéssel fordulunk a jobboldalai elvárásokban megfogalmazott hagyományos – és minket már oly sokszor megcsaló – nagy intézmények felé, akkor a következtetések levonása után mégsem a reménytelenség sivatagjában találjuk magunkat. Egy valamivel jobb világ reményét, vagy egy kicsit hivatalosabban: a pozitív irányú társadalmi változásokat, lehet politikusaink, a nagyvállalkozók és bankárok tevékenységétől várni. Az Információs forradalom, az Árnyékvilág Szociológiája azonban arra tanít, hogy ezek a változások, a valóban jobb, emberibb világ irányába mutató változások néha egészen váratlan helyekről is kiindulhatnak. A Remény Kék madara a késő modernításban az Árnyékba húzódik, s ez joggal bánthatja azokat, akik szerették volna szabad röptét csodálni. Viszont felvidíthatja mindazokat, akik azt hiszik, reményeinkből semmi sem maradt, csak egy McChicken-szendvics összegyúrt zsírpapírja és a szünni nem akaró csömör.

JEGYZETEK

¹ E második kérdést bizvást retorikainak minősíthetjük, oly sok függ az elvégzendő elemzésről, értékeinktől és előfeltevéseinktől, hogy akár zárójelbe is tehetjük. Ezt azért is javasolnám, mert világos, hogy a technológiát emberen túli jellege miatt valami nem személyesnek a társadalomra gyakorolt hatásként szoktuk vizsgálni, míg az ideológiai rendszerek nyomán létrejött rezsimek eltárgyasítására és az ezzel járó esetleges felmentésre nincs okunk. A

kommunizmus és a fasizmus morálfilozófiai értelemben a Gonosz Birodalomhoz tartozott, míg a technológiáról döresség lenne ilyen értelemben nyilatkozni (Dessewffy, 1999).

- ² Ez persze pusztán csak analitikus különválasztás. A materiális kultúra antropológiája és etnográfiaja, illetve a science studies számos példával szolgál arra, hogy látszólag egyszerű tárgy – a villanykörte, bicikli, bakelitfogalagat vagy éppen a műanyag csomagolás – milyen szövevényes és kiterjedt módon képes megváltoztatni a társadalmi viszonyokat. Lásd Bijker és Hughes (1987); Law [szerk.] (1991); Bijker és Law (1992);
- ³ Ezzel kapcsolatban elsősorban két, a témának szentelt tanulmánykötetre hivatkozom Smart ([szerk.] 1999) és Alfino *et al.* (1998).
- ⁴ A koncentráció főszabálya mellett az információs forradalom története számos példát kínál a decentralizált sokszínűségre. Példa értékű, hogy az angol Tim Berners-Lee, a World Wide Web feltalálója a genfi részecskefizikus intézetben épp azzal a céllal fogott hozzá a program megírásához, hogy a soknemzetiségű és gyakran cserélődő kutatógárda képes legyen egymással kapcsolatot tartani és ne vesszenek el a értékes információk. A finn Linus Torvalds a helsinki egyetem huszonkét éves diákja volt, amikor útjára bocsátotta a Linuxot, az első szabad forrású operációs rendszert, amelynek azóta több mint tízmillió felhasználója és több mint tízezer fejlesztője van a földkerekség szinte minden részén. Vagy éppen a Japán egyik legpatinásabb szakétermelő családi vállalkozását elhagyó Akio Morita, aki rizsfőzőket gyártó kisüzemét állította át egy zseniális víziót követve audiotechnikai eszközök gyártására, megteremtve így a Sonyt, amelynek nevéhez a walkman mellett olyan további találmányok is fűződnek, mint a tranzisztoros rádió, a videomagnó, a CD, a DVD, a CD-író vagy a minidisk. Az információs forradalom globális abban az értelemben is, hogy azok a hozzájárulások, amelyekből ez a fogalom felépül, számos helyről érkeznek. Meg kell jegyeznünk, hogy az alábbiakban ismertetendő „árnyék” fogalma a decentralizációs jelenségek magyarázatára is alkalmas lehet.
- ⁵ John Perry Barlow nevezetes Függetlenségi Nyilatkozatának első sorai: „fejlett ipari országok kormányai, ti, akik húsból, betonból, acélból építkeztek és jutottatok hatalomra, én a cyberspace-ből jövök, a lélek új otthonából. A jövő nevében követelem tőletek, kik a múltból vagytok, hagyjatok békén minket. Nem üdvözlünk benneteket jó szívvel. Ahol mi összegyűlünk, ott nektek semmi erőtök sincsen” (Barlow 1997, 165).
- ⁶ Emlékeztetőül: Bill Gates húszévesen alapítja meg a Microsoftot, Tornvald huszonkét éves amikor megírja Linux első verzióját, Steve Jobs huszonegy éves az első Apple összerakásakor, Marc Andreessen huszonhárom éves, amikor megcsinálja Netscape-et.
- ⁷ Vint Cerf például – akinek IP/TCP protokollja lehetővé tette, hogy az internet ne egyszerűen hálózatként, hanem hálózatok hálózataként működjön – olyannyira nonkonform volt, hogy már tinédzserként is öltönyt hordott diplomataáskával, amivel sikerült is kaliforniai osztálytársaiban mély nyomot hagyni.
- ⁸ Természetesen nem azt állítjuk, hogy a nagyvállalatokon belül kizárólag hibás döntések születtek. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy a talán legsikeresebb ipari kutatóközpont, a XEROX Palo Altó-i kutatóintézete a hetvenes évek végén ugyanazt a bürokratikus kötelmekről mentes intellektuális szabadságot és anyagi biztonságot nyújtotta a kutatóknak, mint az ARPANET projekt az évtized elején. Nem véletlenül. A XEROX kutatóintézetének vezetője ugyanaz a Bob Taylor volt, aki az ARPANET kifejlesztésénél bábáskodott az évtized elején, és aki kiváló kutatók sokaságát vitte magával a XEROX-hoz. A Palo Altó-i ötletreaktorban a hetvenes évek közepére készen állt az az első személyi számítógép („designed for an individual”), amely az Alto névre hallgatott, s a parancsokat helyettesítő ikonokkal operáló „interface”, a legördülő menü, az egér, a lézernyomatás, valamint az Ethernet Technológia (kábe-

les összeköttesű számítógépek helyi hálózatba kapcsolva) (Rogers, 1995).

- ⁹ Himanen meggyőzően ábrázolja a szenvedélyen, a kreativitás és az önzetlenség örömein alapuló, a hálózatiság és flexibilitás lehetőségeit kihasználó, az információs kor szelleméhez igazodó új éthosz kialakulását. Ugyanakkor komoly kétségeink lehetnek azzal kapcsolatban, hogy ez az új éthosz éppúgy átítatja majd a társadalmi struktúra számottevő részét – és nem csak némely privilégizált csoportot – mint néhány évszázaddal korábban a protestáns etika néhány évszázaddal korábban. Itt lényegében ugyanazok az érvek reprodukálhatóak, amivel Daniel Bell posztindusztrializmus elméletét szokás kritizálni: miként az információs szektor gazdaságon belüli nagyobb aránya sem feltétlen jelenti a társadalmi munka humanizálását, úgy a hacker-etika általánossá válásával is okkal lehetünk szkeptikusak.
- ¹⁰ Annyival tartozunk az igazságnak és Webernek, hogy a *Protestáns etika...* sem más, mint egy nem-szándékolt következmény nevezetesen a kapitalizmus nem-szándékolt kialakulásának leírása. Köszönettel tartozom Wessely Annának, hogy erre a korántsem mellékes körülményre felhívta a figyelmemet.
- ¹¹ Ehhez a szintetizáló megközelítéshez nem szükséges egy új módszertan vagy egy új szociológia feltalálása. Ebben is osztom Bauman véleményét, aki arra a kérdésre, hogy szükség van-e posztmodern szociológiára, határozott nemmel válaszolt. Nem posztmodern szociológiára, hanem a posztmodernitás szociológiájára van szükség (Bauman, 1992).
- ¹² Erről bővebben (Beck, Giddens és Lash, 1994).

IRODALOM

- Alfino M. – Wynard. R. – Caputo, J. 1998: *McDonaldization Revisited: Critical Essays in Consumer Culture*, Westport (CT): Greenwood Press
- Barlow, J. P. 1997: A Cyberspace Függetlenségi Nyilatkozata. *Replika* (27).
- Bauman, Z. 1992: *Intimations of Postmodernity*. London, Routledge
- Beck, U. 1992: *Risk Society*. London: Sage.
- Beck, U. 1999: *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. – Giddens, A. – Lach, S. 1994: *Reflexive Modernization*. Stanford: Stanford University Press.
- Berger, P. – Luckmann, T. 1967. *The Social Construction of Reality*. New York: Basic Books.
- Bijker, W. – Hughes, T. P. et al. (szerk.) 1987: *The Social Construction of Technological Systems*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Bijker, W. E. – Law, J. (szerk.) 1992: *Shaping Technology Building Society: Studies in Sociotechnical Change*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Castells, M. 1996–1998. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. (1–3. kötet.) Oxford: Blackwell.
- Castells, M. 2001: *The Internet Galaxy*. Oxford: Oxford University Press.
- Dessewffy T. 1999: *Iskola a hegyoldalon*. Budapest: Új Mandátum.
- Dessewffy, T – Fabián Z. 2001: *A digitális jövő térképe*. Budapest: ITTK-TÁRKI.
- Dutton, W. 1999: *Society on the Line*. Oxford: Oxford University Press.
- Freiberger, P. – Swaine, M. 2000: *Fire in the Valley*. New York: McGrawHill.
- Fromm, E. 1968: *The Revolution of Hope*. New York: Bantam Books.
- Himanen, Pekka 2001: *The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age*. New York: Random House.

- Law, J. (szerk.) 1991: *A Sociology of Monsters*. London: Routledge.
- Naughton, J. 1999: *A Brief History of the Future*. London: Weidendfeld and Nicholson.
- Postman N. 1993: *Technopoly*. New York: Random House.
- Ritzer, G. 1996: *The McDonaldization of Society*. London: Sage.
- Ritzer, G. 1998: *The McDonaldization Thesis*. London: Sage.
- Rogers, E. 1995: *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press.
- Smart, B. (szerk.) 1999: *Resisting McDonaldization*. London, Sage.

Dessewffy Tibor

1999-től, mint adjunktus az ELTE Szociológiai Intézet szociálpszichológia tanszékének oktatója. Első tanulmányainak elismeréseként 1993-ban elnyerte a Magyar Szociológiai Társaság Erdei Ferenc díját. 1995-ben egy szemesztert kutatói ösztöndíjjal a Boston Egyetemen töltött, ahol olyan élő klasszikusoktól tanulhatott, mint Daniel Bell vagy Peter L. Berger. 1996-98 között az UNESCO keretein belül működő „Média és kisebbségek” kutató csoport vezetője volt, melynek keretében közel egy tucat ország több mint harminc kutatójának munkáját koordinálta. 2000-től a World Internet Project magyarországi kutatócsoportjának vezetője, valamint részt vett az Európai Unió Kulturális Bizottságának „Új Információs Technológiák” projektjében. 2001 nyarától a 21th Century Trust Fellow-ja, ugyanez év őszén pedig elnyerve a Mellon Foundation Fellowship-et három hónapos, az Edinburgh-i egyetemen működő Institute of Advanced Studies in the Humanities vendégkutatói ösztöndíját. A hazai konferenciák mellett számos előadást tartott különböző rendezvényeken egybekel mellett Angliában, Belorussziában, Egyesült Államokban és Svédországban.

André Vitalis¹

Kamerás megfigyelés, biztonság és szabadságjogok²

A nyugati nagyvárosok lakóit manapság sok száz elektronikus szem figyeli nap mint nap. Kiszámolták, hogy egy átlagos londonit egy átlagos napon legalább 300-szor filmez le mintegy 30 különböző videohálózat. A kamerás megfigyelés általánossá válása – jobban, mint a számítógépes nyilvántartások '70-es évekbeli elterjedése – mint-ha Orwell világába vezetne bennünket, ahol a képernyőkön már a legkisebb mozdulatot is kémlelik.

Már nem 1984-ben vagyunk, és még kevésbé „1984” zsarnoki és központi ellenőrzésű világában. Már nem Big Brother, hanem felügyelők sokasága figyel minket. A technika töretlen fejlődése – a kínálat bővülésével és a készülékek miniatürizálódásával – nagy mértékben befolyásolta a megfigyelés elterjedését. Az interneten elszaporodtak a webkamerák, amelyek folyamatosan készítik a felvételeket, és amelyek bármely netezőt egy földalatti parkoló vagy a világ másik végén található bevásárlóközpont megfigyelőjévé varázsolhatnak. Egyébként a kamerás megfigyelést a legtöbb emberi szolgáltatásnak, nem pedig elviselhetetlen korlátozásnak vagy erőszakos eljárásnak tartja. A bűnözés és durvaság elburjánzásának korában a kamerás megfigyelés az emberek növekvő biztonságérzet-hiányát próbálja orvosolni.

A videokamerák jelenléte szükséges tehát, de azért szembe kell nézni a technobiztonság veszélyeivel is. A kamerák – főleg, ha neveket tartalmazó információkat is rögzítenek – sérthetik az egyének azon jogát, hogy szabadon közlekedhessenek a köztereken, anélkül, hogy azonosítanák és megfigyelnék őket. A biztonság érdekében rögzített képeket bármikor felhasználhatják más, illegális célokra is. Ezen körülmények közt magától értetődik, hogy használatuk szabályozására több szabadságjogokat védő elv is megfogalmazódott: például az 1995. október 24-i európai direktíva vagy egyes nemzeti törvények. Egyensúlyt kell teremteni a biztonságra való törekvés, valamint a személyes adatok és autonómia védelme között. Ennek érdekében át kell gondolni, hogy milyen megfigyelőrendszert alkalmazunk, és hogy a képnek, mint személyes adatnak milyen sajátosságai vannak.

A kamerás megfigyelés általánossá válása

Az elmúlt 30 évben a kamerás megfigyelés szükséges és bizonyos esetekben elengedhetetlen módszerré vált. A '70-es évek elején azért szerelték fel az első rendszereket, hogy segítsék a nagy agglomerációk kritikus közlekedési pontjainak irányítását, és hogy hatékonyan lehessen fellépni az agresszió, valamint a bankokban és luxusüzletekben elkövetett lopások ellen. A kamerák segítségével folyamatosan nyomon lehet követni egy-egy terület eseményeit a megfigyelőállomásról, így incidens esetén azonnal közbe lehet lépni, és az eseményekről felvétel is készül. A '80-as években a

személyek és javak védelme érdekében a megfigyelő rendszerek megjelentek a tömegközlekedésben, az üzletekben, a munkahelyeken, a szabadidőközpontokban és a középületek környékén. A '90-es évek elején kamerákat helyeztek el a közutakon, illetve bizonyos városok utcáin, s ez még egy lépést jelentett a megfigyelés általánossá válása felé.

A kamerás megfigyelés manapság a városi élet mindennapjainak része, elég, ha arra gondolunk, hogy hányféle helyen szereltek fel kamerákat: pályaudvarokon, üzletekben, utcákon, parkolóknban. A legkisebb mozdulatot is meg lehet manapság figyelni távolból, egy tévéképernyőn. A köz- és magánterületeken elhelyezett több ezer kamera az internet segítségével mindent lát és felügyel. Az Egyesült Királyságban az önkormányzatok 85%-a hozott létre városi kamerás megfigyelőrendszert, 1999-ben a brit belügyminiszter az egész országot (autóbuszokat, magánterületeket, pályaudvarokat és közparkolókat) behálózó rendszer kiépítésére tett ígéretet. A működtetők szerint Franciaországban egymillió rendszer létezik, ebből 150.000 a közterületeken, és évente 25.000 – 30.000 új berendezést szerelnek fel. A becslések szerint a hipermarketek 100%-a, a nagyvállalatok és közintézmények 80%-a, a szállodák, kórházak és sportlétesítmények 10%-a van megfigyelő-kamerákkal ellátva.

A technikai fejlődés és a csökkenő árak mindinkább vonzóvá teszik a beruházást. A kamerák valóban egyre hatékonyabbak: a legfejlettebb kamerák közül néhány 360 fokos szögben képes egy adott területet filmezni, más kamerák éjjel is kiválóan működnek, vagy zoomjukkal 100 méter távolságból is el tudnak olvasni egy újságot. Egyébként a digitális eljárások fejlődésének köszönhetően újfajta, „intelligens” rendszerek láttak napvilágot. Ezek a felvett képet olyan szoftverekkel dolgozzák fel, amelyek képesek a rendellenes történéseket észlelni a kamera látómezejében: egy ajtó kinyílása, gyanús füst, váratlan mozdulat... Ugyanígy néhány hipermarketben az elhelyezett kamerák segítségével egy szoftver méri, hogy a vásárlók mennyi időt töltenek a polcok előtt, és így negyedóráról negyedóra ki lehet számolni, hogy hány pénztárt kell megnyitni.

A személyek és a javak védelme indokolja a megfigyelőrendszerek elterjedését, mely egyben a biztonság megerősítésére való általános igényt is kielégíti. A '80-as években ugrásszerűen megnőtt a városokban az erőszakos cselekedetek, lopások, betörések és különböző agressziók (rongálás, falfirkák, agresszív magatartás) száma. Franciaországban a rendőrség által nyilvántartásba vett bűntettek száma a '90-es években átlagosan 4-szer volt magasabb, mint a '60-as években, és majdnem háromszor magasabb, mint a '80-as évek elején. Ezzel párhuzamosan a hagyományos intézményi fellépés eredménytelenségének lehetünk tanúi. A rendőrségi statisztikákból kitűnik, hogy a felderített esetek száma egyre csökken. Amíg a rendőrség 1950-ben a lopásos esetek felét felderítette, ez az arány 1993-ban már csak 12,5% volt. A hagyományos rendőrség kis hatékonysága, valamint a növekvő biztonságérzet-hiány új módszerek keresését tette szükségessé. Ezzel magyarázható, hogy egyre nagyobb az igény a magán és önkormányzati biztonsági szolgáltatásokra és az olyan berendezésekre, mint a kamerák, még ha ezeket nem is mindig a bűnözés szempontjából legveszélyesebb területeken szerelik fel, hanem ott, ahol a legtöbb nyereséges üzlet található. A biztonságérzet hiányával magyarázható, hogy a lakosság nagy része szívesen fogadja ezeket az új technológiákat, melyeket a biztonság és a bűnüldözés elleni fellépés eszközeként tartanak számon. Egy Nagy-Britanniában végzett felmérés szerint a lakos-

ság 95%-a kedvezően fogadja a kamerás megfigyelést, melyet nem a magánéletbe való beavatkozásnak, hanem „biztonságos védelemnek” tart. Egy felmérés azonban, amelyet 1996-ban Franciaországban készítettek 1000 fős reprezentatív mintán azt mutatja, hogy a társadalmi elfogadottság változhat az alkalmazási terület szerint. Amíg az emberek csupán 9%-a gondolja, hogy a parkolókban és az üzletekben elhelyezett megfigyelő kamerák sértik a privát szférát, az arány érezhetően nő a belvárosokban található kamerákat illetően. Az emberek 51%-a súlyos jogsértésnek tartja, ha a közterületeken felvett képeket a tudta nélkül felhasználják.

A technobiztonságra valóban szükség van, de a kínálat talán még inkább közrejátszott a rendszerek elterjedésében. A tervezők szerint a termékek tökéletesedésével és miniaturizálásával a kínálat meghatározó szerepre tett szert, „A technika megteremtette a szükségleteket.” Egyszerűbb és olcsóbb termékeivel a kamerás megfigyelés piaca egyre több felhasználóval bővül, melyből hatalmas hasznot húznak a biztonságtechnikai nagyvállalatok. Olyan kamerákat is kifejlesztettek, melyek kábelrendszerekkel működnek együtt; a megfigyelés bevezetése alkalmat teremt a bekábelezett városoknak arra, hogy nyereségessé tegyék hálózatukat. Új szolgáltatás a lakóházaknak kínált kamera: az építő- és szolgáltató vállalatok olyan rendszereket ajánlanak, melyekkel a lakók felügyelhetik házuk bejáratát. Nem szabad alábecsülnünk azt a tényt sem, hogy egyes helyi képviselők választási sikert remélnek a technobiztonság fejlesztésétől. Néhány város könnyelműen el is kötelezte magát a kamerás megfigyelés mellett, anélkül azonban, hogy előzetesen felmérte volna az igényeket.

A kamerás megfigyelés nem minden esetben hatékony

A kamerás megfigyelést sok támadás éri, hiszen biztonsági eszközként való hatékonysága megkérdőjelezhető, és az egyéni szabadságjogok védelmét sem biztosítja.

Számos példa bizonyítja, hogy a videó fontos szerepet játszik a biztonság javításában. 1993-ban például egy megfigyelő-kamera segítségével tartóztattak le Liverpoolban két gyilkos gyereket. A kamerákkal felszerelt bankokban a tolvajok 50%-át sikerül beazonosítani és két éven belül letartóztatni. A videónak köszönhetően a párizsi metróban az incidensek 83%-át észlelték és 36%-kal nőtt az igazoltatások száma. Egy áruház vezetője szerint a kamerák felszerelése óta az ismeretlen eredetű leltárhiány kétharmaddal esett vissza. Egy 10.000 lakosú angol településen – ahol hat kamera figyeli a városközpontot – a bűncselekmények száma az 1991-es 137-ről 37-re csökkent 1992-ben.

Bősséggel találunk még hasonló példákat, de a kamerás megfigyelés mégsem mindig hatékony. Néhány esetben a megfigyelés eredménye kiábrándító. Ez főleg annak köszönhető, hogy nem elemzik kellőképp az elérendő célokat és nem megfelelő felszerelést alkalmaznak. A párizsi metróban rengeteg kamerát helyeztek el, a felvételek mégsem hoztak eredményt a terrorizmus elleni harcban. Franciaország egyik legjobban felkamerázott városában, a Párizs környéki Levallois-Perret-ben, amelynek utcáit 86 kamera figyeli, folyamatosan nő a bűncselekmények, leginkább az autórongálások és lopások száma. Az Egyesült Államok több nagyvárosában is rossz tapasztalatokra tettek szert az utcai kamerás megfigyeléssel kapcsolatban. Atlantic Cityben és Miami-ban leszerelték a berendezéseket, mert ezek segítségével nem sikerült sen-

kit sem letartóztatni. Az is igaz, hogy a videofelvétel csupán az első eleme egy háromlépcsős munkafolyamatnak. A következő lépcsőkről van szó: jelzés, diagnózis és beavatkozás. A diagnosztizálás annyit jelent, hogy (a legrövidebb idő alatt) értelmeznek és értékeljenek egy adott területen történt eseményt. De ennek csak akkor van értelme, ha a következő láncszem is – például egy bevethető alakulat – rendelkezésre áll. Márpedig ez nem mindig adott. Egy bűncselekmény azonnali észlelése nem azonos a beavatkozással és a tettes letartóztatásával. A megfigyelők követni tudják az eseményeket, de csupán távolból, tehetetlenül. Csak a helyszínrre érkező járőrök tudnak közbelépni.

Még azokban az esetekben is, amikor a megfigyelés hatékony, fel kell tennünk a következő kérdést: lehet, hogy a technobiztonsági eszközök csak a megfigyelt területekről szorítják ki az erőszakos cselekedeteket, és a bűnözők tovább garázdálkodnak a kamerák látómezején kívül? A berendezések biztonságossá teszik a felszínt, de a bűnözés folytatódik a föld alatt. Emelkedett például a földalatti parkolókból elkövetett bűncselekmények száma. Alpes-Maritimes megyében háromszor magasabb a bűnözési ráta, mint a szomszédos Monacóban, melyet zoommal felszerelt kamerahálózat övez. Egyre nőnek a különbségek, félő, hogy a jövőben kétfajta övezet alakul ki: az egyik a technikai eszközöknek köszönhetően teljesen biztonságos, a másik elhanyagolt, veszélyes. Éppen ebből a szempontból kelt aggodalmat az „erődítmény-városok”-nak nevezett jelenség. Ezekben az „erődítményekben” az őrk és a kamerák csak a házban lakókat engedik ki- és belépni. Az Egyesült Államokban ma 8 millió ember él – 20.000 közösségben – ilyen védett terekben. Az ország déli részén élő gazdagok így védekeznek az őket körülvevő szegénység ellen. De a különböző technológiák csak helyileg orvosolják a biztonság hiányát, a jelenség legmélyebb – elsősorban politikai és szociális – okai továbbra is fennmaradnak.

Noha a kamerás megfigyelést általában nagyon körültekintően alkalmazzák, mégis bizalmatlanság övezte már a kezdetektől. 1980-ban egy francia képviselő írásos beadványban fordult az igazságügyi miniszterhez, hogy felhívja figyelmét arra, hogy a bankok és bevásárlóközpontok pénztárainál elhelyezett felvevőkészülékek sértik a személyiségi jogokat. Az elektronikus megfigyelés a 80-as évek végére vált általánossá, csak ekkor törtek igazán felszínre az aggodalmak, és csak ekkor merült fel az a kérdés, hogy valóban helyes-e ezeknek az eszközöknek az alkalmazása. A közutakon és a városközpontokban elhelyezett, biztonsági célokat szolgáló kamerák sértik a lakóknak azt az alapvető jogát, hogy szabadon közlekedhessenek a közterületeken anélkül, hogy figyelnék őket. A városokban felállított rendszerek ugyan nagy sikert könyvelnek el, de tiltakozások is akadnak. A polgárok számos helyen a létező rendszerek megszüntetését, vagy a készülő terv elvetését követelik.

Előfordul, hogy a kisvárosokban – az önkormányzatok kérdésére válaszolva – a választópolgárok mondják ki azt a többségi véleményt, hogy nem szeretnék kamerákat látni a köztereken. 1990-ben a francia közigazgatási bíró az arányosság elvére hivatkozva érvénytelenítette egy városi képviselőtestület döntését, mely arról rendelkezett, hogy a városban olyan kamerás megfigyelőrendszert hoznak létre, amellyel a város egész területét ellenőrizni lehet. Szükség esetén a felvételeket megőrizték volna. A bíró szerint „a kamerák felszerelése és állandó működtetésük súlyosan sérti a személyhez fűződő jogokat, nevezetesen a magánélethez és a képmáshoz való jogot.” A kamerák felszerelését nem indokolhatja sem bírósági felhatalmazás, sem a közérdek,

sem a közúti szabálysértések, a javak, valamint a személyek elleni támadások észlelésére való törekvés. Ez egy alapvető arányosság-elv, mely egyensúlyt teremt a biztonság, valamint az személyi szabadságjogok megőrzése közt. A demokrácia alapkövét jelentik az egyéni szabadságjogok, ezeket csak akkor lehet például képek készítésével megsérteni, ha a képfelvétel célja ezt indokolja. A szabadságjogok megsértése jogos lehet a kevéssé biztonságos területeken, de korántsem mindenhol. Egy belga szakközépiskolában még a mosdóban is helyeztek el kamerákat, hogy a dohányzókat lebuktassák. A hipermarketekben rejtett kamerák figyelik a próbafülkéket, hogy a ruhaosztályon csökkenessék a lopásokat. Azt is megállapították, hogy a közutakat, illetve a hipermarketek bejáratát ellenőrző kamerákkal a szomszédos házak belseje is megfigyelhető.

A biztonság érdekében felszerelt kamerákat más célra is fel lehet használni. A pekingi Tienanmen téren elhelyezett kamerák segítségével például több „ellenforradalmárt” azonosítottak és tartóztattak le. Számos példa van arra is, hogy a kamerás megfigyelőrendszerek képeit sztrájkolók azonosítására használták fel. Az is előfordulhat, hogy rendőrségi felvételekből készült videokazetta kerül forgalomba (ez történt például Angliában). A megfigyelőrendszerek több funkcióval rendelkeznek, és a használat során újabb alkalmazási területek is felmerülhetnek. Tapasztalhatjuk például, hogy a bevásárlóközpontokban felállított kamerák, melyek a vásárlókat figyelik a lopások észlelése érdekében, az alkalmazottakat is ellenőrzik, bár ezt csak ritkán vallják be. A lopások elleni védekezés átalakulhat munka- és hatékonyságellenőrzéssé: ezt bizonyítja számos elbocsátási per, amelyben a videofelvételek terhelő bizonyítékkul szolgálnak. Szép jövő elé néz a videóval ellenőrzött munka. Több biztonságtechnikai vállalat vezetője állítja, hogy manapság a javak védelme mellett az alkalmazottak felügyelete (a belső lopások és hiányzások kiszűrése) és a munkaminőség ellenőrzése motiválja leginkább ügyfeleiket a beruházáskor.

A kamerák segítségével azt is lehet elemezni, hogy miképp viselkednek a vásárlók egy üzlet különböző osztályain. Tanulmányokat lehet készíteni a különböző fogyasztói magatartásokról a vásárlók hatékonyabb megcélzása érdekében. Az ilyen elemzések valóban nagyon hasznosak, lehetővé teszik az áruk elhelyezésének tökéletesítését, és a leginkább hasznot hozó vásárlási útvonal kidolgozását. A legtöbb pénzt költő vásárlók filmezésével ki lehet alakítani a jó vásárló profilját. A tolvajokról készült képek segítségével pedig nyilvántartásba lehet venni a gyanús embereket és a visszaeső bűnözőket. A technika fejlődése nagymértékben hozzájárul az alkalmazási területek bővüléséhez. A jelenlegi kutatások célja egy olyan szoftver kifejlesztése, mely egy többszereplős felvételen automatikusan felismeri egy keresett személy arcát.

Fegyelmezés és ellenőrzés

Számos – köztereken és üzletekben elhelyezett – berendezést vizsgáltak meg Franciaországban, és azt állapították meg, hogy a kamerás megfigyelésnek két jól elkülöníthető típusa van. Az egyik célja a fegyelmezés, ez arra ösztönzi az embereket, hogy az elvárt módon viselkedjenek. A másik célja az ellenőrzés, ez csak akkor lép igazán működésbe, ha nem megfelelő viselkedést észlel. Ez utóbbi esetben a biztonsági munkafolyamat mindhárom eleme jól szervezett.

E két fő típuson kívül természetesen léteznek vegyes rendszerek is.

Az első típusú megfigyelés a régi fegyelmezési módok örököse. Több, mint 300 éven keresztül az önuralom és az önfegyelem biztosította az erkölcsösséget és az emberi viselkedés kiszámíthatóságát. Norbert Elias írta meg, hogy a XVII. és XVIII. századi udvari társadalmak kialakulása miképp küszöbölte ki az erőszakot, s hozott létre az egész társadalomban érvényesülő önuralomon és önkorlátozáson alapuló új magatartásformákat. Norbert Elias gondolatait Michel Foucault folytatta, szerinte a panoptikus és fegyelmező mechanizmusok teremtették meg a XVIII. század végétől az ideálisan viselkedő egyént. A társadalom tagjai annak köszönhetően lettek engedelmesek és hasznosak, hogy zárt helyeken (iskola, kaszárnya, gyár, kórház, börtön) tartózkodtak, beazonosíthatóan. A bezárt egyén, aki tudja, hogy figyelik, tudomásul veszi a hatalom elvárásait, és önkéntelenül ezek szerint viselkedik. A Bentham által feltárt panoptikus társadalmi struktúra lényege az, hogy a bezárt egyénben „tudatosítják a megfigyelés tényét, amely biztosítja a hatalom automatikus működését. Azt kell elérni, hogy a megfigyelés mindig elérje célját, még akkor is, ha az ellenőrzés valójában nem folyamatos; hogy a hatalomnak ne kelljen állandóan felügyelnie; hogy a panoptikus társadalmi struktúra mechanizmusa olyan hatalmat hozzon létre, amely független attól, aki gyakorolja. Az egyén átveszi a hatalmat, és saját magának engedelmeskedik.

Az 50-es évektől kezdődően a régi fegyelmezési módok vesztek hatékonyságukból, erről tanúskodik az erőszakos cselekedetek, lopások, betörések elburjánzása. A zárt helyek a változások korát élik. Az egyén mobilitásának növekedésével csökken ezeknek a helyeknek a társadalom-összetartó és ellenőrző szerepe. A modern korban születtek meg – Marc Augé antropológus szóhasználata szerint – a „nem-helyek”, például a repülőterek, bevásárlóközpontok, ahol csak a részleges és névtelen személyiség mutatkozik meg. Ebben a megváltozott helyzetben a videó megpróbálja korszerűsíteni a panoptikus és fegyelmező rendszereket. Korábban csak a zárt helyeken alkalmazták a „figyelnek bennünket, de mi nem látjuk a megfigyelőket” elvet, mely ezentúl fontos szerepet játszik a nyílt helyeken is, melyeket az egyre inkább mobilis egyének látogatnak. Az egykori geometrikus megfigyelést felváltja az elektronikus megfigyelés, a kamerák látóterei megannyi panoptikont képeznek. „Amikor tudjuk, hogy kamerák figyelnek – mondja Paul Virilio -, akkor úgy viselkedünk, ahogy azt vélhetően elvárják tőlünk, pedig talán épp senki sem ellenőrzi a képeket.” Az a fontos, hogy a kamerával megfigyelt egyén tudja, hogy figyelik. Ez a tudás teremti meg a fegyelmet, és készteti az egyént arra, hogy úgy viselkedjen, ahogy elvárják tőle. A panoptikus rendszer hatékonysága a „figyelnek bennünket, de mi nem látjuk a megfigyelőket” elvnek, de még inkább ezen elv tudatosításának köszönhető. Ezért ez a fajta kamerás megfigyelés soha sem rejtett; vagy jól láthatóan helyezik el a kamerákat, vagy pedig nyíltan jelzik jelenlétüket a „Mosolyogjon, felvétel készül”-típusú feliratokkal. A közbelépés ennél a megfigyelési módnál nem elsődleges fontosságú. A régi fegyelmezési módokhoz képest újdonság, hogy az új rendszerek a megfigyelt személyeknek biztonságot nyújtanak, ezért jogosságukat a legtöbben nem is vitatják. Bizonyos hálózatok lehetővé teszik, hogy az egyén egyszerre legyen megfigyelő és megfigyelt. A lakóházakban elhelyezett kamerák filmezik a közös helyiségekben található személyeket, akiket a lakók is láthatnak monitorjaikon.

A kamerás megfigyelés második típusa új fajta ellenőrzést vezet be. Láttuk, hogy a fegyelmezést célul kitűző (első típusú) rendszerben az egyén saját magát sza-

bályozza önkorlátozással és önuralommal. A technoellenőrzésnél erre nincs szükség, az egyénekről összegyűjtött információknak köszönhetően. A rendszer információkat kezel és egy elvont, személytelen, automatikus, nagy részben láthatatlan és érthetetlen mechanizmussal cselekvésre tud készíteni. Az ellenőrzésre nem a kényszerítés, hanem a manipuláció, a távoli, láthatatlan irányítás jellemző. Az összegyűjtött információk segítségével szabályozzák a társadalmat, minden helyzetben másképp. A nevelő célzatú megfigyelést, amely a megfigyelt személy részvételére épül, felváltja egy olyan rendszer, amelyben az egyén csak egy adathalmaz.

Az ellenőrzéstechnikák egyik legalapvetőbb jellemzője a láthatatlanság. A döntéshozatalt segítő adatok begyűjtése és elemzése az érintett személyek tudta nélkül történik, ennek a titkosságnak köszönhető hatékonyságuk. A '70-es években a személyi adatokat számítógépes nyilvántartásba vették, s ettől kezdve olyan elemzéseket lehetett készíteni, amelyekről csak az adatkezelők tudtak (például a különböző piaci profilok kialakítása során). A mágneskártyák és a különböző elektronikus eszközök növekvő használata lehetővé teszi, hogy nagy mennyiségű, nevetek tartalmazó információt gyűjtsenek össze és elemezzenek titokban. Az elektronikus eszközökkel történő interakció során rögzített információkat egyre titkosabban gyűjtik össze, olyan eljárásoknak köszönhetően, melyek automatizálják az adatrögzítést. Például a „szabad kéz” nevű technológiával a felhasználónak nem kell bemutatnia mágneses személyazonosító kártyáját, elég, ha elmegy a leolvasó előtt. Egyes szoftverek adatokat tudnak leolvasni a számítógépek merevlemezéről, a felhasználó tudtán kívül. Ugyanez történik az interneten is: a szerver a netezők legkisebb mozdulatát is ellenőrizni tudja, engedély és előzetes figyelmeztetés nélkül. Az érzékelő-készülékek, nevezetesen a videofelvevők tovább növelik az egyének átlátszóságát, hiszen a képfelvétellel folyamatosan nyomon tudják követni őket. A biztonság megőrzése gyors döntéshozatalt és közbelépést kíván. A leghatékonyabb rendszerekben a munkafolyamat három lépcsője (jelzés, döntés, közbelépés) tökéletesen van megszervezve. Mindenfajta közbelépéshez ki van dolgozva a követendő eljárás mód. Ezek a rendszerek nagyon kifinomult eljárásokra képesek. A kamerák minden részletet meg tudnak figyelni és nehéz felfedezni őket.

Többjelentésű és manipulálható képek

Az ellenőrzőkamera előtt ülő felügyelőt nem önmagukban a személyek érdeklik, hanem az, ami ezekben a személyekben vagy viselkedésükben esetleg eltér az érvényben lévő normáktól. Például az, ha valaki extravagáns ruhát hord, vagy valamilyen etnikai kisebbséghez tartozik, esetleg sokat habozik az üzletben egy áru megvásárlása előtt, vagy éppen bukósisakot tart a kezében egy bankban. Jelenleg egy olyan szoftver van kifejlesztés alatt, mely elemzi és értékeli a felvett képeket, majd értesíti a biztonsági őr, ha rendellenes magatartást észlel. E szoftver hiányában – mely előreláthatóan 2005-ben lesz üzemkész – a gyanús elemek kiszűrése teljesen szubjektív módon történik. Azoknak az alkalmazottaknak, akik ezt a munkát végzik, nincs különösebb képzettségük. Értékeléseik és döntéseik nagyon különbözők lehetnek, ennek oka a képzetlenségben, a magán- és közszféra szabályainak sokféleségében, és a homogen erkölcsi értékrend hiányában keresendő.

A videó, mint ellenőrző technológia legnagyobb újítása az, hogy újféle jelekkel ábrázolja az egyént. Az informatikai képmás, mely csak szövegszerű adatokból állt, a videó által rögzített képeknek köszönhetően átalakul multimédiás képmássá. Ezen túl figyelembe kell venni ezen új átlátszóság új problémákat felvető sajátosságait. Az *információ* fogalma túl általános és elvont, elfedi a különböző ábrázolásmódok közti különbségeket. A képnek kifejezetten nem ugyanazok az előnyei és hátrányai, mint a szövegszerű adatoknak.

Az olyan információ- és kommunikációelméletek, mint például a Palo Altoi iskolájé, a szemiológia és a mediológia, felhívták a figyelmet a jelhordozók és a jelek minőségének fontosságára. Charles Peirce jeleméletét követve háromfajta jelet különböztethetünk meg: az indexet, az ikont és a szimbólumot. Eme jelek különféle-képp ábrázolnak. Az index az ábrázolt tárgy része, vagy szoros kapcsolatban van vele, ez utóbbira példa a hóban lévő lábnyom. Az ikon nem azonos az általa ábrázolt tárggyal, de hasonlít rá, és e formaazonosság miatt sohasem önkényes. A szimbólum nem hasonlít az ábrázolt tárgyra, amellyel kapcsolata konvención alapszik. Ilyenek például a nyelvi jelek, melyeket meg kell tanulni, hiszen önkényesek. Az egyénekről gyűjtött jelek közt mindhárom ábrázolásmód megtalálható. Az elektronikus jelhordozókon hagyott nyomok indexjel típusú információja, a nyilvántartások rendezett adatainak szimbolikus információja és végül a videoképek – és a jövőben talán a hangok – ikonikus, analóg (formaazonosságon alapuló), információja.

A valóságban természetesen nem lehet ennyire éles különbségeket tenni. Például az index információ kiegészítheti a nyilvántartások adatait, a képet pedig index és analóg információként is fel lehet fogni. De a fenti felosztás – korlátai ellenére – kiemeli a különböző ábrázolásmódok sajátosságait, ami fontos, hiszen az egyes ábrázolásmódoknak más és más előnyei és hátrányai vannak. Mivel a képfelvétel jelenti az újdonságot, ki kell térnünk azokra a különbségekre, amelyek az analóg információ és a klasszikus nyilvántartások szimbólum-használó információja közt vannak. A két legfontosabb különbséget említjük meg. Az első az, hogy a szimbólum információt szelektálják és újracsoportosítják a nyilvántartásba vétel előtt, ezzel szemben a videokamera mindent felvesz, ami a látómezejébe kerül. Ebből adódik, hogy a felvétel olyan többletinformációt is tartalmaz, amire az eredeti cél eléréséhez nincs szükség. Például egy személyről készült kép, főleg, ha mozgókép, a személyazonosságon kívül egy sor más információt is közöl az adott emberről: arckifejezés és mimika, gesztikuláció, környezet, öltözködés, stb. Ez az információtöbblet annál inkább problémát okoz, minél inkább azonnali interpretáció tárgyát képezi, mivel a szöveggel szemben a kép természetéből adódóan mindig többjelentésű. Az időbeli eltávolodás hiánya felületes értelmezésekhez és elhamarkodott reakciókhoz vezethet. Igaz, hogy a jövőben szoftverek is segítséget nyújtanak majd bizonyos helyzetek kiszűrésében. Így például egyes szoftvereket arra fejlesztenek ki, hogy észleljék a gyanúsnak ítélt viselkedést. A szoftver egy kamera által rögzített képen azonosítja azt a személyt, akinek valamilyik mozdulata nem felel meg egy előre megírt forgatókönyvnek, így ez a személy elveszti a közlekedési eszközök és üzletek tömegében élvezett névtelenségét.

A szöveg és a kép közti második lényeges különbség a kép index- és analóg jel mivoltából adódik. Míg a szimbolikus információ természeténél fogva önkényes, az ikonikus jel a valóságot ábrázolja, áttétel nélkül. Mivel az ábrázolt tárgy lenyomata rajta van a film fényérzékeny rétegén, a videokép bizonyíték, amely a valóságról tanús-

codik. Nem is ábrázolásról, hanem inkább bemutatásról beszélhetünk. Mivel nem önkényes jel, a képek nagy a bizonyító ereje. Az a tény, hogy a képet gép készíti iparszerűen, még inkább növeli hitelét. A gép – egy emberrel szemben – objektíven és automatikusan filmez látómezejében. A helytelen értelmezéseknek nemkívánatos következményei lehetnek. A képek digitalizációja lehetővé teszi a hamisítást, a manipulációt és az utáncsúszást. Még szimulálni is lehetne bizonyos eseményeket egy adott állítás bizonyítása érdekében, kimutatva valóságát a látható képek pseudo-nyilvánvalósága segítségével.

Nélkülözhetetlen adatvédelem

A kamerás megfigyelés jogosultsága azzal igazolható, hogy a biztonság megteremtése a célja. A biztonság a személyi szabadság alapja, továbbá alapvető emberi jog is. Egy francia közmondás azt tartja, hogy „Aki nincs biztonságban, annak semmije sincs”. Márpedig az emberek nem élnek egyforma biztonságban. A technobiztonság eszközeit nem alkalmazzák mindenhol, s ez növelheti a társadalmi különbségeket és a kirekesztést. A városokban egymás mellett található olyan negyedek, amelyek hiperbiztonságosak és kamerákkal vannak felszerelve, valamint olyanok, ahol virágzik a bűnözés és ahová a rendőrség sem meri betenni a lábát. Akárhogy is van, a megfigyelésnek mindig lesznek hibái és korlátai. A városban közlekedő egyén megfigyelése a szabadság nem mindig jogos korlátozása. Ráadásul tudjuk, hogy a bűnözés elleni harc érdekében felszerelt kamerák az alkalmazottak és a vásárlók viselkedését is kémlelik.

A szabadságjogokat fenyegető veszélyeket szem előtt tartva szükségessé vált a kamerás megfigyelés korlátozása és használatának szabályozása. Fontos szerepet játszottak ebben az adatvédelmi bizottságok, melyekhez panaszok érkeztek és amelyek kapcsolatot tartottak azokkal az önkormányzatokkal és vállalatokkal, amelyek megfigyelő-hálózatot akartak kiépíteni. A veszély tudatában nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy mihamarabb alkalmazásra kerüljenek azok a személyi adatok védelméről szóló szabályok, amelyeket az Európa Tanács 1981-es Egyezménye és a legtöbb nemzeti jog is rögzít. 1994-ben Franciaországban az Informatikai és Szabadsági Bizottság (La Commission Nationale de l'Informatique et des Libertés – CNIL) ajánlást fogalmazott meg a közterületeken és emberek által látogatott helyeken felállított kamerás megfigyelőrendszereket illetően. Ez a szöveg öt fő alapelvet rögzít. Tiszteletben kell tartani az arányosság elvét, tehát megfelelő egyensúlyt kell teremteni a biztonság megteremtésére való törekvés és a szabadságjogok védelme között. A kamerákat úgy kell elhelyezni, hogy a közintézmények bejárata ne legyen látható. A képeket csak abban az esetben szabad megőrizni, ha ez a személyek és javak védelmében történik. A képeket legfeljebb két hétig lehet megőrizni. Végül pedig: értesíteni kell az ügyfeleket a megfigyelés tényéről. A személyi adatok védelméről 1995-ben elfogadott európai direktíva a képeket és hangokat is beveszi (ugyanazon okból, mint a szövegszerű adatokat) a védelmet élvező adatok közé. Ezeknek az információknak egyforma garanciát kell élvezniük, akár képről, hangról, akár szövegről van szó. A direktíva azt mondja ki tehát, hogy a kamerás megfigyelés során is be kell tartani a következő elveket: megfigyelt személyek előzetes értesítése, adatvédelem, adatok titkos kezelése, adatmegőrzés idejének korlátozása. A '70-es években a számítógépes adatbázisok veszélyeinek kiküszöbölésére kidolgozott védő szabályok bi-

zonyos esetekben nehezen alkalmazhatók, például a kamerás megfigyelés biztonsági célja, valamint az ikonikus jel sajátosságai miatt. A kamerás megfigyelés célja a biztonság hiányának felszámolása és a bűnözés elleni harc, ezért itt nehezebb egyensúlyt teremteni a társadalmi érdekek és a személyi szabadságjogok közt. Az európai direktíva csak a személyes használatra felállított megfigyelőrendszerekről rendelkezik, nem szól a közbiztonság, valamint az államvédelem érdekében kiépített hálózatokról. Ezekről a nemzeti törvények rendelkeznek. Ha az 1995. január 25-i, a közintézményekben, és az emberek által látogatott helyeken elhelyezett kamerákról rendelkező, biztonságra vonatkozó francia törvényt megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy a garanciák száma egyre csökken. A szöveg több pontja védi a személyi szabadságjogokat. Csak olyan helyen lehet hálózatokat kiépíteni, ahol „nagy az erőszakos cselekedetek és a lopások száma.” Az embereket „egyértelműen és folyamatosan” értesíteni kell a megfigyelő berendezések működéséről. A képeket legfeljebb egy hónapig lehet megőrizni, kivéve természetesen, ha bírósági nyomozás folyik. A felvett személyeknek joguk van megtekinteni a videokazettákat. A kamerák elhelyezése engedélyhez kötött. Éppen ezen a területen problematikus a garancia. Az engedélyt minden megyében a prefektus adja ki, egy magas rangú köztisztviselő által elnökölt bizottság véleményezését követően. Egy független adatvédelmi bizottsággal szemben a prefektus mindig függ a kormánytól és a belügyminisztertől: tehát nem a legalkalmasabb arra, hogy felmérje a közérdek és a személyi szabadság fontosságának mértékét, döntése nem jelenthet garanciát. A törvény bevezetése óta minden bejelentett megfigyelőrendszert engedélyeztek. Aggodalmat kelthet az a tény, hogy a felhasználók nem igyekeznek betartani az új szabályokat. Jelenleg a működő rendszerek kevesebb, mint 25%-a van bejelentve.

Láttuk, hogy az ikonikus jel számos sajátossággal rendelkezik a többi ábrázolásmóddhoz képest. A többletjelentést hordozó képek miatt nehéz tiszteletben tartani az adatvédelmet. A képekhez való hozzáférés joga egy harmadik személy adatainak védelmébe ütközik abban az esetben, ha csoportról készült felvételtől van szó. Ugyanígy nehéz érvényre juttatni a tiltakozás jogát egy géppel szemben, mely soha nem kér engedélyt a felvételre. A kép megmutathatja a felvett személy etnikai hovatartozását, mely igen kényes adat, de védelmét nehezen lehet garantálni. Az ikonikus jel természetéből adódóan nagyon érzékeny, digitalizációja tág teret nyit az illegális terjesztés és a manipuláció előtt. Ha nem csupán szimbolikusan szeretnénk az adatokat védeni, hatékonyabb szabályokat kell kidolgozni. Az 1995-ös európai direktíva egyik utolsó cikkelye megfogalmazza, hogy szükséges lenne több figyelmet szentelni a képekből és hangokból álló adatoknak, és „olyan törvényekről gondolkodni az információs társadalomról folyó kutatások eredményeinek tükrében, melyek szükségessé válhatnak a információs technika fejlődésével”.

JEGYZETEK

- ¹ Bordeaux-Talence-i Michel de Montaigne Egyetem, Médiakutató Központ.
- ² Ez az előadás az Személyi Adatbiztosok 22. Nemzetközi Konferenciája (Conferenza Internazionale sulla privacy e la protezione dei dati personali) bevezető részében hangzott el (Velence, 2000. szeptember 28-30.). Az előadás szövege megjelent a konferencia előadásából szerkesztett kiadványban.
- Az Olasz Adatvédelmi Bizottság honlapja: <http://astra.garanteprivacy.it/garante/>

IRODALOM

- Ansidei M.**, „Technologies de surveillance à distance et prévention de l'insécurité urbaine” in Actes du colloque international sur les services de télécommunication, Arcachon, juin 1999; Les risques urbains, Anthropos, 1998.
- Auge M.**, Nonlieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité, Seuil, 1992.
- Bauer A. et Rauffer X.**, Violences et insécurités urbaines, PUF, 1998.
- Bouióllier D.**, „Un nouveau maillon controversé de la chaîne sécuritaire: les débuts de la vidéosurveillance à la RATP” in Les dispositifs de sécurité dans les transports urbains, Rapport de recherche Plan urbain, 1995.
- Cadoux L.**, Voix, image et protection des données personnelles, Rapport CNIL, février 1996; Vidéosurveillance et protection de la vie privée, Rapport CNIL, novembre 1993.
- Delfour J. J.**, „La vidéosurveillance dans les lieux publics et ouverts au public: dispositif et application de la loi du 21 janvier 25, Mémoire DESS, Université Paris XIII, septembre 1999.
- Elias N.**, La civilisation des mœurs, CalmannLévy, 1973.
- Flaherty D. H.**, Protecting Privacy in surveillance societies, University of North Carolina Press, 1989.
- Foucault M.**, Surveiller et punir, Gallimard, 1975.
- Grevy M.**, „Vidéosurveillance dans l'entreprise: un mode normal de contrôle des salariés?” in Droit Social, N 4, avril 1995.
- Hanot D.**, Liberté surveillée, LHarmattan, 1996.
- Heilmann E. et Vitalis A.**, Nouvelles technologies, nouvelles régulations?, Rapport de recherche IHESI/CNRS, mai 1996. IHESI (Institut de hautes études pour la sécurité intérieure), Actes du comité d'experts, Sécurité et technologies, Paris, juin 1993.
- Marx G. T.**, „La société de sécurité maximale” in Déviance et société, Vol. 12, N, 1988.
- Norris C. et G. Armstrong**, The maximum surveillance society, Berg, Oxford, 1999.
- Ocqueteau F. et Heimann**, „Droit et usages des nouvelles technologies: les enjeux d'une réglementation de la vidéosurveillance” in Droit et Société, N 36/37, 1997; Vigilance et sécurité dans les grandes surfaces, IHESI/LHarmattan, 1995.
- Poulett Y.**, „Libertés et société de l'information: le droit de participer et le droit de s'en exclure” in Ubiquité, novembre 1998.
- Robert et alii**, Les comptes du crime, LHarmattan, 1995.
- Roche S.**, Sociologie politique de l'insécurité, PUF, 1998; Seuil, 1996.

- Rodota S., *Tecnopolitica. La democrazia e le nuove tecnologie della comunicazione*, Laterza, 1997.
- Sorrentino V., *Il potere invisibile*, La meridiana, 1998.
- Virilio P., „L'œil pour œil ou le krach des images” in *Le Monde diplomatique*, mars 1998.; *La bombe informatique*, Galilée, 1998; *La vitesse de libération*, Galilée, 1995.
- Vitalis A., „Vidéosurveillance et protection des libertés individuelles” in *Società dell'informazione tutela della riservatezza*, Giuffrè, 1998; „Big Brother is watching you” in *The Gardian Weekly (The Washington post/Le Monde)*, september 1998.
- Whitaker R., *The end of privacy*, The new Press, Nueva York, 1999.

André Vitalis

A Bordeaux-i Michel de Montaigne Egyetemen az információ és a kommunikáció tudományainak oktatója, valamint a Médiakutató Központ vezetője.

Szakértőként dolgozott az Informatika és Szabadságjogok Nemzeti Bizottságánál, az Általános Tervbiztosságnál és az Európa Tanácsnál. Számos művet, kutatási jelentést és szakcikket publikált a média és az új technológiák szocio-politikai háttérével kapcsolatban.

Főbb publikációi: *Informatika, hatalom és szabadságjogok*, *Economica*, 1981, 1988; *Telematika a városban*, Service de la prospective DGT, 1983; *A szokások szocio-politikájához (T. Vedellel)*, Association Descartes, 1993; *Új technológia, új szabályozás? (E. Heilmannal)*, IHESI/CNRS, 1996. Számos vitafórumot szervezett, amelyek eredményeit publikálták, például: a média világméretű elterjedéséről: *Egy színlelt állampolgárság felé*, Apogée/PUF; a média hatalmáról: *Média, hatalom és demokrácia*, Apogée/PUF; és a magánszféra kitéréséről: *Magánélet a média korában*, PUB.

Bartha Zoltán

Online közösség vagy offline magány – egy város a jövőből: Netville

Régóta tart a vita, hogy a társadalmi és technológiai innovációk milyen hatást gyakorolnak a közösségekre. Számos szerző jutott arra a következtetésre, hogy az elszaporodó fenyegető jelenségek (társadalmi deviancia, bűnözés, népszaporulat csökkenése stb.) elsődleges oka a hagyományos közösség felbomlása. Durkheim a fokozódó munkamegosztást, Tönnies a megerősödő kapitalizmust, Milgram az urbanizációt kárhoztatta a közös magatartási normákon, hiteken és érzéseken alapuló közösségek felbomlásáért. Megítélésük szerint az említett modernizációs folyamatok eredményeként előállt személytelen és individualista társadalom a nyugati világ hanyatlását mutatja. Mások arra hívták fel a figyelmet, hogy a közösségek nem szűntek meg, csupán megváltoztak, mégpedig azért, mert megváltozott a szerveződési alapjuk. Míg a hagyományos közösségek területi elven szerveződtek, addig – amint arra Fisher szubkulturális elméletében utal – a modern közösségek alapja a közös érdeklődés és értékválasztás. A területileg integrált kapcsolatok helyét tehát a közös érdeklődésre alapozott, területileg szétszórt kapcsolatok hálózatai veszik át. Az olyan technológiai innovációk, mint a számítógépes kommunikáció – érvel a másik oldal – elősegítik a kapcsolati hálózatok kialakulását, és így hozzájárulnak az új közösségek megerősödéséhez.

Hampton dolgozatában azt vizsgálja, hogy milyen hatással van a közösségekre a személyi számítógépek és az Internet elterjedése. Azt a feltételezést akarja igazolni, hogy a számítógépes kommunikáció hozzájárul a társadalmi tőke növekedéséhez, mert növeli a közösségi életben való részvételt és segíti a társadalmi hálózatok kialakulását. Ily módon a szerző is állást foglal a fenti vitában, és inkább azokkal ért egyet, akik hasznosnak, és nem kártékonyak tartják a modern technológiát.

Kulcsfogalmak

A közösségek vizsgálatánál a legtöbb szerzőnél központi szerepet kap a társadalmi tőke. Hampton is nagy jelentőséget tulajdonít neki, ugyanakkor különbséget tesz kötelékes és hálózati társadalmi tőke között. Kötelékes társadalmi tőke alatt azokat az együttműködési normákat és közös viselkedési szabályokat érti, amelyek elősegítik a csoportkohéziót és hozzájárulnak a közösségen belüli szoros kapcsolat kialakulásához. Nézete szerint a hagyományos, területi elven szerveződő közösségek híveire ez a kapcsolati forma jellemző. A hálózati társadalmi tőke ezzel szemben a hálózati közösségek kapcsolatait magyarázza, definíciója szerint a társadalmi hálózatok tagjai között létesülő segítségnyújtási, információs és baráti kapcsolatok összessége. Hampton ezt a definíciót részesíti előnyben, és a későbbiekben, ha társadalmi tőkéről beszél, akkor hálózati társadalmi tőkét kell alatta értenünk.

Amint az előbb elmondottakból is látható, Hampton is (1. még: Fischer, 1975) azt a nézetet vallja, hogy a modern társadalomban az emberek nem területi elven szerveződő csoportokhoz, hanem hálózatokhoz tartoznak. A közösség ebben a felfogásban a különböző erősségű társadalmi kötelekekből álló, a hagyományos határokon átnyúló, és különböző társadalmi keretek között létező támogató kapcsolatok hálózata. Ezt a kapcsolati hálót a társadalmi tőkével írhatjuk le. A közösséget az egyes személyek közötti kapcsolatok együttese adja, viszont a kapcsolat minőségét, a „közösség erejét”, a társadalmi tőke írja le. Annál erősebb egy közösség, minél több társadalmi tőkét hordoz. A pótlólagos társadalmi tőke létrehozása az új társadalmi kötelekek létrehozási, megtartási és megerősítési képességétől függ. Ezt a képességet a számítógépes kommunikáció javíthatja.

A számítógépes kommunikáció sajátosságából fakad, hogy alkalmas mind a helyi, mind a távoli kapcsolatok építésére. A két kötelektípus együttesét, a helyi és a távoli kapcsolat összességét, mégpedig azokat, amelyeket a számítógépes kommunikáció segít elő, Hampton glocalizációnak nevezi. Ebben a fogalmi keretben a glocalizáció alapvető szerepet játszhat az új, hálózati közösségek megerősödésében.

Előzmények

A közösségekről, a társadalmi tőkééről és az új technikai vívmányokról szóló vitát alaposan megeléjénkítette Putnam, aki egy 2000-ben kiadott összefoglaló tanulmányában rámutatott, hogy a XX. század utolsó harmadában érzékelhetően csökkent a társadalmi tőke az Egyesült Államokban. Ennek okaként két tényezőt jelölt meg: a generációváltást, illetve egy új technikai vívmány, a televízió elterjedését. A televízió hozzájárult a szabadidős tevékenységek individualizálásához, elszakította az egyént a közösségtől és otthon-centrikussá tette az emberek életét. Többen hasonló szerepet tulajdonítanak a számítógépnek és az Internetnek is (Kraut és társai, Nie és Erbing), mások viszont a számítógépes kommunikáció közösségteremtő erejét hangsúlyozzák (Rainie, Cole). Erről részletesebben lásd Molnár Szilárd Információs társadalom és a társadalmi kapcsolatok csoportszintű tőkéjének válsága című cikkét az Információs Társadalom folyóirat 2001/1. számában

A felmérés körülményei

Hampton célja az volt, hogy bebizonyítsa, hogy a (szélessávú) számítógépes kommunikáció jótékonyan hat a társadalmi tőke növekedésére, ezáltal elősegíti a helyi és a távolsági kapcsolatok létrejöttét, illetve elmélyülését, azaz a számítógépes kommunikáció közösségteremtő és – megtartó erővel bír. A vizsgálat terepül Netvillet választotta, egy kísérleti lakókörzetet Toronto elővárosában. 1996-ban több számítástechnikai és telekommunikációs cég elhatározta, hogy egy közös, nem profitorientált vállalkozás keretében egy teljesen behálózott, szélessávú elérést biztosító (10 Mbps), korszerű multimédiás szolgáltatásokat kínáló lakónegyedre hoznak létre. Ennek eredményeként épült fel Netville, amely 109 lakásából 64-et kötöttek rá a helyi szélessávú hálózatra, és az ott lakóknak Internet hozzáférést, helyi videofon elérést, elektronikus zenei, egészségügyi, banki, kereskedelmi, könyvtári szolgáltatáso-

kat kínáltak ingyen. A projekt finanszírozói később elfordultak a programtól, így az addigi ingyenes szolgáltatásokat 1999-ben megszüntették, és ennek tudható be az is, hogy 45 háztartást soha nem kapcsoltak rá a hálózatra.

A szerző beköltözött Netville egyik lakásába, személyesen részt vett a közösség számos összejövetelén, és nyomon követte a közösen kezdeményezett akcióikat. Így a dolgozat egy részét a közösség etnográfiai vizsgálatából származó adatok teszik ki. De a meghatározó szerepet a statisztikai módszerek játsszák. Igen részletes kérdőíves felmérést végeztek, személyes kikérdezést alkalmazva számítógépes segédlettel, amely során a körzet valamennyi háztartásának egy-egy felnőtt tagját felkeresték. Az elképzelés az volt, hogy a behálózott és hagyományos háztartásokat összehasonlítva mutatnak rá a szélessávú számítógépes kommunikáció sajátosságaira. Végül a háztartások 62%-tól sikerült értékelhető adatokat begyűjteni.

Netville-i kiválasztásának, valamint az alkalmazott módszernek számos előnye van. Mivel egy helyen lehetett megfigyelni a behálózott és hagyományos háztartásokat, ráadásul, mivel kezdetben az épített mindenkinél megígérte a kapcsolatot, így teljesen véletlenszerűen alakult, hogy végül kinek állt rendelkezésre a szolgáltatás, és kinek nem, ez kiváló lehetőséget kínált az objektív összehasonlításra. A sokoldalú statisztikai elemzés több új elemre világított rá. Ugyanakkor a szabályos mintavétel hiánya aggodalomra adhat okot. Ezeket az aggodalmakat a szerző azzal igyekezett oldani, hogy egy részletes elemzést végzett, amelyben kimutatta, hogy az egyetlen tényező, amelyben a beköltözöttek szignifikánsan különböznek a kanadai átlagnépességtől, a jövedelmi viszony: a beköltözöttek átlagjövedelme a kanadai magas jövedelműek átlagának felelt meg. Ezen kívül a szerző saját megfigyeléseire hivatkozva azt állítja, hogy a kérdőívre értékelhető választ adók, illetve a nem válaszolók között nincs olyan különbség, ami torzítaná az eredményeket. Ezt természetesen aligha lehet ellenőrizni

Eredmények

Hampton vizsgálódásai és eredményei három részre oszthatóak. Egyrészt megvizsgálta a szélessávú számítógépes kommunikáció hatását a távolabbi kapcsolatokra, másrészt a helyi kapcsolatokra, végül pedig a helyi közéleti aktivitásra gyakorolt hatásukat. Az első kettő esetében elsősorban statisztikai módszereket alkalmazott (regressziószámítást, illetve az eredmények tesztelésére hipotézisvizsgálatokat), az utóbbinál pedig főleg etnográfiai, leíró jellegű módszereket.

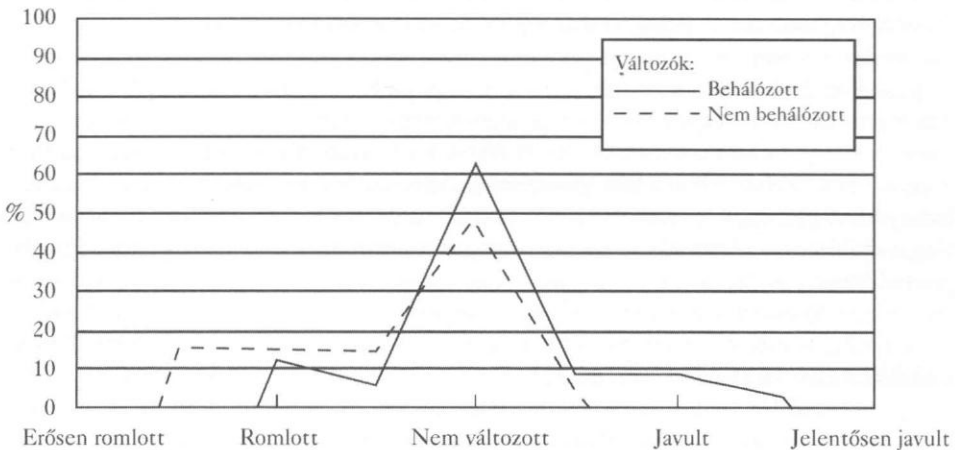
Távoli kapcsolatok és a számítógépes kommunikáció

Általános meggyőződés szerint a számítógépes kommunikáció elsősorban a távolabbi kapcsolatokra van jótékony hatással. A távolság növekedésével a személyes kapcsolatoknak idő- és költségkorlátai vannak. Telefonos kapcsolat esetén az időkorlát eltűnik, viszont a távolsági hívások költsége továbbra is jelentős akadályt jelent. Számítógépes kommunikációt alkalmazva mind az idő-, mind a költségkorlátoktól megszabadulhatunk, ezért jogosan feltételezhetjük, hogy ez a kommunikációs mód kedvez a leginkább a távolabbi kapcsolatoknak. Ezen túlmenően, a hálózati közösségek eseté-

ben is ezeknek a kötelékeknek van a legnagyobb szerepe (mivel az azonos érdeklődési körrel rendelkezők hálózatai nem korlátozódnak a közvetlen lakókörzetre), szemben a hagyományos szemlélettel, amely a helyi kapcsolatokat tekinti elsődlegesnek. A kérdés vizsgálata tehát rendkívül fontos.

A felmérés kérdései a kapcsolatok két típusára vonatkoztak. Egyrészt vizsgálták a kölcsönös segítségnyújtás, támogatás intenzitását, másrészt felmérték a társadalmi kapcsolatok alakulását. A kölcsönös segítségnyújtást és a kapcsolatokat a rokonok és a barátok esetében vették számításba, a kapcsolatokat a távolság alapján három csoportba sorolták: 50 kilométeren belüli, 50 és 500 kilométer közti és 500 kilométernél távolabbi. A kérdések arra vonatkoztak, hogy a megkérdezettek érzékelték-e változást az imént felsorolt kapcsolataikban a Netvillebe való költözést követően. A változásokat egy ötfokozatú skálán lehetett értékelni (erőteljesen romlott, romlott, nem változott, javult, jelentősen javult). A magyarázó változók között a behálózott-nem behálózott változó mellett még figyelembe vették az életkort, a nemet, a képzettséget, és a beköltözés óta eltelt időt.

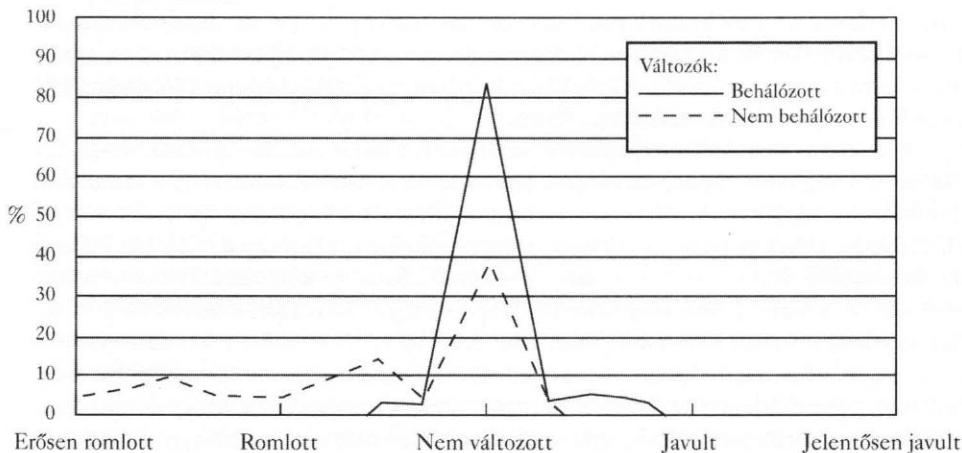
1. ábra: A közepes távolságú (50-500 km), kölcsönös segítségnyújtási kapcsolatokban érzékelt változás.

Négy hipotézist fogalmaz meg a szerző, ezekből hármat igazol is, egyet pedig elvet. Az első szerint az ingyenes, 24 órás elérést biztosító szélessávú kapcsolat növeli a társadalmi kapcsolatok intenzitását. A kapott eredmények ezt alátámasztják. A behálózott háztartások 67,6 %-a számolt be változatlanyságról vagy erősödésről társadalmi kapcsolataik szintjében, míg a nem behálózottaknál csupán 45%. Igaz, hogy a behálózottság mellett a kapcsolati intenzitást az életkor és a képzettség is szignifikánsan befolyásolja, valamint a netville-i esetben sajátosan az állapítható meg, hogy míg a szélessávú hozzáférés nélküli háztartások esetében visszaesés tapasztalható a társadalmi kapcsolatok intenzitálásában, addig a behálózott háztartások esetén inkább a változatlanúság jellemző, amit az elköltözés ténye magyaráz, de a hipotézis ettől még elfogadható. Elveti viszont az a feltevését, hogy minél távolabbi egy társadalmi kapcsolat, annál jelentősebb a kapcsolati intenzitás növekedése a szélessávú számítógépes kommunikáció használatánál.

2. ábra: A közepes távolságú (50-500 km), kölcsönös segítségnyújtási kapcsolatban érzékelt változás.

Harmadik hipotézise szerint a kölcsönös segítségnyújtási kapcsolatok intenzitásában még a társadalmi kapcsolatokénál is erőteljesebb növekedés érhető el a széles-sávú kommunikáció révén. Amint a felmérésből kiderült, a társadalmi kapcsolatok alakulásában már a behálózottság az egyetlen magyarázó változó, szemben az iménti három determinálóval, tehát a hipotézis elfogadható. A beköltözést követően a behálózott lakók 79%-a nem érzékelt változást, vagy pedig erősödést tapasztalt a kölcsönös segítségnyújtási kapcsolataiban, a nem behálózottaknál ez az arány csupán 50%. Végezetül egy érdekes jelenségre derít fényt a vizsgálat: a szélessávú számítógépes kommunikáció elsősorban a közepes távolságú (50 és 500 kilométer közötti) kapcsolatok elmélyülésének kedvez. Ez tehát az a kör, amelyek létrehozásában, megtartásában, valamint elmélyítésében a számítógépes kommunikáció a legnagyobb segítségünkre lehet.

Lakókörzet társadalmi tőkéje

Korábbi kutatások kimutatták, hogy amennyiben egy lakókörnyezetben sok lehetőség van a társadalmi interakcióra, az kedvez a társadalmi tőke képződésének (Brunson, Kuo és Sullivan). A modern építészet ezért törekszik közösségi terek kialakítására, de a számítógépes kommunikációs is egy ilyen közös, az interakcióra lehetőséget teremtő csatorna lehet.

Akárcsak az előbbi vizsgálatnál, itt is figyelembe vették a hálózati kapcsolat mellett a nemet, az életkort, a képzettséget és a beköltözés óta eltelt időt. A megkérdezettek kaptak egy listát, amelyen az összes lakókörzetükben élő felnőtt szerepelt, és nyilatkozniuk kellett, hogy kiket ismernek fel a nevük alapján, kikkel szoktak rendszeresen beszélgetni (személyesen, telefonon, vagy e-mailen), és kiket láttak vendégül az elmúlt fél év során. Ismételten a behálózott és nem behálózott háztartások adatainak összehasonlításán alapul a vizsgálat. A vizsgálatok megerősítették, hogy egy behálózott lakókörzetben a lakók intenzívebben vesznek részt a közéletben. Átlagosan háromszor annyi társuk nevét ismerték fel, kétszer annyival beszéltek, és 50%-al többet láttak vendégül a behálózott lakók, mint a nem behálózottak. Beigazo-

1. táblázat: A behálózott és nem behálózott lakosok helyi kötelékei átlagos számának összehasonlítása.

		Átlag	Std. Dev.
Ismeri a nevét	Behálózott	25.2. ⁰⁰⁰	18.8
	Nem behálózott	8.4. ⁰⁰⁰	4.6
Rendszeresen beszélget vele	Behálózott	6.4. ⁰⁶¹	7.2
	Nem behálózott	3.2. ⁰⁶¹	2.9
Meglátogatta az elmúlt 6 hónap során	Behálózott	4.8. ¹⁴⁷	4.5
	Nem behálózott	3.2. ¹⁴⁷	3.1

A kitévőben p-értékek szerepelnek (ANOVA)

(N: Behálózott: 36 - Nem behálózott: 20)

Std. Dev. = standard deviation - átlagos eltérés

lódott az a hipotézis is, hogy a behálózott háztartásokban élőknek több, változó mélységű kapcsolatuk van a lakókörzeten belül, illetve az, hogy az ő kapcsolati hálójuk lényegesen sűrűbb, mint a nem behálózottaké. A kapcsolati háló sűrűségét a ténylegesen kialakult, és az adott lakókörzetben maximálisan lehetséges kapcsolatok hányadosaként definiálja a szerző. A felmérés alapján az is igazoltnak tűnik, hogy a számítógépes kommunikáció nem veszi át a többi kommunikációs forma szerepét, hanem egy új csatornaként társul a már meglévőkhöz. A számítógépes kapcsolattal rendelkezők átlagosan ötször olyan gyakran beszéltek telefonon a lakókörzetbeli társaikkal, mint a nem behálózott szomszédai. A szélessávú számítógépes kommunikáció nemcsak több kapcsolat kialakításának kedvez, hanem abban is segít, hogy egyszerre több emberrel tartsunk fenn aktív, tehát rendszeres kommunikáción alapuló kapcsolatot.

A fenti feltételezéseket alátámasztó regressziós függvényekben a behálózottság, mint magyarázó változó mindig megjelent. Mellette viszont gyakran a beköltözés óta eltelt idő is szignifikáns szerepet játszott. Ez teljesen érthető, hiszen bizonyos időre szükség van ahhoz, hogy az új lakók beilleszkedjenek a környezetükbe, új ismeretségekre tegyenek szert. Gyakorlatilag azt mondhatjuk, hogy egy behálózott lakókörzetben a számítógépes kommunikáció abban segít, hogy az új lakók sokkal hamarabb be tudjanak illeszkedni. Ne feledjük ugyanakkor, hogy mindezek a kedvező közösségi hatások azzal a feltétellel érvényesülnek, hogy a teljes körzet rendelkezik számítógépes kapcsolattal, és létezik egy közös, virtuális fórum, ahol a lakók kommunikálhatnak egymással. Netville-ben a fórum szerepét a közös levelezőlista töltötte be.

Összehangolt fellépés

Hampton két esetet említ, amikor a lakók közösen, összehangoltan léptek fel, közös érdekeik védelmében. Először az építési hiányosságok, a lakásokkal kapcsolatos elégtelenségek miatt, később az ingyenes számítógépes szolgáltatások leállításakor került sor közös fellépésre. Mindkét esetben nagy szerepet játszott a körzeti számítógépes kommunikációs hálózat. A levelezőlista segítségével sokkal könnyebben meg lehetett szervezni a tiltakozókat, lényegesen kevesebb időt kellett fordítani az agitációra, és az információáramlás is sokkal gördülékenyebb volt. Az építővállalat elleni fellépésben igen sikeresek voltak a lakók, a vállalatra nagy nyomás nehezedett (ez részben annak is köszönhető, hogy a projekt iránt a kezdetektől fogva élénken érdeklődött a média), és így gyorsan engedelményekre kényszerült. Amikor viszont az ingyenes számítógépes hálózat üzemeltetője bejelentette a szolgáltatások visszavoná-

sát, a gyors akciókkal semmire sem mentek a lakók. A cég nem engedett, és hamarosan kiderült a virtuális szervezkedés gyengéje is: igazi vezéregénység hiányában egy idő után kifulladások, tiltakozások, a lakók úgy érezték, hogy egyedül maradtak, s a lakóközösségbeli társaik nem igazán támogatják őket.

Összegzés

Hampton elveti a közösségek hagyományos értelmezését, helyette az individuális, hálózati közösségek és a számítógépes kommunikáció kölcsönhatását vizsgálja. Értelmezésében átveszi azt az elméletet, mely szerint a számítógépes kommunikáció csökkenti a távolabbi kapcsolatok idő- és költségigényét, és bizonyítja, hogy a számítógépes kommunikáció nem veszi át a többi kommunikációs forma szerepét, hanem új csatornaként kapcsolódik a meglévőkhöz.

Az a megoldás, hogy egy újonnan létesült lakókörzetet vizsgál, bizonyos esetekben szerencsétlenül befolyásolta a felmérések eredményeit. Így nem csak a behálózott és kapcsolat nélküli háztartások közötti eltérések hatását mérte, hanem azokat a jelenségeket is, amelyek az új lakókörnyezetből és a költözésből származtak. Fontos megjegyezni, hogy a helyi kapcsolatok és akciók esetén döntő jelentősége volt a körzeti levelezőlistának, illetve annak a ténynek, hogy azt a lakók többsége olvasta. Már meglévő lakókörzetekben meglehetősen nehéz lenne ezt a helyzetet reprodukálni. A kísérleti jelleg és a teljesen új lakóközösség fontos szerepet játszott a történetekben. A projekt az átlagosnál lényegesen nagyobb médiafigyelmet kapott, ami befolyásolhatta az események lefolyását. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy itt egy teljesen új helyi közösség formálódását követhettük nyomon. Kérdéses, hogy egy már létező közösségre milyen hatást gyakorol egy ilyen számítógépes kommunikációs megoldás.

Mindezek ellenére a dolgozat nagy érdeme, hogy bizonyítékokat szolgáltat a számítógépes kapcsolat közösségteremtő hatására. Megmutatja, hogy hozzájárul a távolabbi kapcsolatok elmélyítéséhez, és segíti az élénkebb közösségi részvételt. Ezáltal fontos érvként szolgálhat a technológiai innovációk közösségekre gyakorolt hatásáról szóló vitákban.

IRODALOM

Keith N. Hampton (2001): *Living The Wired Life in The Wired Suburb: Netville, Glocalization and Civil Society*; Doctoral Dissertation (<http://web.mit.edu/knh/www/downloads/khampton01.pdf>)

Bartha Zoltán:

1977-ben született Marosvásárhelyen; később Magyarországra költözött. 2000-ben végezett a Miskolci Egyetemen, a Gazdaságtudományi Kar gazdálkodási szakán, közvetlenül az egyetem befejezése után, doktoranduszként a Miskolci Egyetem Világgazdaságtani és Összehasonlító Gazdaságtani Tanszékére került. Jelenleg, a PhD. program keretében, a transznacionális vállalatok tudásmenedzsmentjében megfigyelhető sajátosságok elemzésével foglalkozik, korábban a digitális városok gazdasági vizsgálatát kutatta.

Cluetrain – a hagyományos üzletmenet végnapjai

Rick Levine, Cristopher Locke, Doc Searls, David Weinberger

2001-ben a magyar közönséghez is eljutott a külföldön bestsellerré vált *Cluetrain*. A kötet, amint az alcím is utal rá, „a hagyományos üzletmenet végnapjai”-t hirdeti, valamint felvázolja, hogyan képzeli el az internetkorszak által megkövetelt új típusú kereskedelmet és marketinget, rámutatva a változás első jeleire is.

A könyv tematikája jócskán túlmutat az üzleten. Célja az internet hatásainak szélesebb társadalmi-gazdasági kontextusba helyezése; megkísérli megragadni annak a változásnak a lényegét, amelyet a világháló az élet minden területén elindított – így az üzletben is.

Ez az egyik első olyan nyomtatott sajtótermék, amelynek eredete egy weboldalra nyúlik vissza. 1999 márciusában jelent meg a neten a Cluetrain Kiáltvány, amelynek 95 pontjában a szerzők először hangoztatták közösen internettel és üzlettel kapcsolatos eredeti eszméiket. A nagy visszhangot kiváltó és sokak csatlakozását eredményező kiáltványt írói a következő évben könyvvé bővítezték. A weblap és a kötet négy olyan, az Egyesült Államok különböző pontjain élő ember interneten folytatott beszélgetéseiből jött létre, akik korábban sosem találkoztak, azonban felismerték, hogy az informatizált világgal, a Webbel és a piaccal kapcsolatos kérdésfeltevéseik és véleményeik számtalan ponton találkoznak.

A szerzők maguk is hangsúlyozzák, hogy nem kész megoldásokat, ötlettárat adnak a cégvezetők kezébe, amelynek segítségével garantáltan felépíthető lenne a sikeres internetes vállalkozás. Konkrét tanácsok helyett azonban mutatnak irányelveket – bár ezekből, mint állítják, csak az tanulhat, aki elsajátította az „embernek lenni” első leckéjét. A kötet ugyanis ama központi gondolat köré szerveződik, miszerint az üzlet alapvetően emberi világ.

Műfaji sajátosságai miatt a *Cluetrain* „kilóg” a hagyományos üzleti kézikönyvek sorából. Az internet közegében alkotott könyv maga is az internetes diskurzusok szókimondó, eleven és konvenciókat félresöpítő nyelvén szólal meg, sokszor kifejezetten tiszteletlen és arrogáns hangon szólítva meg a vállalati menedzsmentet. A számtalan megtörtént eset, sokszor személyes történet leírása szórakoztatóvá és életszerűvé teszi. Szellemes nyelvi lelemények, üde, eredeti kifejezések, találó metaforák tarkítják, és mindenekelőtt az egész írásművet áthatja a humor. Szerkezete kissé csapongó, a gondolatmenetet gyakran szakítják meg kitérők, mellékvágányok. A fontosabb tézisek azonban markánsan kibontakoznak.

Az Internet – világméretű társalgás

A szerzők alapállítása szerint az internet világméretű hódítása nem az általa hordozott gigantikus információ- és tudástömegnek köszönhető, hanem annak, hogy az

igazi kommunikáció lehetőségét adta vissza. Szerintük ugyanis modern korunk hosszú ideje nélkülözötte a valódi beszélgetést, ami pedig az egyik legjellemzőbb emberi megnyilvánulás.

Az internet egy elidegenedett világban, a tökéletes irányítás és ellenőrzés korszakában köszöntött be – állapítja meg a könyv. A huszadik század embere a biztonságos, kiszámítható környezet megteremtésére törekszik, amellyel egyfajta kényelemet biztosít magának, ennek viszont óriási ára is van: „valódi, emberi hangja feladásával”, azaz egyénisége háttérbe szorításával fizet érte. A világháló vonzereje tehát – amely anélkül növekedett és létezik ma is, hogy bárki irányítaná vagy ellenőrizné – abban rejlik, hogy lehetőséget ad a hagyományos, kötelező értékrend felrúgására és a szabad önkifejezésre. Az őszinte, természetes hangon való megszólalás pedig alapvető feltétele az igazi kommunikációnak.

A gondolatmenet következő lépése, hogy a világhálón elinduló világméretű társalgás a piaci viszonyoknak is új irányt szab, illetve kell, hogy szabjon. A szerzők itt tekintenek a piac történetére, amelynek lényegi elemét eredetileg a társalgás, a vevő és árus közötti közvetlen kapcsolat jelentette, és sokkal többről szólt, mint eladásról és vásárlásról. Az ipari forradalom következtében ma már hatalmas szakadék tátong a termelők-forgalmazók és a fogyasztók között. A vevő elveszítette közvetlen befolyását mind a számára készített termékekre, mind annak árára vonatkozóan, hiszen nem ismeri személyesen a „másik felet”, akivel az üzletet köti. Kialakult egy olyan, természetellenes helyzet, amelyben a kínálati oldal nem a kereslet valós igényeire válaszol, hanem felhasználva a marketingszakma eszköztárát, maga kívánja alakítani, manipulálni azokat.

Az internetes piac újjáéleszti a régi korok természetes diskurzusát, amikor a vásárlók még többek voltak pusztán tárgynál. Bár – szögezik le a könyv írói – az Internet eredendően nem piac volt, és elsődlegesen ma sem az.

Az internet – akárcsak valamikor a piactér –, valódi hely, ahová a közönség tájékozódni, nézelődni, beszélgetni és üzletelni jár. Az itt fellépő szereplők között gyorsan és hatékonyan terjednek a termékekre és cégekre vonatkozó bíráló vagy támogató vélemények, s ők maguk is, a tudásalapú társadalom létrejöttével párhuzamosan, egyre inkább gondolkodó, önálló személyiségként mérlegelnek döntéseik előtt. A hálózati összeköttetések révén tehát a piacok intelligensebbek, szervezettebbek és jobban informáltabbak lettek, a vállalatok pedig elveszítették az irányítást és ellenőrzést a piacok felett. (Ennek egyik első jele a kötet írói szerint az árstratégia megváltozásában figyelhető meg: az internetes piacon nem működik a hagyományos gyakorlat, amely a lehető legmagasabb árat próbálja megcélolni, hiszen pillanatok alatt kideríthető, hogy hol, melyik terméket kínálják a legalacsonyabb áron. A vásárlók kezébe került árképzést legszembetűnőbben az elektronikus piac aukciói jelzik: egyes webhelyeken maga a vevő határozza meg a termék/szolgáltatás árát, és a kereskedő az, aki ezt vagy elfogadja, vagy elutasítja.)

A szerzők úgy látják, hogy a „behálózott piacokon” elvárássá vált, hogy az üzleti kommunikáció is valódi párbeszédre alapuljon. Véleményük szerint azonban a vállalatok nagy része még nem ismerte fel, hogy az internetes világpolgárok már nem a „broadcast média” korának passzív befogadói.

Piacok a Hálón

Milyen alapelvek betartását javasolja a *Cluetrain* azoknak a vállalatoknak, amelyek a „behálózott piacokon” is érvényesülni szeretnének? Első lépésként el kell fogadniuk és tiszteltetni kell tartaniuk azt a tényt, miszerint „a Web nem egy újfajta vásárlási mód, hanem társalgások globális összessége”. Ahhoz, hogy bekapcsolódjanak ebbe a társalgásba, el kell sajátítaniuk a hiteles, emberi megszólalás képességét. Ez az alábbi, gyökeres reformokat feltételezi a vállalati politika és a marketingstratégia részéről.

Először is le kell bontani a falakat az – intranetek közösségében szerveződő – intelligens alkalmazottak és az intelligens piacok között. Meg kell adni a jogot a dolgozóknak, hogy ne a vállalat előírta hivatalos hangon, hanem a maguk nevében beszélhessenek az ügyfelekkel. Ez a típusú kommunikáció mindig is létezett, hiszen mindkét fél igényelte, a Web azonban óriási mértékben kiszélesíti a lehetőségeit.

A marketingkommunikációra és a PR-ra jellemző retorikát az „őszinte hang” jegyében kell megreformálni – figyelmeztet a könyv. Igazi sikerek csak akkor érhetők el, ha a vállalat hivatalos „üzeneteinek” szajkózása, hazugságok és csúsztatások helyett ezek a szakemberek beszélgetni kezdenek ügyfeleikkel, és közvetlen, emberi kapcsolatokat alakítanak ki velük.

A vállalati weboldalon érhető egyébként tetten leghamarabb, hogy autentikus vagy hamis-e a cég hangja. A szerzők meglátása alapján a weboldal akkor felel meg az elvárásoknak, ha kevésbé hivatalos hangvételű, kevésbé professzionális, az egyéni honlapokhoz hasonlatosan valamilyen egyéniségről árulkodik, „öntömjénezés helyett” pedig hasznos információkat tartalmaz. A jól kialakított vállalati weboldal kulcsfontosságú az ügyfelekkel kialakítandó személyes kapcsolat, a személyre szabott kommunikáció szempontjából. A vállalati honlappal szemben alapelvárás, hogy válaszoljon az ügyfél kérdéseire, reagáljon felvetéseire – e-mailek vagy akár egy, a honlaphoz csatolt, élő összeköttetést biztosító chatoldal formájában.

A kommunikációs szakma egyik fontos feladata a cég pozíciójának meghatározása, melyet immár új elvek mentén kell elvégeznie. A bombasztikus nagyotmondások nem azt fejezik ki, hogy milyen a cég valójában, hanem azt, hogy milyennek szeretné mutatni magát. Az igazi pozicionálás azonban a piacon elfoglalt valódi szerep felfedezése, a valódi identitás megtalálása. A marketingszólamok gépies, lélektelen ismétlései helyett teret kell adni az online piac által megszokott természetességnek és spontaneitásnak. Követelménnyé vált a világos kifejezésmód, leáldozott a hangzatos, de homályos értelmű „marketingszóvarázsoknak”.

A vállalatoknak fel kell hagyniuk a titkolózással és a hallgatással is. Azok a cégek maradnak versenyképesek, amelyek adataik védelme helyett minél több információt osztanak meg vásárlóikkal, akár bepillantást engedve a vállalati intranet egyes oldaliba is. Az „autentikus hang” megtalálása érdekében a vállalatoknak fel kell hagyniuk a tökéletesség látszatára való törekvéssel és be kell tudniuk ismerni tévedéseiket – hiszen a tévedés alapvető emberi sajátosság. Sőt, a Hálózat sem működik mindig olajozottan – teszik hozzá a szerzők.

Összefoglalva: a vállalatok vezetőségének el kell sajátítania egy új világszemléletet és egy újfajta kommunikációs stratégiát. Az internet visszahelyezte jogaiba a közvetlenséget, a tiszta, őszinte beszédet – és ennek szét kell törnie az üzleti élet formalitásait is.

A hiperlink alapú szervezet

A szerzők felhívják a figyelmet, hogy a Web lassan belülről is átalakítja – illetve át kell alakítania – a mai, antidemokratikus jellegű, hierarchikus renden alapuló vállalatot. Az új típusú, humánus munkahelyet „hiperlink alapú szervezetnek” nevezik.

Az internet lokális formái, a vállalati intranetek lehetővé teszik, hogy az alkalmazottak szabadon, hiperlinkeken keresztül és ne a piramisban elfoglalt helyük alapján kapcsolódjanak egymással. A belső hálózat működése – amelynek természetesen csak akkor van jelentősége, ha hagyják alulról építkezni, és nem felülről irányítják, egészítik ki az írók –, nemcsak az alkalmazottak közérzetét javítja, hanem a szervezet fejlődésének a záloga is. Hangsúlyozzák, hogy az együttműködésre és az állandó kapcsolattartásra alapozva hatékonyabban és gördülékenyebben lehet dolgozni, igazibb, minőségibb munkát lehet végezni, mint felülről jövő utasításra és állandó ellenőrzés mellett. Ehhez azonban a vezetőségnek bizalmat kell helyeznie az alkalmazottakba – kreatív, intelligens és felkészült *munkatársaknak* kell őket tekintenie.

A vállalatok működésének tehát előbb-utóbb olyanná kell válniuk, mint a Világhálóé – azaz decentralizálódniuk kell. A decentralizált viszonyok pedig az emberi munka és létezés legfontosabb princípiumainak adnak teret: az önállóságnak és a kreativitásnak.

Egy humánusabb világ ígérete

Amint a fentiekből kiderül, a kiadvány szerzői által felvázolt jövőkép alapvetően optimista, amely az internetben csak pozitív lehetőségeket lát. A világháló, mondják, olyan ősi, emberi értékekhez segít visszatalálni, mint a beszélgetés, az egyéniség felvállalása és a szabadság. A könyv írói hisznek abban is, hogy az üzlet világa eredendően emberi világ, és ha ma még nincs is így, de előbb-utóbb az Internet újra azzá fogja alakítani.

Bár magával ragadó a *Cluetrain* lapjaiból áradó felhőtlen bizakodás, meg kell jegeznünk, hogy a könyv egyoldalúan, elfogultan és kissé leegyszerűsítve közelíti meg a kérdést. A jövőnek csak egy lehetséges útját mutatja be, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy létezhetnek más forgatókönyvek. Az internetben ugyanis nemcsak az egyenrangúság és függetlenség lehetősége rejlik, hanem a totális ellenőrzés és manipuláció veszélye is.

Szeli Katalin a BME ITTK munkatársa

Rick Levine, Cristopher Locke, Doc Searls, David Weinberger: Cluetrain - a hagyományos üzletmenet végnapjai; 2001 Budapest, Typotex kiadó, Információs társadalom A-tól Z-ig sorozat; fordította: Csaba Ferenc

Az információ társadalmi élete

John Seely Brown, Paul Duguid:
The Social Life of The Information

Brown a PARC (Palo Alto Research Center), a Xerox híres-nevezetes Palo Alto-i kutatóközpontjának igazgatója, az emberi tanulás, valamint az innováció, a digitális kultúra, a szervezeti tanulás, a felhasználóközpontú design és sok más téma kutatója; Duguid pedig szerteágazó érdeklődésű történész, a PARC és a Berkeley kutatója, a multidiszciplináris, kollaboratív kutatás híve, aki társadalomkutatókkal, komputertudósokkal, közgazdászokkal, nyelvészekkel és másokkal dolgozik együtt.

„Az információ társadalmi élete” kettejük párbeszédeiből született, magán viseli az élőbeszéd könnyedségét. Mindazonáltal tekintélyes bibliográfia és nagy jegyzet-apparátus jelzi a csevegés hátterét.

Ez nem véletlen: a könyv egyik alapgondolata, hogy az információból kommunikációs folyamatok révén válhat csak tudás, éppen ebben ragadható meg az információs egyik alapvető tévedése, akik azt hiszik és hirdetik, hogy az információ és az új technológia a világ minden bajára gyógyír.

Ők ketten annyira közérthetően írnak, ahogy csak a témában elmélyült, majd onnan ismét felszínre került emberek tudnak – felülemelkednek az információs társadalommal kapcsolatos diskurzus szokott toposzain, elemzik az információval, és az információ életével kapcsolatos mítoszokat és félreértéseket, „helyükre rakják” a lelkendező előrejelzéseket.

A közérthetőség sem pusztán a piaci „pozicionálás” eszköze: minthogy a szerzők mindennapi kenyere a multidiszciplináris jellegű kutatómunka, a könyvben összegyűjtött esszék pedig a gyakorlat oldaláról veszik szemügyre az információ és az információs eszközök hétköznapi életét, a nyelvezetük sem lehet ezoterikus.

A PARC missziója 1970, az alapítás óta az „információ architektúrájának megalakítása” – ebben az intézetben született a PC gondolata, itt kezdődött a grafikus felhasználói interfészek kidolgozása, az első kereskedelmi forgalomba került egér, az Ethernet, kliens/szerver architektúra, az objektum-orientált programozás, a lézernyomtatás, és számos internet fejlesztés.

Nem romantikus technofóbia kritikáját olvassuk tehát – de nem is szakbarbár technokratákét. Ez sem véletlen: az egyetemeken történő tudásátadás és a távoktatás összehasonlítása során felhívják a figyelmet arra, hogy az előbbi egyik rejtett értéke éppen abban rejlik, hogy a nappali tagozatos egyetemi tanulmányok során a diákok olyan tárgyakat is felvesznek, olyan gondolkodásmódokkal és tudásközösségekkel is kapcsolatba kerülnek, amelyek nem tartoznak szorosan a tárgyukhoz. Sok digitális innováció származik olyanoktól, akik művészeteket, színházat, pszichológiát, filozófiát is hallgattak az egyetemen.

A könyvben szereplő esszék külön-külön is kerek egészet alkotnak. Egyes motívumok visszatérnek az írásokban, mégsem hatnak ismétlésként, más-más összefüggésszerekekben mutatják fel az alapgondolatokat.

A 2000-ben megjelent könyv nagy siker volt: Francis Fukuyama így ír róla: a könyv „csodálatosan üdítő ellenpontot nyújt az Információs Forradalom guruinak légiójával szemben, akik abban hisznek, hogy a Net átalakítja a világot. A menedzsmenttől a kutatáson át az egyetemekig Brown és Duguid bemutatják, hogyan ágyazódik be az információ társadalmi viszonyokba és intézményekbe, amiből következőleg a tudásmenedzsmentnek legalább annyira figyelnie kell a társadalmi, mint a technológiai dimenziókra”.

Daniel E. Atkins a Michigan University professzora üdvözlí a művet: „A *The Social Life of Information* szerzői segítséget nyújtanak az üzleti, egyetemi, kormányzati körök és általában a társadalom számára ahhoz, hogy jobban megértsék; az információs technológia hatása csak akkor lehet helyénvaló és pozitív, ha a technológiai és társadalmi tervezés holisztikus szemléletű. Régóta vártam erre a könyvre, melyet el kellene olvasnia mindazoknak, akik információtechnológiai rendszereket kutatnak, terveznek, igazgatnak, továbbá a döntéshozóknak és minden információ-intenzív intézmény vezetőinek.”

Brown és Duguid kiinduló megállapítása a bevezetőben: az új technológiákat kizárólag az információ szempontjából szemlélni csőlátásra vall. Aki az információra fókuszál, figyelmen kívül hagyja a látótere periferiáján mozgó elmosódott jelenségeket: a kontextust, a háttérrel, a tudás közösségi mivoltát, a társas lét erőforrásait. Ezek nélkül nincs egyensúly és perspektíva – hangsúlyozzák. E csőlátás következtében történhet meg, hogy egyes technológiák nem úgy működnek, ahogy tervezőik elképzelték. A futurologusok által elparentált régi eszközök közül pedig sokan köszönik szépen, élnek és virulnak.

A futurologia nem csak eszközök, de eljárások, szervezetek és intézmények felett is meghúzta a lélekharangot, ám sokszor korainak bizonyult a búcsúztatás. Ez olyankor fordul elő, amikor a régi módszer, eszköz, intézmény olyan másodlagos, vagy rejtett előnyöket hordoz, melyek vele együtt eltűnnének, ha lecsérélnék újabbra. Ezért ahelyett, hogy az emberiséget elhordanánk bolondnak, primitívnek vagy macacsnak amiatt, mert ragaszkodik a régihez, célszerűbb megállni egy szóra, és megkérdezni, miért teszi.

Az első fejezet az információval kapcsolatos lelkendezés lehűtésére szolgál. Az információs technológia sok szempontból nagyszerű – írja Brown és Duguid. Ám a sikerek nyomán megnövekedett ambíció olyan területekre vezet, amelyek kívül esnek a technika illetékességén.

Az internet és a világháló információs forrásai közepette élni olyan érzés, mintha valaki napalmmal oltaná a tüzet. Probléma van az információval? Nosza, adj hozzá még többet. A számítástechnikai eszközök kapacitásának növekedése problémákat hív elő, melyeket a processzor kapacitás növelésével, az adatbányászat megerősítésével, gyorsabb internetkapcsolattal, nagyobb sávszélességgel, jobb kriptográfiával vélnek megoldani.

Az információ túlértékelése – az etnocentrizmus mintájára alkotott kifejezéssel infocentrizmus – a „6D” látásmódhoz vezet (az angol szavak kezdőbetűi alapján): a tömegesség leépülése (demassification), decentralizáció, denacionalizáció, a tér megszűnése (despacialization), a közvetítettség megszűnése (disintermediation), és a halmazok lebontása (disaggregation), melyeket az első fejezetben sorra elemez Brown és Duguid.

Ezeknek a koncepcióknak mindegyike hasznos szempontokat nyújthat. Az alapvető hiba ott van, hogy egyirányú mozgásokat, komplex rendszerek leépülését sugallják: a csoport egyénekre bomlását, a személyes tudás szétbontását a mindenütt jelenlévő információvá. A modern élet, mondják a szerzők, azonban ennél bonyolultabb, és nem úgy tűnik, mintha az egyszerűsödés felé haladna. A leépülésként, egyszerűsödésként érzékelt folyamatok inkább a társadalom dinamikus egyensúlyát megbontó mély, és olykor drámai változások jelei. A társadalomnak egyik komplex állapotából a másikba való átalakulásának kísérő jelenségei.

Angyalokról és ügynökökről – robotszoftvekről szól a második fejezet. A techno-evangelisták a kereső- és katalógus szoftveket, „bot”-ok, személyre szabott szűrőprogramok, fűnyíró és egyéb robotok seregét mentőangyaloknak látják. Némely robot „döntéshozó képességgel”, tanulási képességgel, sőt, Bill Gates szerint akár személyiséggel rendelkezik. A lelkesedés közepette nehéz észrevenni, milyen problémákat vetnek fel az „ügynökök” és „angyalok”. Nevesítjük (Sherlock, Jeeves, Bob) önmagában nem gond, azt sugallja, hogy a távolság ember és digitális szerkezet között csökken. „Személyi asszisztens”, „ügynök” – ezek az elnevezések méginkább azt sugallják, hogy az ember és a robot közti különbség csekély. Ugyanakkor ezzel az eljárással az embereket a robotokhoz hasonlítják, holott éppenséggel a robotokra bízott feladatokat sem elszigetelt tevékenységek, hanem társadalmilag beágyazottak

A mesterséges intelligencia történetéből kiviláglik, hogy a számítástudomány különösen nehezen birkózik meg a társadalmi kérdésekkel (amint a társadalomtudósok is – tesz ki hozzá a szerzők rosszmájúan). Minthogy a robotokat emberek programozzák, elfogulatlanságuk, döntéseik, választásaik racionalitása kérdéses. Az American Airlines helyfoglaló rendszere a példa arra, hogy minden szentnek – angyalnak – maga felé hajlik a keze: programozói úgy állították be, hogy a gyanútlan utazni vágyó számára inkább az ő járataik kerüljenek képernyőre. Az e-kereskedelemben alkalmazott bróker-robotok hátulütője, hogy amikor termékeket hasonlítanak össze, csak az árral törődnek, a minőségi szempontokkal nem tudnak mit kezdeni. Ez az elektronikus közbeszerzéseknél okozhat galibát, hiszen olcsó húsnak híg a leve: a gyatra áruk vagy szolgáltatások később sokba kerülhetnek az adófizetőknek. A gépesített alkuszok hibája, hogy a valódiaknál sokkal kevesebb szempontot képesek érvényesíteni. A való életben az alkudozók szociális beágyazottságuk által meghatározott szempontokat is tekintetbe vesznek, emellett az alkufolyamatban a metakommunikáció is fontos szerepet játszik. Mindez a gépi világban elvész.

A harmadik fejezetben a távmunkát veszik szemügyre a szerzők, a „szervezeti ember” „kihalására vonatkozó jóslásokat. Vajon csakugyan olyan jó dolog a megszabadulás az iroda téri és időbeli kötöttségéből? – tesz ki fel a kérdést.

Az irodai munka jellegét szerintük félreértik, nem egyszerűen információ-menedzsment folyik a büroókban, hanem emberek irányítása is. Ehhez járul a hétköznapi számítástechnikai eszközök és programok működésének bizonytalansága, amire egy iroda gyakorlat-közössége rendszerint egykettőre talál megoldást – a magányosan, otthon dolgozó viszont csak magára számíthat. Ami még rosszabb, hogy tulajdonképpen a terhet, amely az irodában, munkahelyen megoszlik, egy ember nyakába varrják – egyes költségekről nem is beszélve. Ez visszatérés a munkamegosztás előtti időkbé – a futuristák azt sugallják az embereknek, hogy jobb nekik a szociális rendszer nélkül.

Nem az embereknek az eszközökhöz, ellenkezőleg, a designnak kellene az emberekhez alkalmazkodnia. Ez pedig hosszú folyamatot feltételez, ami akár gazdasági visszaeséssel is járhat. És valóban: a számítástechnikai eszközök elterjedése a szerzők adatai szerint nem növelte, hanem éppen csökkentette a termelékenységet a multifaktoriális termelékenység, mely a tőkét és a munkát is tekintetbe veszi, az Egyesült Államokban. A közgazdászok „produktivitási paradoxon” néven emlegetik ezt a jelenséget, mivel a termelékenységsökkenés annak ellenére következett be, hogy a mondott időszakban masszív számítástechnikai beruházások mentek végbe. A helyzet azonban nem reménytelen, erre a dinamótól az erőműig tartó út a példa. Paul David, a Stanford Egyetem kutatója szerint a dinamó ipari bevezetését követően az 1880-as években csökkent a termelékenység, és még három évtizedig nem mutatkozott a dinamó alkalmazásának jótékony hatása.

A Xerox szerelőinek gyakorlat-közössége a példa arra, hogy a bonyolult rendszerekben fellépő, előre nem látható hibák kijavításához a dolgozóknak folyamatos tapasztalatcserére van szükségük – írják a negyedik fejezetben. Ebbe beletartozik az ebédidős cseverészés éppúgy, mint a közös problémamegoldás során a korábbi esetek együttes elemzése. A szerelőknek feladatuk ellátásához nem központilag kiadott információkra van szüksége, hanem együttműködésre, közös tudásbázis létrehozására, és improvizációra. A találgatás és az intuíció „legalizálására” – írják Orr nyomán.

Van-e valami, amit a „tudás” megragad, de az „információ” nem? – Brown, aki az Institute for Research on Learning alapítója, így fogalmaz a negyedik fejezetben: a tudás feltételezi a tudót, míg az információ személytelen. Az információt könnyebb átadni, mint a tudást. A tudás asszimilálása nehezebb feladat, mint az információ megszerzése. A modern világra egyre inkább jellemző a személytelenség, ugyanakkor azokon a helyeken, ahol a tudás számít, egyre nagyobb az egyén jelentősége. A tudás létrehozói és hordozói emberek, a szervezeteknek rá kell jönniük, hogy az emberi tudás fontosabb, mint az adatbázisok. Ezt a vállalatoknak a leépítések megtervezésekor is szem előtt kellene tartaniuk.

A tudás és a szervezet összefüggéseit a hatodik fejezetben fejtik ki a szerzők bővebben. Gondot jelent a sok, akár az óceán két oldalán telephellyel rendelkező vállalatoknak a „jó gyakorlat” átadása. Amint a többször is hivatkozott Orr írja: a kommunikáció és a gyakorlat elválaszthatatlanok, egy tevékenység elsajátítása egyúttal a gyakorlat-közösséghez való csatlakozás, ami a diszpozíció, a motiváció, a szemlélet elsajátítását is jelenti. Jerome Bruner pszichológus megfogalmazása szerint kétféle tanulás van: valamiről tanulni, és megtanulni valamivé válni. Ugyanezt Polanyi a tanulás explicit és implicit dimenziójaként tételezi.

A szervezetek és a tudásközösségek, gyakorlat-közösségek olykor keresztbe metszik egymást, sőt, bonyolult fürtöket, clustereket alkotnak. Ezekben a tudás oda áramlik, ahol ökológiailag a helye van. Ez történt a PC ötletével, mely a Xerox műhelyében született meg, de a vállalat vezetése nem látott benne fantáziát – a gondolat átkerült az Apple-hez, a többit tudjuk...

Mindehhez sűrű személyes kapcsolati háló szükséges, ami Silicon Valley-ben adott volt, és amelyet a számítógépes hálózat nem pótol.

A tudás ökológiai szemlélete nem csak az innováció útjait világítja meg, hanem rámutat néhány mítosz tarthatatlanságára. Ilyen többek között a távolságok megszüntetése. A cégekhez hasonlóan a tudásökológiai rendszereknek is szükségük van kiegé-

szító és átfedő gyakorlatra és szervezetekre. Silicon Valley-ben a tudásfürt részét képezik az egyetemek, a nagyvállalatok éppen úgy, mint a kezdő kis cégek. Mindezek egy „megismerhető közösséget” alkotnak, ami nem jelenti azt, hogy mindenki ismer mindenkit, de az embereket kevés dolog választja el egymástól.

A sorok között tanítanak olvasni a hetedik, a dokumentumokról szóló fejezetben. A papírmentes iroda, bár környezetvédelmi okokból kívánatos volna, nem valósult meg. A digitális kommunikáció növekedésével együtt nőtt a papírfogyasztás az USA-ban, évi 87 millió tonnáról 99 millió tonnára, a papírhasználat csökkentésére irányuló erőfeszítések ellenére. A papírfogyasztás egészén belül az irodai papíré 33%-kal növekedett 1998-ban.

Mi ennek az oka? A papír dokumentumok nem pusztán információhordozók, hanem emellett utalnak a dokumentum létrejöttének körülményeire, hozzájárulnak az értelmezéséhez, sőt, hitelesítik is azt. Nem csoda, hogy a weblapok is a papír dokumentumokra hasonlítanak. Mi több: hozzájárulnak a társadalom strukturálásához, társadalmi csoportok kifermődéséhez. A „textuális közösségek”, Anselm Strauss szociológus megfogalmazásában „társas világok” alakultak-alakulnak szövegek csereberéje és értelmezése során.

Az első tudásközösségek, így például a brit Royal Society, voltaképpen szövegközösségek voltak – a Társaságnak nem voltak felszerelései a kutatáshoz, hanem a tagok levelezését szervezte – a kutatási eredmények nyilvánossága különböztette meg a titkolózó alkímistáktól őket. A tagok közössége és céljai voltak előbb, ezt követte a tudományos információ.

Az online tanulás és – közösségek körüli felhajtás ellenére – írják a nyolcadik, az élethosszig tartó tanulásról és az egyetemről szóló fejezetben – nem könnyű a kibertérben olyan támogató közösségeket szervezni, melyeknek sűrűsége felér az offline közösségekével. Emiatt paradox módon a hagyományos campus munkáját jobban segíti a virtuális tananyag, mint a távoktatást. Félő, hogy az új technológiák tovább növelik az oktatási rendszer megosztottságát

Ami a digitális könyvtárakat illeti: a könyvtár – egyfajta szövegközösség – lényege szerintük éppenséggel nem a gyűjtés, hanem a szelektálás – a könyvtár állománya, mely a használók bizonyos csoportját, és annak szükségleteit reprezentálja.

Az oktatási rendszerben a diák számára az információ mellett ugyancsak lényeges az enkulturáció, a tudásközösségekkel való kapcsolat, valamint a társakkal kialakuló interpretációs közösségek. A diáknak három dologra van szüksége a felsőoktatási intézményben: hozzáférésre autentikus tanuló-, interpretációs, exploráló és tudáslétrehozó közösségekhez; segítségre ahhoz, hogy mind közeli, mind távoli közösségekkel együttműködhessenek; széles körben elfogadott dokumentumra, mely hitelesen igazolja, hogy bizonyos tudást és gyakorlatot megszerzett. Ezt a hagyományos egyetem öt csomagban nyújtja: a többi diákok; a tantestület; kutatók; felszerelések, épületek, végül az elvégzett munka elfogadott és respektált minősítése. Az új távoktatási intézmények rendszerint egyik vagy másik szempontot elhanyagolják.

Végül hangsúlyozzák a szerzők, hogy erőforrás és a korlát gyakran nem különálló tényező, hanem egyazon érem két oldala. Kritikájuk azon szemlélet ellen irányult, amely bizonyos korlátok eltávolítása érdekében lemond azokról az erőforrásokról, melyek a felszín alatt lappanganak.

Gregory Bateson antropológus, a kommunikációkutatás atyja, akinek híres tudományos iskolája az ötvenes években éppen a Palo Alto-i Pszichiátriai Klinikán működött (itt adták ki a kommunikáció kutatás első alaplát, tanítványai, Watzlawick, Beavin és Jackson könyvét, a *The Pragmatics of Human Communications*-t, alig néhány évvel a PARC megalakulása előtt) békén nyugodhat: szelleme ott lebeg a Szilícium - völgy fölött.

Miró Kiss Ida a BME ITTK munkatársa

John Seely Brown, Paul Duguid: *The Social Life of the Information*; 2000 Massachusetts, Harvard Business School Press Boston

A futurológus előre megmondta

Alvin Toffler: A harmadik hullám

Végre magyarul is olvasható a neves amerikai futurológus és társadalomtudós, Alvin Toffler 1980-as, mindmáig aktuális, nagyhatású kulcsműve, *A harmadik hullám*. A szerző más jelentős munkái (például a *Jövősokk*) még mindig fordításra várnak. Pedig, ellentétben Tofflerével, a múltban felvázolt jövőképek túlnyomó többsége manapság ugyancsak mosolyt fakaszt, vagy – mosoly nélkül – egyszerűen nem vált valórra. A múlt futurológusai általában vicces álmodozóknak tűnnek, jókat derülünk rajtuk, mint amikor a Filmmúzeum csatornáján elkapjuk a „Halló fiúk, halló lányok” egyik 1968-as adását, amelyben Antal Imre fehér műszálas garbóban faggat úrkutatókat, hogy hogyan fogunk tubusból étkezni a Holdon kétezerben.

A jövő egészen másmilyen lett

Lehet sorolni a valóra nem vált jóslatokat: az űrkutatás messze nem váltotta be a hatvanas évek végén hozzáfűzött reményeket, nagyon távol vagyunk még a Marstól, a tömeges űrrepülésnek nyoma sincs, sőt! A számítógépek, illetve a mesterséges intelligencia, a robottechnológia fejlődési irányait is egészen másfelé sejtették negyven évvel ezelőtt, de még húsz éve is. Beszélő gépekről, mesterséges értelemről, robotinasokról sokan álmodoztak, a kommunikáció, a mikroelektronikai forradalom valós lehetőségeit viszont nem sejtették meg.

Toffler elkerülte a csapdákat: nem bocsátkozott konkrét jóslatokba, hanem tendenciákat, irányokat, és egy mindent átalakító, globális méretű váltást vetített előre. Mindezt élvezetes, rendkívül szórakoztató, tudományos szőrszálhasogatásoktól, posztmodern okoskodásoktól mentes stílusban. A múltból kiindulva, plasztikus képekben felvillantva a régi civilizációt, logikusan „építi fel” a jövő társadalmát, s annak bonyolult – információ-alapú – kapcsolatrendszerét, az „új szintézist”, a „XXI. század demokráciáját”. A „tudományos-technikai forradalom szülte „technotronikus”, „posztindusztriális”, „szuperindusztriális” társadalmat.

„Ez az új civilizáció olyan mélységesen forradalmi, hogy valamennyi régi beidegződésünket megkérdőjelezi” – írja. A jelen, 2002: valamennyien Toffler „harmadik hullámának” megvalósulását éljük át, az 1982 óta eltelt évek őt igazolták.

Toffler sohasem tetszelegett próféta-pózban. „Amikor azt mondom, hogy valami meg fog történni, feltételezem, hogy az olvasó ebbe beleérti a megfelelő bizonytalansági tényezőt” – fejt ki az előszóban.

Szubjektív valóság? És mit értünk hullámokon?

„A társadalmi előrejelzések sohasem értékmentesek vagy tudományosak, tekintet nélkül arra, hogy mekkora számítógépes adatbázist használnak. A harmadik hullám nem objektív előrejelzés, és nem kívánja azt a látszatot kelteni, hogy mondanivalója tudományosan bizonyított lenne.” És mégis, sokkal inkább megvalósulni látszanak a könyvben leírtak, mint a magukat általában tudományosan tárgyszerűnek feltüntető jövőjós agymenések.

A könyv központi metaforája a „változás egymással ütköző hullámainak képe”. Az emberiség történetében eddig két, a korábbi valóságot alapjaiban megrázó, átalakító hullámról beszélhetünk: a gyűjtögető életformát felszámoló mezőgazdaság, illetve a mezőgazdaságot váltó ipar térnyeréséről. Az ipar által megszemélyesített „második hullámot” váltja az információ jelképezte, nyíltabb társadalmakat „ígérő” harmadik, mely ékes bizonyosságát adja, hogy „az emberiség története, nemhogy a végét járná, hanem inkább még csak most kezdődött el igazán”.

Egy teljesen új civilizáció készül: új családmodellel, megváltozott munkamódszerekkel, új életmóddal, másféle szerelemmel, új gazdasággal (!) és politikai-társadalmi konfliktusokkal, másféle gondolkodásmóddal. A harmadik hullám múlt időbe teszi az ipari társadalmak szabályrendszerét („mintáit”): standardizációt, specializációt, szinkronizációt, koncentrációt, maximalizációt és centralizációt. Felszámolja a mezőgazdaság térvesztésével beállt termelés és fogyasztás közötti elidegenedést, el-lentétet.

A hagyományos nemzetállamoknak szintén véget vet: Toffler – McLuhan-re emlékeztetve – „globális vállalatról”, „planetáris tudatról” és transznacionális szervezetekről („t-háló”) elmélkedik. És így tovább... Azaz, a mát, 2002-t és a közeljövőt vázolta fel... Vagy, mint ahogy Z. Karvalics László írja a bevezetőben: „az információs korszak kutatói mindnyájan Toffler trilógiájának köpönyegéből bújtak elő.”

Kömlödi Ferenc

IRODALOM

Alvin Toffler: A harmadik hullám (The Third Wave); 2001 Budapest, Typotex kiadó, Információs társadalom A-tól Z-ig sorozat; fordította: Rohonyi András

Konferenciafigyelő

Május – Július

A hálózati társadalom formálása

(Shaping the Network Society)

<http://www.cpsr.org/conferences/diac02/>

Helyszín: **Washington**

Időpont: **2002. 05. 16-19.**

A kutatók, szociális munkások, újságírók, oktatók, diákok, politikai szakemberek és a polgárok mind-mind érintettek abban, hogy milyen formát ölt a hálózati társadalom. Kielégíti majd mindenki igényét? Segítségére lesz-e a polgári társadalomnak az aktuális, valamint a jövőben felmerülő problémák kezelésére?

A közszféra kulcsfontosságú szerepet játszik jövőnk alakulásában, hiszen olyan problémákkal foglalkozik, mint a gazdasági egyenlőtlenség, a militarizáció, a környezeti leromlás, a rasszizmus és a nemek közti esélyegyenlőtlenség (szexizmus). Ennek ellenére, a médiaóriások és számítástechnikai mogulok rohamléptekkel vonják irányításuk alá a közszférát alapjaiban meghatározó információs és kommunikációs infrastruktúrát. Gyakran előfordul, hogy maga a kormányzati szektor idézi elő ezeket a problémákat. Hiszen ahelyett, hogy elősegítené az infrastruktúrához való többszintű hozzáférést a civil szektorban, sokszor – közvetve vagy közvetlenül – gátolja azt. A civil társadalom számtalan módon küzd ez ellen. A globális „hálózati társadalomban” rejlő lehetőségek és veszélyek túl súlyosak ahhoz, hogy ne foglalkozzunk velük.

Az információs és kommunikációs technológia (ICT) társadalmi vonatkozásai

(Social Implications of Information and Communication Technology = ISTAS'02)

<http://social.chass.ncsu.edu/herkert/istas02.html>

Helyszín: **Raleigh, Észak-Karolina**

Időpont: **2002. 06. 06-08.**

A társadalomnak az információs és kommunikációs technológia (ICT)térhódításával többek között az adatvédelem, az igazságos hozzáférés, a szólásszabadság, az online felelősség, az interakció ember és gép között, valamint az ICT-nek a munkára, szabadidőre és az oktatásra gyakorolt hatásával kapcsolatos problémákkal kell szembesülnie. Úgy tűnik, hogy az ICT rohamos fejlődéséért felelős mérnökök és informatikusok – miközben azon fáradoznak, hogy egyre gyorsabb mikroprocesszorokat és „tutibiztos” programokat fejlesszenek ki – alig vagy egyáltalán nincsenek tisztában ezekkel a problémákkal. Az utóbbi két évtized során egyre több mérnök, informatikus, társadalomtudós és etikus kezdett el foglalkozni az ICT társadalmilag felelősségteljes használatával. Ez nagy kihívás, melyet a gyorsütemű technológiai fejlődés csak tovább nehezít. A konferencia (ISTAS'02) lehetőséget nyújt arra, hogy az ICT etikai és társadalmi dimenzióiról tudományosan megalapozott párbeszéd jöhessen létre a szakemberek, a mérnökök és az oktatók, a társadalomtudományok területén dolgozó tanárok, illetve a tudósok, a politikai szakemberek, a diákok és a felhasználók között.

A számítógépek és a hátrányos /speciális helyzetű emberek

(Computers Helping People with Special Needs)

Helyszín: **Austria, Linz**

Időpont: **2002.07.15-20.**

Az ICT forradalmasítja világunkat, és szinte minden területen életünk részévé válik. Épp ezért egy demokrácián belül ma már alapszükséglet, hogy az információs társadalom minden tagja, így a speciális helyzetű emberek is hozzáférhessenek az új infrastruktúra nyújtotta lehetőségekhez. A konferencia témakörei között szerepel: az ember és a számítógép közötti interakció és annak aspektusai, a speciális / hátrányos helyzetű emberek lehetőségei az ICT világában, segédeszközök, IT-alapú rendszerekhez való hozzáférés, felhasználási módok, a hátrányos helyzetű emberek számára készített speciális rendszerek. A problémák gyakorlati oldalról való megközelítése révén létrejöhet a témában érintett tudományterületek közti tapasztalatcsere. Az ICCHP szervezésében megrendezésre kerülő konferencia kiváló alkalmat biztosít arra, hogy a világ élvonalbeli kutatói, orvosai és szakemberei előadások, kiselőadások és poszterek formájában beszámoljanak munkájukról és eredményeikről. Ezen kívül meghívott szakértők szervezésében és irányításával, a konferencia tematikájával összhangban lévő ún. Speciális Szekcióülések is szerepelnek a programban.

Telekommunikációs világkonferencia: mobil jövő és a társadalom

(The Third Wireless World Conference: The Social Shaping of Mobile Futures)

www.surrey.ac.uk/dwrc/wireless3.html

Helyszín: **Egyesült Királyság, Guilford**

Időpont: **2002.07.17-18.**

A tér (lokáció) és a mobiltechnológiák közti összefüggések iránt érdeklődő kutatók találkozhatnak ezen a konferencián függetlenül attól, hogy mely tudományterületről és a társadalom mely szektorából érkeznek. A tér (lokáció) a mobilipar egyik legizgalmasabb témái közé tartozik, ám nagyon eltérő dolgokat foglalhat magába. Mindenképpen említést kell tenni a nyilvános és a személyes terekről, valamint a velük járó illemszabályokról. A telekommunikációs eszközök hatással lehetnek ezekre a szabályokra, sőt, akár alapvető változásokat eredményezhetnek a kulturális szokásokban. Mindeztől szinte csak találgatások születtek arról, hogy milyen lokációalapú szolgáltatások és formai megoldások lehetségesek. Nem végeztek komolyabb kutatásokat abban a témában sem, hogy a köz- és privátszféra fokozatos átalakulása a kulturális szokások megváltozásához vezethet. Ebben az összefüggésben akar ez a konferencia lehetőséget nyújtani arra, hogy élvonalbeli tudományos és kereskedelmi szakemberek, kutatók beszámolhassanak a lokációval kapcsolatos legújabb elméleti és gyakorlati kutatásokról. A szociológia, antropológia, pszichológia, tervezés, médiatudományok és a földrajz területéről várják a kutatók jelentkezését. De örömmel látjuk olyan kutatók jelentkezését is, akik lokációalapú szolgáltatásokkal foglalkozó cégnél dolgoznak, illetve, akik ezekhez a szolgáltatásokhoz hardvert és hálózatot biztosítanak.

Külföldi laptárs-ajánló

New Media & Society

(<http://www.new-media-and-society.com>)

2001. december

Gender and use of the internet at home

Supriya Singh

Music in electronic markets: an empirical study

Martin Kretschmer, George Michael Klimis, Roger Wallis

Searching for the holy grail: images of interactive television

Jan van Dijk, Loes de Vos

Beyond modernism: digital design, Americanization and the future of newspaper form

John Nerone, Kevin G. Barnhurst

College student motives for chatting on ICQ

Louis Leung

Book Reviews:

Home Territories: Media, Mobility and Identity

David Morley

Virtual Gender: Technology, Consumption and Identity

Eileen Green and Alison Adam (eds)

Firstmonday.org

(<http://firstmonday.org>)

2002. április

Uncloaking Terrorist Networks

Valdis E. Krebs

Second-Level Digital Divide: Differences in People's Online Skills

Eszter Hargittai

Crisis Communication and the Internet: Risk and Trust in a Global Media

Hans-Juergen Bucher

Independent Media Centers: Cyber-Subversion and the Alternative Press

Gene Hyde

The Impact of Democratic Deficits on Electronic Media in Rural Development

Robin Van Koert

TechKnowLogia

(<http://www.techknowlogia.org/>)

2002. április-június (Válogatás)

The Brave New World of Virtual Schooling in the U.S.: Challenges and Issues

Kathleen Fulton

The Evolution of Virtual Education

Glen Farrell

Global Change and the Online Learning Community

Japie Heydenrych

Virtual High Schools: Development, Trends, and Issues

Anthony Lizardi

Government Support of Edtech Research and Development: An International Overview

Marianne Bakia

Virtual Learning: Between Imagination and Challenges

Stephen Ruth

Engaging Students through ICTs: A Multiliteracies Approach

Maureen O'Rourke

NetFuture

(<http://www.netfuture.org>)

2002. április

What are the technology's gifts?

Kevin Kelly, Steve Talbott

Information, Communication & Society

(<http://www.infosoc.co.uk/>)

2001. IV/4.

A New Game In Town: Competitive higher education

Lloyd Armstrong

Applications of Community Informatics for Building Community and Enhancing Civic Society

Kenneth E. Pigg

Change Agency and Women's Learning New Practices in Community Informatics

Margaret Page, Anne Scott

Avatarculture: Narrative, power and identity in virtual world environments

Stephen Webb

The Political Implications Of Digital Innovations: Trade-offs of democracy and liberty in the developed world

Ben O'Loughlin

The Internet and Democratic Discourse: Exploring The Prospects of Online Deliberative Forums Extending the Public Sphere

Lincoln Dahlberg

Terminal 86

(<http://www.terminal.sgdg.org>)

Cybercrime and Security Technologic

Pascal Robert

Information Society and New Economy

Alain Herscovici

Cyberidentity a la Hungarians

Bernadette Nozarian

A külföldi tanulmányok eredeti megjelenése

Barry Wellman, Anabel Quan Haase, James Witte, Keith Hampton

Növeli, csökkenti vagy kiegészíti az Internet a társadalmi tőkét?

Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital?

Social Networks, Participation, and Community Commitment

American Behavioral Scientist, November 2001, vol. 45, no. 3

ISSN: 0002-7642

<http://www.sagepub.com/shopping/Journal.asp?id=237>

Karim H. Karim

A kiber-utópia és a paradicsom mítosza:

Jacques Ellul propagandakutatásainak alkalmazása az információs társadalom retorikájának elemzésére

Cyber-utopia and the myth of paradise: using Jacques Ellul's work on propaganda

to analyse information society rhetoric

Information, Communication & Society 4:1 2001

ISSN 1468-4462 online

<http://www.tandf.co.uk/journal>

André Vitalis

Kamerás megfigyelés, biztonság és szabadságjogok

Videosurveillance, securite et libertes

Terminal 84

<http://www.Terminal.sgdg.org>

English summaries of the original Hungarian studies

Zoltán Bartha

Online Community or offline solitude – a city of the future: Netville

A web-based study (Keith N. Hampton: Living The Wired Life in The Wired Suburb: Netville, Glocalization and Civil Society) of how communication technology affects community life. Testing a certain residential area (Netville, Toronto) the study aims to compare the wired and unwired life, and also points out that broadband communication technology not only promotes the intensity of midrange (50-500 kms) relations but also supports a more intense participation in community life.

Tibor Dessewffy

Sociology of the „Hidden World”

Control and Creativity in the Age of Information

The author aims to highlight certain characteristics of late modernity through the historical study of informational revolution. This sociology-based approach stresses that the chaos of late capitalism is not only a field of hopelessness and technological alienation but also of uncontrolled creativity and hidden processes. These sub-cultures will achieve improvements in quality where and when least expected. Thus, the dreams of futurologists, utopians and the long-term planners will come true in a way that, at the very moment of their manifestation, will make them secondary in this new value and correlation frame.

A szerzők és fordítók figyelmébe

A kézirat formája:

Minden kéziratot kettős sortávolsággal kérünk leadni, a szövegtörzs hossza lehetőleg ne haladja meg a 35 oldalt. A leadandó kézirat Word dokumentumban, vagy Rich Text formátumban legyen elmentve, s szerkesztőségünk email címére csatolt file-ként kérjük átküldeni.

Címlap:

Külön címlapon kérjük feltüntetni a címet, a szerző(k) nevét, a szerző(k) munkahelyét, hivatalos levelezési címét, illetve e-mail címét.

Kivonat:

Minden eredeti tanulmányt kérünk ellátni egy 40-50 szavas kivonattal, melynek tartalmaznia kell a cikk fobb téziseit és lényeges megállapításait, utolsó sorban öt-hat kulcsszavát, illetve egy (1500 karakter) angol nyelvű összefoglalóval.

Szövegtörzs:

A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ne a jegyzetek listája. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben kérjük feltüntetni a szerzőt, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és az idézett oldalakat, a következő formátumban: (Phil Agre, 2001: 25-89).

Jegyzetek:

A jegyzeteket, melyek csak a szövegtörzsbe bele nem illeszthető megjegyzéseket, kiegészítéseket tartalmaznak, végjegyzetek formájában kérjük leadni. A jegyzeteket indexszámozással kérjük ellátni.

Hivatkozott irodalom:

A hivatkozott irodalom jegyzéke csak az explicit módon hivatkozott publikációkat tartalmazza. A szövegtörzset követően, új oldalon kérjük elkezdni a szerzők neve szerint rendezett alfabetikus listát. A különböző irodalmakat azonos szerző esetén az idézett publikációk szerinti kronologikus rendbe kérjük szedni, zárójelben feltüntetve a nem hivatkozott esetleges első megjelenés évszámát.

Egyrészt ... miközben a baloldal a társadalmi aktivitás hiánya miatt sópánkodik, valóban forradalmi jelentőségű változások mentek végbe, csak éppen nem ott, ahol a hagyományos iránytűk, fogalmi keretek előrejelezték. Másrészt: amennyiben a közép-európai szívhez oly közelálló szkepszissel és kételkedéssel fordulunk a jobboldalai elvárásokban megfogalmazott hagyományos - és minket már oly sokszor megesaló - nagy intézmények felé, akkor a következtetések levonása után mégsem a reménytelenség sívatagjában találjuk magunkat. Egy valamivel jobb világ reményét, vagy egy kicsit hivatalosabban: a pozitív irányú társadalmi változásokat, lehet politikusaink, a nagyvállalkozók és bankárok tevékenységétől várni. Az információs forradalom, az árnyékvilág szociológiája azonban arra tanít, hogy ezek a változások, a valóban jobb, emberibb világ irányába mutató változások néha egészen váratlan helyekről is kiindulhatnak.

(Dessewffy Tibor)

... az internet nem váltja valóra sem az utópisták álmát egy nagyobb közösségi eufóriáról, sem nem tükrözi az antiutópisták lidérenyomását a fokozott elidegenedésről. Bizonyítékaink azt azonban alátámasztják, hogy azok, akik hosszabb időt töltenek online, abban látják az Internet értékét, hogy teret biztosít a társadalmi interakciók létrejöttére. Online kapcsolataik pozitív visszacsatolást jelentenek, és ezzel növelik az internethasználatra való hajlandóságukat. Az internethasználat során ugyanakkor az emberek felfedezhetik, hogy léteznek alternatív, kiegészítő módok a közösségi aktivitásra, a már meglévő offline lehetőségeken kívül is. (Barry Wellman)

Az 50-es évektől kezdődően a régi fegyelmezési módok vesztek hatékonyságukból, erről tanúskodik az erőszakos cselekedetek, lopások, betörések elburjánzása. (...)A modern korban születtek meg - Marc Augé antropológus szóhasználata szerint - a „nem-helyek”, például a repülőterek, bevásárlóközpontok, ahol csak a részleges és névtelen személyiség mutatkozik meg. Ebben a megváltozott helyzetben a videó megpróbálja korszerűsíteni a panoptikus és fegyelmező rendszereket. (...)„Amikor tudjuk, hogy kamerák figyelnek - mondja Paul Virilio -, akkor úgy viselkedünk, ahogy azt vélhetően elvárják tőlünk, pedig talán épp senki sem ellenőrzi a képeket.” Az a fontos, hogy a kamerával megfigyelt egyén tudja, hogy figyelik. Ez a tudás teremti meg a fegyelmet, és készteti az egyént arra, hogy úgy viselkedjen, ahogy elvárják tőle.

(André Vitalis)

A tartalomból:

Daniel C. Dennett
Mémek: mítoszok,
félreértések és félelmek

Loet Leydesdorff
Bizonytalanság és
az „idő” kommunikációja

Mund Katalin
A kulturális evolúció újabb elméletei
a hagyományok tükrében

Kolin Péter
Az evolúció legújabb lépései?
Interjú Szathmáry Eörssel

Információs Társadalom

2002. II. évfolyam 2. szám